

**HİNTLİ HACILARIN YAŞADIĞI
SIKINTILAR: SİRKAT VE OSMANLI
DEVLETİ'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER
(1820-1914)**

Yeliz GÖK
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER
Ocak, 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HİNTLİ HACILARIN YAŞADIĞI SIKINTILAR:
SİRKAT VE OSMANLI DEVLETİ’NİN ALDIĞI
ÖNLEMLER (1820-1914)**

Hazırlayan

Yeliz GÖK

Danışman

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

AFYONKARAHİSAR 2020

Bu tez Çalışması BAPK’ce desteklenmiştir. Proje No: 18. SOS. BİL. 06

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler (1820-1914)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/01/2020

imza
Yeliz GÖK

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

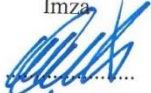
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN

İmza

.....

.....

.....

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yeliz GÖK' ün "**Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devleti' nin Aldığı Önlemler (1820-1914)**" başlıklı tezi, 10/01/2020 tarihinde saat 10.00' da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği' nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒ oy birliği – () oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

HİNTLİ HACILARIN YAŞADIĞI SIKINTILAR: SİRKAT VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER (1820-1914)

Yeliz GÖK

AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Ocak, 2020

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Osmanlı Devleti 1517 tarihinden itibaren hac ve umre için Kutsal topraklara ulaşmak amacıyla yola çıkan Müslümanların güvenli ve rahat bir yolculuk yapmasına büyük önem vermiştir. Hac mevsiminde farklı coğrafyalardan gelen hac kabilelerinin bir araya toplanmak suretiyle önce İstanbul'a gelmeleri, buradan da hacıların Surre Alayı ile Kutsal topraklara ulaşmaları sağlanmıştır. Surre Alayı ile birlikte yola çıkan kabileler yol güzergâhında bulunan çöllerde yaşayan bedevilerin saldırılarına maruz kalmıştır. Urban aşiretlerinin hac kabilelerine baskınlar düzenleyerek sık sık saldırması ve yağma yapması hacıların güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Hadimü'l Harameyn sıfatı ile kutsal topraklara büyük hürmet gösteren Osmanlı Devleti bu tehditlere karşı mücadele ederek birtakım tedbirler almıştır.

Hac ibadeti için Kutsal topraklara gelen Hintli Müslüman hacıların sorumluluğunu da üzerine alan Osmanlı Devleti hacıların mağduriyetlerini gidermeye çalışarak problemlerini çözmek için uğraşmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında hac yolcuğunda asayişle ilgili birçok problem yaşayan Hintli hacıların bu sorunları Osmanlı Devleti tarafından takip edilmiş ve çözülmüştür. Urban saldırılarının önlenmesi için birçok tedbir olarak yoğun çaba gösteren devlet, hacıların maddi ve manevi olarak bütün sıkıntıları gidermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hac, Osmanlı Devleti, Hintli Müslümanlar, Bedevi, Sirkat (Hırsızlık).

ABSTRACT

TROUBLES EXPERIENCED BY INDIAN PILGRIMS: THEFT AND MEASURES TAKEN BY THE OTTAMAN STATE (1820-1914)

Yeliz GÖK

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

January, 2020

Advisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

From 1517 onwards, the Ottoman Empire attached great importance to the safe and comfortable journey of Muslims who set out to reach the Holy Land for pilgrimage and Umrah. During the pilgrimage season, pilgrims from different geographies gathered together to come to İstanbul first and from there, the pilgrims reached the Surre Regiment and the Holy Land. The Surre Regiment, along with the convoys, were subjected to attacks by Bedouins living in the deserts along the route. The frequent attack and looting of urban tribes by raids on pilgrimage groups endangered the safety of pilgrims. Hadimü'l Hameyn in this capacity as a great respect for the holy land of the Ottoman Empire took some measures by combating these threats.

Taking responsibility for Indian Muslim pilgrims who came to the Holy Land for worship, the Ottoman Empire tried to solve the problems of the pilgrims. Especially XIX. century and XX. these problems of Indian pilgrims who had many problems related to public order in pilgrimage in the beginning of the XIX. th century were followed and solved by the Ottoman Empire. The state, which has made intensive efforts to prevent urban attacks, has eliminated all the material and spiritual problems of pilgrims.

Keywords: Pilgrimage, Ottoman Empire, Indian Muslims, Bedouin, Theft.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti coğrafi konumu ve sahip olduğu siyasi imkânlar itibarıyla dünyanın dikkatini çeken bir ülke olarak tarihe adını yazdırmayı başarmıştır. Sosyal, siyasi, dini, kültürel ve benzeri daha pek çok alanlarda öncülük eden bir yapıya sahip olmuştur. Bu alanların her biriyle ayrı ayrı alâkadar olmakla birlikte, İslam dininin gerektirdiği sorumluluk ve İslam birliği anlayışı doğrultusunda hac için gelen Müslümanlara kendi topraklarında hizmetlerin en iyisini sunmaya çalışmıştır. Bu minval üzere uzun bir yolculuktan sonra kutsal topraklara ulaşarak hac ibadetlerini yerine getirmek için yollara düşen Müslümanlar da Osmanlı Devleti'nin önemli ilgi alanlarından olmuştur.

XVI. asırdan itibaren “Hadimü'l- Haremeyn” sıfatıyla Kâbe'nin hizmetlerini uhdesine alan Osmanlı Devleti ve yöneticileri, bu görevin kutsiyetinin her zaman bilincinde olmuştur. Davranış ve tutumlarını da buna göre belirleyerek, hacıların bütün ihtiyaçlarını karşılamayı kendilerine ilke edinmişlerdir. Özellikle Hintli Müslüman hacılara tutumu dikkati çekmektedir. Çalışmamızın muhteviyatı açısından Osmanlı Devleti, Hintli Müslüman Hacıları gerek İstanbul'dan Kutsal topraklara uğurlarken, gerekse Hindistan topraklarından Cidde yoluyla Mekke'ye ulaşmasında desteğini daima hissettirmiştir.

XIX. asırda Hac yolculukları kalabalık kervanların oluşturduğu düzen ve disiplinin yanı sıra beraberinde bazı sıkıntıları da getirmiştir. Bunların en başında da güvenlik problemi yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, daha çok XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında Hintli Müslüman hacıların hac yolculukları esnasında çektiği sıkıntılar ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda asayişini temin etmek için almış olduğu tedbirleri ortaya koymaktır. Biz de çalışmamızda Osmanlı Arşivinde mevcut olan belge ve bulguları ele alarak Hintli Müslüman hacıların yolculuk esnasında hangi sıkıntılarla karşılaştığını ve Osmanlı Devleti'nin de bu sorunlara ilişkin ne gibi tedbirler aldığını ortaya koymaya çalıştık. Hintli Müslüman Hacıların asayişine dair teferruatlı bir çalışmanın daha önce yapılmaması açısından çalışmanın özgün olması ve bu konudaki boşluğu doldurmasıyla bundan sonraki yapılacak olan çalışmalara da katkı sağlayacağını düşünerek bu çalışmayı hazırladık.

Çalışmamız sırasında Urbanın hacılara zarar vermesiyle ilgili pek çok arşiv belge ve bulgularına rastlanmakla beraber bunların muhtevaları bakımından birbirlerine benzerliği dikkat çekmektedir. Fakat zaman, mekân ve kişi unsurlarının farklı olması ve ilginç konuların yaşanmasının tespit edilmesiyle bu problem aşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu farklılık olayların aktarılmasında da etkili olmuştur.

Bu çalışma, giriş bölümü haricinde üç bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde genel olarak Hintli Müslümanların Osmanlı ile temasları ve hac anlayışına değinilmiştir. Birinci bölümde, daha çok Hintli hacı adaylarının Haremeyn'e yolculukları esnasında yaşadıkları genel sıkıntılar arşiv vesikaları ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca Mekke yolunda Hintli hacıların yol güzergâhlarına ve emniyetin genel durumuna ışık tutulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, yolları tehlikeli hale getiren bedevi veya Urban taifesinin, hacıların mallarını gasp ederek kervanlarını soymaları ve canlarına kast etmeleri yine arşiv vesikalarına göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, Osmanlı Devleti'nin hacılar için aldığı önlemler ve Cidde'de bulunan bazı Konsoloslukların da hacılar için birtakım faaliyetleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamda beni yalnız bırakmayan, her türlü imkân ve olanağı sağlayan engin bilgilerinden istifade ettiğim Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa

GÜLER'e; Arşiv tecrübesiyle çalışmamda yol gösteren ve katkıda bulunan Selçuk COŞKUN'a; bu zaman zarfında ve eğitim hayatımda yine beni sabırla idare edip, maddi manevi desteklerini esirgemeyen bilhassa Annem Esin GÖK, Babam Sabahattin GÖK ile bu süreçte yardımlarını esirgemeyen kardeşlerim Özlem ve Tolunay GÖK; her türlü zorlukta yanımda bulunarak desteğini her zaman hissettiğim Gülsoy ORUÇ'a; yine bu süreçte zamanlarından fedakârlık ederek desteklerini esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Gülcan ARAS, Dürdane ÇAM, Merve AKDAMAR ve Zarif BOZOĞLU'na da teşekkürlerimi sunarım.

Yeliz GÖK

Afyonkarahisar, Eylül 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI ...Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİNTLİ MÜSLÜMAN HACILAR

1. OSMANLI DEVLETİ VE HİNTLİ MÜSLÜMAN HACILAR	5
1.1. HİNTLİ MÜSLÜMANLARIN HALİFEYE OLAN BAĞLILIKLARI	7
2. HİNTLİ HACILARIN YAŞADIĞI SIKINTILAR	9
2.1. ZAHİRE İLE GIDA SANDIKLARININ ÇALINMASI	10
2.2. SU KUYULARININ BEDEVİLERCE ZAPTI	12
2.3. DEVELERİNİN ÇALINMASI VE FAZLA ÜCRET ALINMASI	13
2.4. KONAKLAMADA YAŞADIKLARI SIKINTILAR	15
2.5. KOLERA SALGINI VE HİNTLİ HACILAR	18
2.5.1. Kolera Salgınına Karşı Alınan Tedbirler	20
2.5.2. Hacıları Karantina Bölgesinde Korumak İçin Alınan Askeri Tedbirler ..	26
2.5.3. Vefat Eden Hacıların Cenazelerinin Akıbeti	27
2.6. LİMANDA BEKLETİLMELERİ VE GEMİLERE ALINAMAMALARI	28
3. YOL GÜZERGÂHLARI VE EMNİYETİN GENEL DURUMU	31
4. CİDDE- MEKKE-MEDİNE ARASINDA HİNTLİ HACILAR	35

İKİNCİ BÖLÜM

URBAN KABİLELERİ VE HİNTLİ HACILARA SALDIRILARI

1. URBAN KABİLELERİ.....	38
1.1. URBANIN ÖZELLİKLERİ VE YAŞAM TARZLARI.....	39

1.2. ARAP COĞRAFYASININ URBAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	41
2. URBANIN HACILARA SALDIRILARI	42
2.1. HACILARIN MALLARININ ÇALINMASI VE YAĞMALANMASI	45
2.2. HACILARIN CANLARINA KAST EDİLMESİ	51
2.2.1. Yaralanan veya Öldürülen Hacıların Akıbeti ve Eşyalarının Durumu	53
2.3. HACILAR VE URBANIN ÇATIŞMALARI.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİRKATE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI TEDBİRLER	55
1.1. SURRE ALAYI.....	56
1.1.1. Urban Surrei.....	58
1.2. ASKERİYE VE ZAPTİYE DESTEKLERİ	60
1.3. MENZİLLER VE KALELER	63
1.4. YOL GÜZERGÂHININ GEREKTİĞİNDE DEĞİŞTİRİLMESİ	65
1.5. DEMİRYOLU AĞININ YAPILMASI FİKRİ.....	66
2. KONSOLOSLUKLARIN HACILAR İÇİN FAALİYETLERİ.....	69
2.1. CİDDE İNGİLTERE KONSOLOSLUĞUNUN FAALİYETLERİ	70
2.2. CİDDE FELEMENK KONSOLOSLUĞUNUN FAALİYETLERİ	76
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80
EKLER DİZİNİ	91
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.t: Adı geçen tez

A. DVN. MHM: Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî

A. MKT. DV: Sadaret Mektubî Kalemî, Deâvî

A. MKT. MHM: Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Odası

A. MKT. UM: Sadaret Mektubi Umum Vilayetler

AE. SABH. I: Âli Emîrî Sultan Abdülhamî Han

A.Ü: Ankara Üniversitesi

BEO: Babıali Evrak Odası

Bkz: Bakınız

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C: Cilt

Çev: Çeviren

C. DH: Cevdet- Dahiliye

DH. EUM. 4. Şb: Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye 4. Şube Müdüriyeti

DH. EUM.7. Şb: Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye 7. Şube Müdüriyeti

DH. İD: Dahiliye Nezareti İdare

DH. MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî

DH. ŞFR: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî

DH. TMIK. M: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

H: Hicri

Haz: Hazırlayan

HR. İD: Hariciye İdare

HR. SFR. 3: Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti

HR. SYS: Hariciye Nezareti Siyasi

HR. TH: Hariciye Nezareti Tercüme Hukuku

İ. DH: İrade Dahiliye

İ. HUS: İrade Hususi

İ. MMS: İrade Meclis-i Mahsus

İ. MTZ: İrade Eyalet-i Mümtaze

İ. MVL: İrade Meclis-i Valâ

İNSAMER: İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi

İ. SH: İrade Sıhhiye

M: Miladi

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

s: Sayfa

S: Sayı

ŞD: Şura-yı Devlet

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

UHİM: Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi

Vd: Ve diğerleri

Yay: Yayınlayan

Y. A. HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat

Y. A. RES: Yıldız Sadaret Rsmi Maruzat

Y. MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat

Y. PRK. ASK: Yıldız Perakende Askerî

Y. PRK. AZJ: Yıldız Perakende Arzuhal/ Jurnal

Y. PRK. BŞK: Yıldız Perakende Başkitabeti Maruzat

Y. PRK. KOM: Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı

Y. PRK. MK: Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı

Y. PRK. SH: Yıldız Perakende Sıhhiye Maruzat

Y. PRK. SRN: Yıldız Perakende Serkurenalık Evrakı

Y. PRK. UM: Yıldız Perakende Umum

GİRİŞ

Hac kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de hali vakti müsait her Müslümana farz olan İslam'ın temel ibadetlerinden biri olarak tanımlanır. Terim anlamı olarak ise Zilhicce ayında Kâbe'yi ziyaret etme ve Arafat'ta vakfe yapma farzasıdır¹. Hac ibadeti ve hac yolculuğunun tarihi geçmişi Hz. İbrahim'e yani M.Ö. 2000'li yıllara dayanmaktadır ve Müslümanların en mühim dini vecibelerindendir². Hac ibadetini diğerlerinden ayıran en temel özelliği yılın belli döneminde yani Zilhicce ayının ilk on gününde Mekke ve Arafat'ta bulunmak zaruretidir³.

Hac vazifesi, aynı zamanda İslam âleminin bir araya toplanarak ibadetlerini yerine getirmesinin en güzel fiziki göstergesi olarak da toplumsal olgusunu korumayı başarmıştır. Yıllarca bu olgu ve gelenek bu şekilde devam etmiş, farklı kıtalardan insanların bir araya gelmesindeki en muazzam vesile olma özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Hac ibadetlerini yerine getirmek isteyen uzak ülkelerde yaşayan Müslümanlar, büyük kabileler halinde Mekke'ye ulaşmak gayesiyle yollara çıkmışlardır. Bu anlamda imkân sahibi Müslümanların hayatında en az bir kez yerine getirmeleri gereken bu kutsal vazifenin elbette zorlu bir yolculuğu olmuştur. Bu sebeptendir ki hacılar bütün zorluklara katlanarak bu yolculuğa odaklanmışlardır. Kervanlar şeklinde kara veya deniz yolunu kullanan hacılar uzun süren meşakkatli yolculuğun sonunda kutsal topraklara ulaşmayı başarmışlardır⁴. Bu Kutsal topraklara gitmenin dünyadaki Müslümanlar için önemi Kur'an-ı Kerim'de vurgulanmıştır⁵.

Hac ibadetini yerine getirmek üzere dünyanın farklı coğrafyalarından hareket eden Müslümanlar Mekke'ye karayolu ile ulaşmak için genel olarak belirli güzergâhları kullanmışlardır. Yedi farklı yol olarak bilinen bu güzergâhlar, Şam yolu, Mısır yolu,

¹ Rahmi Yaran, "Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, s. 410; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 103; Ömer Faruk Harman, "Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, s. 413-416; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 540.

² Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXI, İstanbul 2000, s. 269.

³ Abdülkerim Özyayın, "Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, s. 399-400; Murat Kargılı, *Kutsal Yolculuk Hac- Kartpostallarla Hac Yolu* (İngilizce Çevirisi: Hajj- The Holy Journey- The Hajj Route Through Postcards), Denizler Kitabevi, Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 5.

⁴ Sinan Kunalp, " Osmanlı Yönetimindeki (1837-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", Çev: Münir Atalar, *OTAM*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, A.Ü. Basımevi, Ankara 1997, s. 498.

⁵ "... Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi Allah'ın insanları üzerinde bir hakkıdır ..." ayetinde hac yolculuğunun meşakkatini ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran Sûresi, Ayet 97; Keza, " İnsanlar arasında hacca ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yerlerden gelen yorgun devaler üzerinde sana gelsinler" ayeti de hac yolculuğuna işaret etmektedir. Bkz. Kur'an-ı Kerim, Hacc Sûresi, Ayet 27.

Aden, Amman, Lahsa, Basra ve Bağdat yolundan oluşmaktadır ve bu yollar Müslüman hacıları kutsal topraklara ulaştıran en önemli güzergâhlardır⁶.

Farklı güzergâhları kullanarak yola çıkan kervanlar çeşitliliklerine göre yük, yolcu, ticaret ve hac kervanlarından meydana gelmektedir. Bunlar içerisinde hac kervanları en büyük ve en kalabalık kervan grubunu oluşturmaktadır. Hac kervanları yaklaşık 50 bine yakın hacıdan müteşekkil olmakla birlikte İstanbul'dan Mekke'ye varıncaya kadar bu sayı daha da artmaktadır ve her sene hac mevsiminde muazzam bir kalabalık Mekke'ye ulaşmaktadır⁷.

1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile Kutsal toprakların Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi Hicaz için önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Mısır'ın ilhakıyla, Osmanlı'ya Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda söz sahibi olma yolu açılmıştır. Hicaz ve Kudüs topraklarının Osmanlı idaresine geçmesi sadece İslam dünyasında değil, tüm dünyada büyük yankılar uyandırmıştır⁸. Böylece XVI. yüzyıldan itibaren ibadetlerini yerine getirmek için kutsal topraklara giden hacılar, tamamen Osmanlı güvencesi ve sorumluluğu altına girmiştir⁹. Haremeyn'i muhafaza etmek Osmanlı padişahlarının en asli görevleri arasında yer almıştır. Bu yüzden Haremeyn toprakları ve hizmetleri için bütün önceliklerin Kutsal topraklara verilmesi konusunda Osmanlı Padişahları gerekli talimatları Hicaz topraklarında bulunan görevlilere sık sık hatırlatmıştır¹⁰. Bu anlamda Yavuz Sultan Selim'in "... Mekke-i Muazzama Harem-i ilahi, Medine-i Münevvere ise Hazreti Peygamberin tahtgâhıdır..."¹¹ şeklindeki ifadesi kutsal topraklara atfedilen kadirşinas tutumu gözler önüne sermiştir. Mukaddes mekanlara her yıl kalabalık kabileler şeklinde ve seyir halinde ilerleyen hacılar, Surre Alaylarıyla birlikte ulaşmışlardır¹². Ayrıca klasik dönemde Osmanlı Devleti Surre Alaylarıyla birlikte biri İstanbul diğeri de

⁶ Melek Çolak, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hac Yollarının Güvenliği İçin Aldığı Önlemler (XX. Yüzyıl Başları)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, Isparta 2003, s. 87; Daha geniş bilgi için ayrıca Bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanları Yayınları, Ankara 1991, s. 129.

⁷ Murat Gökhan Dalyan, *Kervan'dan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk: Kervan*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014, s. 1.

⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, C. III, İstanbul 1983, s. 232; Yavuz Bahadıroğlu, *Yavuz Sultan Selim ve Kutsal Emanetler*, Panama Yayınları, Ankara 2013, s. 149.

⁹ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2000, s. 67.

¹⁰ Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.9, Bahar 2017, s. 285.

¹¹ Celal-zâde Mustafa, *Selim-name*, Haz: Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 44-45; Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", s. 286.

¹² *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Yay. Haz: Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul 2010, s. 388.

Mısır'dan olmak üzere Mekke'ye iki mahmil¹³ göndermeyi teamül haline getirmiştir¹⁴. Özellikle Şam mahmili, Osmanlı'nın resmi kervanı olma özelliğine sahiptir¹⁵. Hac kervanlarının kara yolculuğu İstanbul'dan gidiş ve geri dönüş süreleri olmak üzere genelde 8-9 ay sürmekte iken, Şam'dan Mekke'ye ulaşma süresi ise yaklaşık 40 gündür¹⁶. Çok farklı kıta ve kültürlerden bir araya toplanan hacılar, yolculukları esnasında bazı problemlerle karşılaşmışlardır. İstanbul'dan hareket eden hac kervanlarının belirli birleşme noktalarına gelerek daha da kalabalık bir hale gelmeleri, bu kalabalık kafilenin idare edilmesi problemini beraberinde getirmiştir¹⁷. Akabinde ise diğer sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hac yolculukları esnasında hacılara eşlik eden çok farklı görevli bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Surre Emini, Müjdecî, Surre Alayı Tabibi, Tercüman, Katîp, Sakabaşı, Meşaleci ve Askerler vb. görevlilerdir¹⁸. Hacıların bütün sorumluluklarını alan asıl kişi ise Emîrül-Hac'dır¹⁹. Kafiyeledeki hacıların bütün ihtiyaçlarının karşılanması, binek hayvanların temin edilmesi veya onların beslenmesi en önemli görevleri arasındadır²⁰. 10 Ağustos 1888 yılında Hicaz Valisi Safvet Paşa'nın merkeze bildirdiği yazıda, Cidde'den Mekke'ye giden bir hac kafilisine Urban aşiretinin²¹ saldırarak, yiyecekleri talan ettiği, develeri çaldığı ve bir Hintli hacının da ölümüne sebebiyet verdikleri yer almaktadır²². Hac Emirinin gerekli müdahaleleri yapmasına rağmen Hintli hacının vefatıyla böyle talihsiz bir vukuatın yaşanması son derece üzücü olmuştur. Osmanlı Devleti sunduğu bütün hizmetlerin aksamaması için oldukça yoğun çabalar sarf ederek hac vazifesi ve hacılar için her zaman en iyisini yapma gayretinde bulunmuştur. Buna rağmen elbette ki önleyemediği veya bazen de yetişemediği vakalar da hâsıl olmuştur.

¹³ Mahmil: İki kişinin oturmasına mahsus olarak devenin üstüne konulan bir nevi sepet. Bkz. Sami, a.g.e., s. 1304; Surre Alayları uğurlanırken başta Anadolu olmak üzere, Mısır ve Kahire'de de Mahmil törenleri adeta bayram edasında geçerek uzun yıllar devam eden bu gelenek, coşku halini almıştır. Bkz. Kargılı, a.g.e., s. 57, 74-79.

¹⁴ Çolak, a.g.m., s. 87.

¹⁵ Çolak, a.g.m., s. 88.

¹⁶ Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, Hikmetevi Yayınları, 2. Baskı, Mart 2013, İstanbul, s. 30; Atalar, a.g.e., s. 131.

¹⁷ Çolak, a.g.m., s. 88. Kervan yollarının farklı güzergahları hakkında ayrıca Bkz. A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l- Hac)", *Osmanlı Araştırmaları XX*, İstanbul 2000, s.73-75.

¹⁸ Atalar, a.g.e., s. 171-206.

¹⁹ Surre-i Hümayun ve Hacıların, Şam tarikiyle Mekke-i Mükerrreme'ye sevkini gerçekleştiren ve kafiyele rehberlik eden memurdur. Bkz. Sami, a.g.e., s. 540; Münir Atalar, "Emîr-i Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XI, İstanbul 1995, s. 131-133.

²⁰ Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Çev: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 197.

²¹ Çöl araplarına verilen genel ad, Aşiretler. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 445; Sami, a.g.e., s. 932; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İnterpress Basın ve Yayınları, Milliyet, C. XXIII, s. 11958.

²² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Umum (Y. PRK. UM.), 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888).

XIX. yüzyıla kadar genellikle karayolu ile hac yolculuğunu gerçekleştiren hacıların, XIX. asrın başında özellikle buharlı gemilerin kullanılmaya başlanması ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise Süveyş kanalının faaliyete geçmesi deniz yolculuğuna olan rağbeti artırmıştır²³. Böylece hem uzun yolculuklarda yaşanan sıkıntılar hacılar için bir eziyet olmaktan çıkmış, hem de karayolunda yaşanan pek çok sıkıntı daha aza indirgenmiştir. Öte taraftan ise hacıları kutsal topraklara deniz yoluyla ulaştırmak kârlı bir ticaret ortamına zemin hazırlamıştır²⁴. Bu da haliyle yeni bir iş alanının oluşmasını sağlamıştır. Süveyş ile Mekke'nin gözde limanı olan Cidde arasında ilk buharlı gemiler 1858'de sefere başlamıştır²⁵. XIX. yüzyılda her bir hac mevsimi için, hacı sayısının 70 bin ile 90 bin arasında olduğu tahminleri yapılmaktadır²⁶. Hal böyle olunca da yeni alternatifler ve çözümlere olan ihtiyaçlar da hasıl olmuştur. Bazı bölgelerden gelen hacılar Cidde'ye ulaşmak için iki gemi değiştirirken, İngiliz yönetiminin hâkim olduğu Hindistan'dan gelen hacılara da yine Cidde limanı ev sahipliği yapmıştır²⁷.

Hac konusu Hintli Müslümanlar için en hassas konulardan biridir. Hintli Müslüman hacıların sayıları özellikle XX. yüzyılın başlarında Osmanlı-Hint ilişkilerinin gelişmesiyle beraber daha da artmıştır²⁸. Mekke'de 1865 senesinde hacı sayısının 150 bini aştığı, 1893 senesinde ise 300 bine ulaştığı görülmüştür. Bu durum Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi sorumluluğunun ağırlığını bir kez daha gözler önüne sermektedir²⁹.

²³ Çolak, a.g.m., s. 88.

²⁴ Çolak, a.g.m., s. 88.

²⁵ Çolak, a.g.m., s. 88.

²⁶ Kunalalp, a.g.m., s. 500.

²⁷ Çolak, a.g.m., s. 88.

²⁸ Hindistan'ın ikiye ayrılmadan önce yaklaşık 95 milyon Müslüman nüfusa sahip olması çok eski dönemden beri İslam'ın son derece hızlı yayıldığına bir kanıtı niteliğindedir. Bkz. Manzoorul Haq, *Hintli Müslümanlar*, Tercüman Gazetesi Yayınları, Mart 1965, s. 13.

²⁹ Gülten Sarıyıldız, "II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar için Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane", Edebiyat Fakültesi Basımevi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Sene: 1988-1994, İstanbul 1994, s. 123.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİNTLİ MÜSLÜMAN HACILAR

1. OSMANLI DEVLETİ VE HİNTLİ MÜSLÜMAN HACILAR

Osmanlı Devleti'nin Hintli Müslümanlarla temasları ve Hintli hacıların sorumluluğunu alma süreçlerine bakıldığında, bu süreç oldukça uzun bir döneme yayılmaktadır. Fakat tespit edilen ilk münasebetlerin özellikle İstanbul'un fethiyle gerçekleştiği görülmektedir³⁰. 1481-82 yılları arasında Behmenî Sultanları III. Muhammed Şah ve Mahmud Şah ile dönemin Osmanlı Padişahları Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid zamanında bir zemin oluşturulmuştur. Bu zemin her ne kadar karşılıklı mektuplaşmalara ve hediyeleşmelere dayansa da, siyasi veya askeri amaç güden bir unsurdan bahsedilemez³¹. İkinci temas ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Hicaz'ı Osmanlı hâkimiyetine almasıyla beraber hilâfetin de Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle sağlanmıştır³². Yavuz Sultan Selim İslam halifeliğini ilan ettikten sonra Hindistan üzerinde de yoğunlaşmıştır. Özellikle Portekiz tehdidi karşısında Hindistan'ın yanında yer almaya çalışmış fakat Yavuz Sultan Selim'in vefat etmesi üzerine Osmanlı'dan beklenen yardım gerçekleşmemiştir³³. Zaman zaman karşılıklı yardımlaşmalarda aksilikler yaşansa da ikili ilişkilerde yerine göre birlik ve beraberlik sağlanmış ve müthiş bir uyum görülmüştür.

Hindistan ile dostane bir ilişkiye sahip olan Osmanlı yöneticileri Hintli Müslüman hacıların Kutsal topraklara gelişinden dönüşlerine kadar her türlü ihtiyaçlarına cevap vermeyi kendilerine vazife bilmişlerdir. Bu yüzden Hindistan'daki İslam kültürü ve medeniyetin izlerinde Osmanlı ile olan bu ilişkilerin mühim bir yeri vardır³⁴. Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında kültürel ve ticari faaliyetlerin yanı sıra Tasavvuf hareketlerinin de etkili olduğu görülmektedir. Bu anlamda XVI. ve XVII. yüzyıllarda birçok Hintli âlimin şöhretinin İstanbul'a kadar ulaşması ve hatta medreselerde kitaplarının okutulmaya başlanması konuyu destekler niteliktedir³⁵. XVII.

³⁰ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İSAM Yayınları, Ankara 1997, s. 5.

³¹ Özcan, *a.g.e.*, s. 5-6; Zehra Ayduz, *Kayıp Medeniyet İlk İslâm Türk Devletleri*, Zafer Yayınları, İstanbul 2014, s. 39-45.

³² Özcan, *a.g.e.*, s. 6.

³³ Özcan, *a.g.e.*, s. 9.

³⁴ Mehmet Özey, "Kadim Medeniyet ve Yeni Dünya Düzeni Arasında Hindistan", *Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (UHİM)*, İstanbul, Ocak 2018, s. 38.

³⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 15.

yüzyılın sonuna kadar görülen diplomatik münasebetler ise iki ülke ve insanları arasında daha sıkı bağların oluşmasına zemin hazırlamıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul'da Hindistan'dan gelen elçilerin bakımından, konaklamasına kadar farklı düzenlemeler yapılmıştır³⁶. Aynı şekilde Mekke'ye giden Hacılar yapılan yardımların yanında Osmanlı topraklarında bulunan Hintli gezginlerin konaklamaları konusunda da gerekenler yapılmıştır. Mesela, 1712 senesinde Kudüs'teki Bâbu's-Sâhira civarında Hintli Tekkesine ve Hintli gezginlere Osmanlı Devleti resmi olarak maddi yardımda bulunmuştur³⁷. Hindistan'da bir taraftan İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetleri devam ederken diğer taraftan Hintli Müslüman hacılar Osmanlı Devleti'nin sorumluluğu altında hac ibadetlerini yerine getirmeye çalışmıştır³⁸. Böylece Osmanlı himayesinde bulunan Hicaz'a, düzenli olarak gidip gelen hacılar iki Müslüman ülke arasında daha yakın bağlar kurulmasında aracı olmuşlardır³⁹. Daha sonraları Hindistan'da hacca gitmek için deniz yolunun kullanılmaya başlamasıyla da Bombay ve Kalküta Şehbenderlikleri vasıtasıyla hacılar Hicaz topraklarına gitmeye devam etmişlerdir⁴⁰. XIX. yüzyılda Hindistan'da bulunan Osmanlı bürokratları veya önemli şahısların Hindistan topraklarında güzel bir şekilde ağırlandıklarını belirtmeleri Osmanlı Hint dostluğunu ifade etmesi açısından önemli bir yere sahiptir⁴¹.

Hindistan'da İslamiyet'in ticaret, kolonileştirme, göçler veya dervişler yoluyla yayılması, Hintli Müslümanların haccetme anlayışının oluşmasıyla paralel bir durum olarak değerlendirilir⁴². Haccetme anlayışı doğrultusunda hareket eden Hintli Müslümanların tutumları, bölgedeki İslam hâkimiyetinin yayılmasıyla beraber daha fazla artmıştır. Hac mevsimlerinde Osmanlı Sultanları adına her sene gerçekleştirilen Surre Alayları ile hacıların Mekke'ye uğurlanması da İslam dünyasında Osmanlı nüfuzunun artması açısından etkili olmuştur. Hacıların Kutsal topraklara uğurlandığı anlara şahitlik eden, farklı coğrafyalardan gelen binlerce Müslüman bu durumdan çok

³⁶ BOA, Ali Emiri Sultan Abdülhamit Han (AE. SABH. I). 10/889 (10 Recep 1203/6 Nisan 1789)

³⁷ Thierry Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, (Özgün Adı: Sufi Pilgrims From Central Asia and India in Jerusalem) Çev: Berna Akkıyal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, Nisan 2012, s. 123.

³⁸ XIX. yüzyıla girildiğinde İngiliz hazinesinin en önemli gelir kaynağını Hindistan'ın oluşturduğu bilinmektedir. Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, Kasım 2016, s.205-206; H. Hilal Şahin, "Osmanlı- Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. II, S.6, 2015, s. 71.

³⁹ Özcan, a.g.e., s. 15.

⁴⁰ Diren Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", *Türkiyat Mecmuası*, C. XXV, 2015, s.86-87.

⁴¹ Mustafa Bin Mustafa, *Bir Osmanlı Bürokratinin Uzakdoğu Seyahati*, Yay. Haz: Ahmet Uçar, Çamlıca Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015, s. 55-70; Abdürreşid İbrahim, *20. Asrın Başlarında İslam Dünyası*, Yay. Haz: Mehmed Paksu, Yeni Asya Yayınları, C. II, İstanbul 1987, s. 220.

⁴² Khaliq Ahmad Nizami, "Hindistan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 85; Mervenur Lüleci Karadere, "Hindistan Müslümanları", *İNSAMER*, Araştırma 30, s. 2.

etkilenmiştir. Hintli Müslüman hacıların memleketlerine geri döndüklerinde, gördüklerini ve yaşadıklarını etraflarına anlatmaları, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki ün ve şöhretinin daha da artmasına vesile olmuştur⁴³. Keza, Müslüman Hintli yöneticiler de Hindistan halkını İslamiyet'e teşvik ederek İslamiyet'in bu coğrafyalarda kısa sürede yayılmasını sağlamışlardır⁴⁴. Hatta öyle ki Hindistan'daki Müslüman Sultanlar, birçok Osmanlı mimarları ile askerî uzmanlarını önemli mevki ve rütbelerde istihdam etmiştir. İki devlet arasındaki buna benzer ilişkilerin kurulması Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ni daha yakından tanımalarını sağlayarak hilafete olan ilgi ve bağlılıklarını artırmıştır. İlerleyen zamanlarda diplomatik ilişkilerde meydana gelen aksaklıklara rağmen Hintli Müslümanlar ve Osmanlı arasındaki manevi bağ güçlenmeye devam etmiştir⁴⁵.

1.1. HİNTLİ MÜSLÜMANLARIN HALİFEYE OLAN BAĞLILIKLARI

Osmanlı Devleti ile Hindistan münasebetlerinin ilerlediği sırada, özellikle XIX. yüzyılda İngiltere'nin Hindistan'da siyasi, ticari ve ekonomik olarak pek çok alanda söz sahibi olması orada yaşayan Hintli Müslümanları büyük ölçüde tedirgin etmiştir⁴⁶. Hindistan'daki idari ve psikolojik baskı ile sömürgecilik anlayışını sert bir politika halinde sürdüren İngiltere'nin bu tutumu Osmanlı tarafından da hoş karşılanmamıştır⁴⁷. Fakat İngilizlerin bu anlamdaki bütün tavırlarına rağmen Hintli Müslümanlar gerek dini gerek ideolojik olarak düşüncelerini ifade etmekten çekinmemişlerdir. Hatta Hintli Müslümanlar Osmanlı Devleti'ni İngilizlerin sömürgecilik faaliyetlerine karşı bir çıkış, kurtuluş kapısı olarak görmüşlerdir⁴⁸.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında maddi olarak büyük sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti'nin bu yönde zayıflaması, İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerinden fazlaca muzdarip olan Hintli Müslümanları

⁴³ Özcan, a.g.e., s. 40.

⁴⁴ Ethem Cebecioğlu, "Güney Asyada İslamın Yayılmasında Sufilerin Rolü" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, s. 158.

⁴⁵ Özcan, a.g.e., s. 15-16.

⁴⁶ Orhan Doğan- Aysel Erdoğan " XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. III, S.16, Yıl:2017, s. 844.

⁴⁷ Özcan, a.g.e., s. 21-22; Çakılcı, a.g.m., s. 81-83.

⁴⁸ Özcan, a.g.e., s. 22, 38. Ayrıca bu tutumların hiçbirisi ne Hindistan'ın cesur insanlarını ne de Osmanlı'nın tavırlarını değiştirmeye yetmemiştir. Keza buna en güzel örneklerden biri, Doğu Türkistan'dan gelen Kırgızların güzergâhlarına ters düşmesine rağmen Orta Asya yolunu kullanarak İstanbul'a gelmeleri olarak gösterilebilir. Yine İdil-Ural bölgelerinden gelen hacıların İstanbul'a ulaşmaları da aynı şekilde bu duruma işarettir. Bu bölgelerden İstanbul'a kadar yolunu uzatarak gelen hacıların, Osmanlı Devleti'nin kendilerine gösterdiği ilgi ve alakadan kaynaklandığı açıkça ortadadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hacılara olan yakınlığı ve bu konudaki yaklaşımı Müslüman hacıların da oldukça etkilemiştir. Bkz. Mustafa Güler, " XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan'da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C. XVIII, S.1, Yıl: 2016, s. 4.

endişeye sürükleyen diğer husus olmuştur. Çünkü İslam Halifeliğinin zamanla kaybolması Hintli Müslümanları koruyacak kimsenin kalmadığı anlamına gelmekteydi. Bu tereddütleri değerlendiren Hintli Müslümanlar, özellikle Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı- Rus savaşları sırasında, Hindistan'ın her yerinde basın faaliyetleri ve mitingler düzenlemişler ve Osmanlı Devleti lehine yardımlar toplayarak İstanbul'a göndermişlerdir⁴⁹. Hindistan'dan gelen bu yardımlar bütün İslam dünyası içerisinde gelen yardımların en büyük meblağını oluşturması açısından önemlidir⁵⁰. Böylece Osmanlı'nın maddi manevî bütün yüklerini göğüslemeye hazır olduklarını bir kez daha göstermişlerdir.

Bir taraftan Osmanlı Devletine maddi yardım gönderen Hintli Müslümanlar, diğer taraftan da medya aracılığıyla Osmanlı'nın yanında olduklarını belirtmişlerdir⁵¹. Hindistan'ın Osmanlı Devleti'ne destek olmasına Afganistan, Kaşgar, İran ve Fas gibi ülkelerdeki Müslüman hacılar da kayıtsız kalmamış ve onlar da Osmanlı Devleti'nin yanında olduklarını bildirmiştir. Hacıların bütün bu yardımları elbette karşılıksız kalmamıştır. Padişah ve Babıali tarafından takdir edilmiş ve yerini bazen somut hediyelere, hatta rütbe ve nişanlara bırakmıştır⁵². Avrupalı devletlerden özellikle İngiltere ve Rusya ile karşı karşıya gelen Osmanlı, Hintli Müslümanlarla hareket ederek İslam birliğinin önemini ortaya koymuştur⁵³. Bu bağlamda Osmanlı Devleti aynı düşünceyi yaymak ve anlatmak için değişik İslam memleketlerine elçiler göndermeyi de ihmal etmemiştir⁵⁴. Muhalefet devletlere karşı birlikte hareket etmek düşüncesi ise her iki taraf için de alınan önemli bir karar niteliğindedir.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar, Hindistan da dâhil olmak üzere Asya'daki Müslüman devletlerin Osmanlı devletine karşı derin bir yakınlığı ve Osmanlı Sultanına da ciddi bir bağlılıklarının olduğu görülmektedir. Çünkü farklı yerlerde yaşayan bu Müslümanlar, Osmanlı Sultanlarını dünyanın en güçlü idarecileri olarak görmüşlerdir. Tabii o dönemde Osmanlı Devleti hem iç hem de dış meselelerle uğraşmakla meşgul olmuştur. Ayrıca Asya'daki Müslümanların Osmanlı Hükümeti'ne güvenmelerinin en

⁴⁹Özcan, *a.g.e.*, s. 85. Ayrıca Özcan'ın belirttiğine göre, yine Osmanlı-Rus Savaşlarında 124.893 Osmanlı lirasının yardım için İstanbul'a ulaştığı Osmanlı resmi vesikalarında açıklanmıştır. Bu rakam 10 milyon Hindistan rupisinin üstündedir. Sadece bunlar olmamakla beraber, Hintli Müslüman kadınların bile mücevher ya da diğer değerli olan eşyalarını satarak kampanyaya destek vermesi gerçekten takdire şayan bir durum teşkil etmiştir. Bkz. Özcan, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁵⁰ Özcan, *a.g.e.*, s. 23-24, 91.

⁵¹ Özcan, *a.g.e.*, s. 101. BOA, Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti (HR. SFR. 3), 246/13 (5 Juillet 1877/ 5 Temmuz 1877); BOA, HR. SFR. 3, 248/42(2 Novembre 1877/2 Kasım 1877); BOA, HR. SFR. 3, 248/45 (1877)

⁵² Özcan, *a.g.e.*, s. 99.

⁵³ Özcan, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁵⁴ Özcan, *a.g.e.*, s. 133.

büyük sebeplerinden biri de hemen hepsinin yaşadıkları kendi topraklarında pek çok kez gayrimüslim tehdidine maruz kalmış olmalarıdır⁵⁵. Hatta bu durum gayrimüslimlerle aynı toprakları veya aynı mahalleleri paylaşan Müslümanları dışlanma psikolojisine sürüklemiştir. Dolayısıyla da Osmanlı Devleti ile yakın ilişki içinde olmak her anlamda onlara iyi hissettirmiştir.

2. HİNTLİ HACILARIN YAŞADIĞI SIKINTILAR

Tarihi sürece bakıldığında geçmiş dönemlerde olduğu gibi XIX. yüzyılda da hacılar farklı olumsuzluklarla defalarca mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Bu nedenle Hac ibadetinin ne kadar kutsal bir vazife olduğunu, yaşanan bu sıkıntılar bir kez daha ortaya koymuştur. Özellikle denizyolu ve demiryolunun çok kullanılmadığı dönemde kara yolu ile ilerleyen hacılar zaman zaman çölde meydana gelen kum fırtınalarından etkilenmişlerdir. Bu kum fırtınaları hacılara ve eşyalarına büyük zararlar vermiştir. 1851 yılında yaşanan Şam'daki fırtına da hacılara zor anlar yaşatan olaylardan biri olarak kayıtlara geçmiştir⁵⁶. Hintli Müslüman hacıların da içinde bulunduğu kafiyeledeki pek çok hacı bu durumdan etkilenmiştir. 1905-1906 senesinde Surre Kethüdası olarak görev yapan Ahmet Salahaddin Bey'in kaleme aldığı hac hatıralarında hac yolculuğunda kum fırtınası yüzünden pek çok hacı ve beraberindeki hayvanların yaşadığı sıkıntılı anlarından bahsetmiştir⁵⁷. Ayrıca çöllerde gece dondurucu soğuğun olması, gündüz de kavurucu bir sıcaklık hacıların muzdarip olmalarına sebep olmuştur⁵⁸. Çölde adeta bir kum denizinin insanları ve hayvanları ne denli zor bir duruma soktuğunu anlatan Şair Nâbi bu anlamda *ıstırap dolu günler ve geceler yaşadıklarını* ifade etmiştir⁵⁹.

XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Vehhâbilerin hem dini anlayışı hem de sosyal düşünceleri hac kafiyelelerini sürekli sıkıntıya düşürmüştür⁶⁰. Hatta Şam kafiyesi hacıların ibadetlerinden alıkoyan girişimlerde bulunmaktan dahi çekinmemişlerdir⁶¹. Vehhabî urbanları gerek Medine'de gerek de Şam'da Hicaz topraklarında daima huzursuzluk yaratarak, hac zamanlarında adeta hacıların kâbusu haline gelmiştir⁶².

⁵⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁶ BOA, Sadaret Mektubu Kalemi Mühimme Odası (A. MKT. MHM.), 27/ 40 (4 Rebiülevvel 1267/7 Ocak 1851)

⁵⁷ Ahmet Salahaddin Bey, *Kâbe yollarında Surre Alayı Hatıraları*, Dergâh Yayınları, Yay. Haz. İsmail Kara-Yusuf Çağlar, 2. Baskı, İstanbul, Ağustos 2017, s. 110-111.

⁵⁸ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁹ Şair Nâbi, *Hicaz Seyahatnamesi*, (Özgün adı: Tuhfetü'l Haremeyn), Çev: Seyfettin Ünlü, Timaş Yayınları, İstanbul 1996, s. 66-67.

⁶⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, Çev: Süleyman Çelik, Bedir Yayınevi, İstanbul 1992, s. 72-73.

⁶¹ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, s. 72-73.

⁶² Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, s. 42-46.

Fakat Osmanlı Devleti de bu başıboş insanlara karşı her türlü tedbiri almaya gayret göstermiş, yakalayabildikleri Urban şeyhlerini ve mürettebatlarını Dersaadet'e getirerek cezalarını çekmeleri hususunda gerekeni yapmışlardır⁶³. Hintli Müslüman hacıların veya diğer hacıların sıhhati ve güvenliği için Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu tedbirler şüphesiz Urban için caydırıcı olma niteliği taşımaktadır.

Hacıların karşılaştıkları bir başka sıkıntı da deniz yolunu kullanacak olan hacıların, daha memleketlerinden çıkmadan komisyoncu ve vapur sendikaları tarafından yağmaya uğramalarıdır. Bu komisyoncular her hacıyı kendilerine fırsat olarak görmüş ve usulsüz bir şekilde hacıların elinde bulunan bütün meblağa göz koymuşlardır. Bunlara bazen devletleri temsil eden konsolosluk memurlarının da yardımında bulunması oldukça ilginç fakat bir o kadar da üzücü bir durumdur⁶⁴.

2.1. ZAHİRE İLE GIDA SANDIKLARININ ÇALINMASI

Her hac kafilesinde hacılar erzakını ve su ihtiyaçlarını genelde kendi imkânları dâhilinde karşılamaya çalışmışsa da bu yeterli olamamıştır. Hal böyle olunca Osmanlı Devleti sorumluluğunda olan hacılar için gereken gıda ve zahire sandıkları temin etmek ve su kuyularının kullanılabilecek seviyeye getirmek için yoğun çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti sandıklarla yiyecek ve diğer gıdaların teminini sağlarken, bir taraftan da bedevilere, hacıların su kuyularından faydalanmasını sağlamaları için de talimatlar vermiştir. Tabi bunun karşılığında onlara gerekli ödemeleri yapmayı da ihmal etmemiştir⁶⁵. Bedevilerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin kendilerine verdiği görevleri esas alırken, bir kısmı da eşkıyalık yapmayı daha cazip bularak faaliyetlerine devam etmiştir.

Hacılar için gerekli önlemler alınsa bile, yollarda pek çok defa Urban aşiretinin saldırılarına maruz kalmışlardır. Hacıların sadece eşyaları çalınmamış, yolda giderken yemek için yanlarına aldıkları yiyeceklerin bulunduğu sandıklar dahi ellerinden alınmıştır. Mesela, 10 Ağustos 1888 tarihinde Hicaz Valisi Safvet Paşa'nın merkeze bildirdiği yazıda hac kafilesinin urban tarafından yağma edildiğine dair bilgiler yer almaktadır. Cidde'den Mekke'ye çıkan ve Hintli hacıların da bulunduğu kafileden yaklaşık 12 deve ile beraber üzerindeki yiyecek ve diğer eşyaların da çalındığı belirtilmiştir. Ayrıca eşkıyanın kurşunları ile yaralanarak daha sonra da vefat eden bir

⁶³ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, s. 93.

⁶⁴ Abdürreşid İbrahim, *a.g.e.*, s. 364.

⁶⁵ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* (Özgün adı: Pilgrims and Sultans), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yay. Haz: Ayşen Anadol, İstanbul, Eylül 1995, s. 4-6.

Hintli hacı için duyduğu üzüntüyü de dile getiren Vali Safvet Paşa, bu ve buna benzer vakaların Mekke ve Medine yollarında sıklıkla yaşanması hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. Valinin ilk tespiti özellikle hac kabilelerini hedef alan urbanın yağmacılık yaparak gelir sağladığı yönündedir ve durumun ciddiyetini Osmanlı Hükümeti'ne bildirerek merkezden gelecek olan cevabı beklemiştir. Buradan hareketle, Osmanlı Devleti'nin kendilerine yardım yaptığı lakin bunu geciktirdiği için urbanın hacılara saldırdığı anlaşılmaktadır. İkinci tespit olarak, 120 kişiden oluşan Vilayet askeri zaptiyesinin ve süvarisinin eksiltilmesi konusunu belirten Hicaz Valisi'nin diğer bir tespiti ise Mekke Emiri'nin urban üzerindeki tesirini kaybetmesi şeklindedir⁶⁶. İstanbul'dan 400 bin kıyye⁶⁷ buğday ve 75 bin kıyye Arpa gönderilmişse de bunlar askerin sadece bir iki aylık ihtiyacını karşılayacağından bu da yeterli bulunmamıştır. Bunun üzerine bir de Basra'dan gelecek olan 500 bin kıyye buğday da henüz ulaşmadığı için bu miktarlar çok fazla dayanmayacağı gibi pek de az bulunmuştur. Kısacası yolların emniyetinin tekrar sağlanmasını, gıda teminatının ardından 120 kişilik zaptiye süvarisine bağlayan Hicaz Valisi Safvet Paşa gerekenin yapılması konusundaki istirhamını bu şekilde dile getirmiştir⁶⁸.

Maliye Nezareti'ne bildirilen başka bir örnekte yine bu konuda yaşanan ciddiyet ve sıkıntı ortaya konulmuştur. Urban tarafından soyularak ambarda sakladıkları yiyeceklerinden mahrum kalan yaklaşık yüz kişiden oluşan bir kabile de bu duruma şahit olmuştur. İçlerinde Buhara'dan gelen hacıların yanında Hintli hacıların da bulunduğu kabilede, yaşanan bu talihsiz durum, Osmanlı Devleti'nin görevli memuriyet müesseselerine bildirilmiştir. Hatta bu hacılardan bir kaçının yiyeceklerinin çalınmasından dolayı açlıktan hastalandıkları kaydedilmiştir. 10 Nisan 1911 tarihli yazışmalarla Osmanlı Devleti mağdur olan hacılara sahip çıkmaya çalışmıştır. Bunun için hem hacıların nakillerinde ücret alınmadan kolaylık sağlanması belirtilmiş, hem de oluşacak masrafta bir indirimle gidilmesi talepleri dile getirilerek değerlendirmeye bırakılmıştır. Hintli hacılar ve diğer hacıların, yol masrafları ile ilgili durumunun Demiryolu Müdüriyeti tarafından bir an evvel karara bağlanması ve gerekeni yapması istenmiştir⁶⁹.

⁶⁶ BOA, Y. PRK. UM, 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888)

⁶⁷ Okka. Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü.

⁶⁸ BOA, Y. PRK. UM, 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888).

⁶⁹ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3881/ 291051 (28 Mart 1327/10 Nisan 1911)

XX. yüzyıl başlarında yine bir hac kafilesi çölde ilerlerken Medine'ye girecek olan, buğday yüklü 27 deveden 7'si Urban tarafından çalınmıştır⁷⁰. Osmanlı süvari birlikleri bedevilerin arkasından giderek tesadüfen birkaç deveyi geri alıp kafileye getirebilmişlerdir⁷¹. Kafilelerin gece veya gündüz Urban taifesi tarafından mağdur edilmeleri son derece ciddi bir durumdur. Gündüzleri görüş açıları hac kafileleri için bir nebze olumlu olsa da geceleri karanlıktan faydalanan bedevîler için tam bir fırsata dönüşmektedir. Kafilenin gece istirahat zamanlarında tehlike hissedildiği anda imkânları var ise, genellikle havai fişekler atılarak kervanın tamamında durumun anlaşılması ve ona göre hareket edilerek tedbir alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece hac kafilesini uyarmak ve hacıların tedbir almasını sağlamak daha kolay hale gelmiştir⁷².

2.2. SU KUYULARININ BEDEVÎLERCE ZAPTI

Kervan yolları üzerindeki bazı su kuyularının suları çok tuzlu olduğu için kullanılamazken, bazıları ise tatlı sulardan oluşmaktadır. Bu tatlı sular çöldeki hacılar için en büyük nimet niteliğindedir. Fakat nerede tatlı su kuyuları bulunduyorsa bu bölgeler bedevi tuzakları ve gözetimi altında tutulmuştur. Çünkü hac güzergâhı veya ticaret amaçlı geçen kafilelerin illaki bu güzergâhtan geçeceğini anlayan asi çeteler, insanların bu durumundan istifade etmeye çalışmışlardır. O yüzden Bedevîler, kendilerinden az sayıda ve zayıfça gördükleri kafileleri soymaktan çekinmemişlerdir⁷³. Dolayısıyla su kuyularının etrafı bedevilerin hacılar için tuzaklar hazırlayabilecekleri önemli güzergâhlar olarak belirtilebilir.

Hac yolculuğu esnasında yiyecek kadar yaşam kaynağından olan su ihtiyacı büyük önem arz etmektedir. Hac kafilelerinin su sıkıntısı en büyük sorunlardan biri olduğu için bu durumu kolaylaştırmak lazım gelmiştir. Her ne kadar kafile içinde görevli sakalar⁷⁴ olsa da kendilerinin taşıdığı su kapları yetmemiş, özellikle çöl bölgelerindeki vahalarda su kaynakları bulma ihtiyaçları hâsıl olmuştur⁷⁵.

⁷⁰ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 103.

⁷¹ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 103.

⁷² Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 102.

⁷³ Dallyan, *a.g.e.*, s. 136, 212.

⁷⁴ Saka su taşıyan, su getiren anlamlarına gelir. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 96.

⁷⁵ Bu vahalarda Bürke/Birke adı verilen havuz şeklinde küçük göl yatakları oluşmaktadır. Bu su yataklarında sular genellikle yağmur yağarsa birikmiş olduğundan temizliğinden şüphe duyulsa da önemli bir hayat kaynağı niteliğindedir. Bkz. Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 104-106.

Osmanlı Devleti bu konuda çok titiz davranmış ve su pınarları için çalışmalarını ihmal etmemiştir hatta bu kaynakları Mekke'nin merkezine kadar ulaştırmayı amaçlamıştır⁷⁶. Birke adı verilen su depolarını temizleterek, fakir hacılara yolculukta aş verilmesine kadar Osmanlı Devleti ilgilenmiştir⁷⁷. Bu bağlamda Hintli Müslümanlardan bir kişi gelmiş ve yüklü miktarda bağışta bulunarak diğer Müslümanları da yardım için teşvik etmiştir⁷⁸.

1892 senesinde Osmanlı Devleti görevlilere yetkileri vererek Şam'dan Medine'ye kadar olan hac yolu üzerindeki çeşme, pınar ve havuzların tamirlerini yaptırmıştır. Kolağalarından Salim Efendi'ye keşif için yetkinin verildiği bildirilmekle beraber, bu keşifle hacılar için gerekli su ihtiyaçlarına karşı yapılması gerekenlerin en kısa sürede tamamlanması talimatı verilmiştir⁷⁹. Durumun keşfi için harekete geçen Salim Efendi, belli bir miktarın Urban aşiretine yevmiye olarak verilmesi ve tamirlerin gerçekleştirilerek su sıkıntısının giderilmesine dair karar alınmasını uygun görmüştür⁸⁰.

2.3. DEVELERİNİN ÇALINMASI VE FAZLA ÜCRET ALINMASI

İslamiyet'ten önce sadece uzun mesafeli ticaretlerde rağbet gören ulaşım hayvanları, İslamiyet ve sonrasında Mekke'ye her yıl hacca giden insanların da en çok ihtiyaç duyduğu konu olmuştur⁸¹. Özellikle kara yolculuğunda deve ve diğer ulaşım hayvanlarından yararlanılırken daha sonraları deniz ve demir yollarının faaliyete geçmesiyle ulaşımında bu hayvanlara olan rağbetin azaldığı görülmektedir. Hacılar için en büyük temel ihtiyaçlardan biri de develer olmuştur. Çünkü deniz ve demiryollarının faaliyete geçmesine kadar neredeyse hacıların bütün yükünü bu hayvanlar bilhassa develer taşımıştır⁸². Fakat uygun sayıda ve yeterlilikte deve tedariki kervanın en sık karşılaştığı sorunlardan biri olmuştur. Sadece asker ve memurlar için bile en az 600 deve temini gerekmektedir. Bir de yolculuğun uzun ve zorlu olması sonucu kayıpların

⁷⁶ Emir Şekîb Arslan, *Hicaz Yolculuğu Hac Hatıraları*, (Özgün Adı: Rihletü'l- Hicâziyye, Lübnan 1932), Çev: Adem Yerinde, İnkılâp Yayınları, Haziran 2012, İstanbul, s. 26; Mustafa Güler, "XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine'deki Su Vakıfları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV, S.2, Afyon 2012, s. 1-21.

⁷⁷ Armağan, a.g.m., s. 80-81.

⁷⁸ Özellikle Hac mevsiminde su çok değerlidir. Bazen bir kırba suyun kırk kuruşa satıldığı da belirtilmiştir. XX. yüzyılda ise bu sorun Kral Abdulaziz döneminde kurulan buz atölyeleri sayesinde büyük ölçüde çözülmüştür. Bkz. Arslan, a.g.e., s. 26-27.

⁷⁹ BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 1301/6 (2 Cemaziyelahir 1310/22 Aralık 1892)

⁸⁰ Lazım olan miktar 442.259 kuruş yevmiye miktarı olarak belirtilmiştir. BOA, İ. DH, 1301/6 (2 Cemaziyelahir 1310/22 Aralık 1892)

⁸¹ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (Özgün adı: A History of the Arab Peoples), Çev: Yavuz Alogan, Yay. Haz: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2016, s. 135.

⁸² Armağan, a.g.m., s. 81.

yaşanması ile yerine yenilerinin teminleri gerekmiştir⁸³. Bütün bunlar da kervan görevlilerinin ilgilenmesi gereken sorunlar silsilesi halini almıştır.

Develer çöl iklimine en çok uyum sağlayan hayvanlar olduğu için haliyle hac kafileleri tarafından da en çok rağbet gösterilen araç olmuştur. Tabi urban aşiretleri hacıların en zayıf düştükleri hallerden istifade ederek develerini de çalmaya cüret edecek kadar gözlerini karartmışlardır. Şöyle ki 1899 senesinde Cidde İngiltere Konsolosluğundan Sefarete bir telgraf gelmiştir. Bu telgraftan anlaşıldığına göre, Arap aşiretlerinden bir kaçı Cidde'nin etrafındaki yolları keserek hac kafilesine hücum etmiştir. 270 adet deveyi gasp ederek hac kafilesine ve Hint tüccarına da zarar vermiştir. Bu durumdan Osmanlı Devleti'nin görevli memurlarını sorumlu tutan İngiltere Konsolosu da zararın karşılanmasını talep etmiştir⁸⁴.

Ulaşım vasıtası olarak istifade edilen develerle ilgili bir başka sorun ise deve ücretlerinin fazla alınmasından dolayısıyla Hintli Müslüman hacıların sıkıntıya düşmeleridir. 1894 senesine ait olan bir telgraf ile Medine'ye giden Hint ve Cava hacılarından oluşan kafilenin deve ücretlerinin fazla alınması konusu Cidde'de bulunan İngiltere ve Felemenk Sefaretlerinden Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Aynı zamanda Hicaz Vilayetine intikal eden konuda ise, normal ücret yedişer riyalden alınmakta iken, bu hac kafilesinden beşer riyal daha alındığı bilgisi şikâyetle konu olmuştur. Cidde Hollanda konsolosunun durumu detaylı bir şekilde açıklayarak şikâyet sonrası meseleye Hollanda Konsolosunun da dâhil olmasıyla, hacıların kendi rızaları doğrultusunda verdikleri paradan fazlasının alınması nahoş bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu fazla ödemeyi yapmayan hacıların da Mekke'den dönüşlerinin reddedildiğini belirtmiştir. Kurumlar arasında ciddiyetle çözümlenmeye çalışılan bu mevzuda değerlendirilen durum öncelikle hacılara bu maddi sıkıntıları yaşatanların tespiti olmuştur. Hemen akabinde ise Hintli ve Cavalı hacılardan alınan fazla riyallerin geriye ödenmesi sağlanmaya çalışılmıştır⁸⁵.

1894 senesinde gerçekleşen aynı olay yıl içerisinde tekrar gündeme gelmiş ve hacılardan alınması gereken yedişer riyalden başka beşer riyalin daha fazla alınması

⁸³ Armağan, a.g.m., s. 81.

⁸⁴ BOA, BEO, 1410/ 105691 (16 Teşrinisani 1315/ 28 Kasım 1899)

⁸⁵ BOA, İ. DH, 1318/21 (26 Cemaziyelevvel 1310/ 25 Kasım 1894) Hacıların paralarının geri ödenmesi için pek çok Osmanlı müessese ve memurları gerekeni yapmak için müdahalede bulunmuştur. Dahiliye, Hariciye, Bahriye, Adliye Nazırları ile Ser Asker, Şeyhülislam, Sadrazam, Sadaret müsteşarı, Ticaret ve Nafia Nazırı, Maarif Nazırı, Evkaf-ı hümayun Nazırı, Maliye Nazırı, Tophane-i Askeri Müşiri ve Meclis-i Vükela Memuru Cevdet Paşa'nın tek tek mühürlerini içeren bir yazıyla hacıların durumunu belirtmişlerdir. Bu da Osmanlı Hükümeti'nin en üst makamdan en alta kadar Hacılar konusundaki önemi disiplini ve ciddiyeti ortaya koyan bir tablo olarak değerlendirilebilir.

neticesinde Hint ve Cava⁸⁶ hacıları mağdur olmuştur. Medine'ye gitmekte olan hacıların, fazla alınan paralarının geriye iadesi hususu, ilgili konsolosluklarca Osmanlı Devleti'nden talep edilmiştir⁸⁷. Aynı vukuatın mütemadiyen tekerrür etmesinin temel nedeni hacı sayısının fazlalığına bağlı olarak devletlerin büyük hac kabilelerini idare etmekte zorlanmaları olarak belirtilebilir. Haliyle bu durumdan yağma için istifade etmek isteyen guruplar ortaya çıkmıştır.

1896 senesinde cereyan eden bir hadise de yine Hint ve Singapur hacılarından deve ücretlerinin fazla alınmasıyla ilgilidir. Medine'ye gelecek olan hac kafilesini için bu konuya dikkat çeken İngiltere sefareti, bu defa meseleyi öncelikle Hicaz Vilayeti'ne iletmiştir. Hicaz Valisi Ahmet Ratıp, Medine'ye gelen diğer kafileden komisyonun verdiği kararla sadece yirmi altı, yirmi yedi Mecidiye alındığını belirterek deve ücretlerinin bundan daha fazla alınmadığını, alındığına dair bilginin ise asılsız olduğunu beyan etmiştir. Alınan deve ücretlerinin zamanına göre gayet makul bir fiyat olduğuna da dikkat çeken Vali, hacıların bu konuda hiç mağdur olmadıklarını ve buna müsaade edilmediğini vurgulamıştır. Ahmet Ratıp ilgili makamlara bildirdiği açıklamalarda, Hariciye Nezareti'ne ulaştırdığı konunun aydınlatılması hususunda İngiltere Sefaretinin de bilgilendirilmesini talep etmiştir⁸⁸. Burada dikkat çeken husus İngiltere sefaretinin ısrarla Osmanlı Devleti'ni haksız çıkarmaya çalışması ve hacılar üzerinden bir baskı oluşturmaya çalışma çabasıdır. Fakat çok sıkı ve disiplinli bir şekilde incelenen bu gibi konularda, Osmanlı Devleti taviz vermeme hususunda haklı olarak direnmiş ve neticede başarılı olmuştur.

2.4. KONAKLAMADA YAŞADIKLARI SIKINTILAR

Osmanlı Devleti Kafkaslardan ya da Orta Asya'dan gelen diğer Hacı adaylarının konaklama tesislerini temin ettiği gibi, aynı ilgi ve alakayla Hintli Müslüman hacıların da bu konudaki sıkıntılarını çözüm bulmaya özen göstermiştir⁸⁹. Diğer bölgelerden gelen hacı adaylarının yol güzergâhları boyunca kendileri için tesis edilen tekkeler⁹⁰ hacıların konaklama ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu gibi hac imaretleri XVII. yüzyıldan XX. yüzyıl ortalarına kadar dini, kültürel ve siyasi alışverişlerde de önemli rol oynamıştır. Özellikle XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında en belirgin olarak

⁸⁶ Cava, Güneydoğu Asya'da Endonezya'ya bağlı takımadalarından biridir.

⁸⁷ BOA, İrade Hususi (İ. HUS), 32/9 (8 Cemaziyelahir 1312/7 Aralık 1894)

⁸⁸ BOA, BEO, 791/ 59307 (27 Zilhicce 1313/9 Haziran 1896)

⁸⁹ Zarcone, *a.g.e.*, s.15-18. Bu Tekkelerin işlevleri hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Zarcone, *a.g.e.*, s. 65-120.

⁹⁰ Tekke, Tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, ayin icra etmelerine mahsus yerdir. Tekke, bir şeyhin veya dervişin idaresi altında taifelerinin zikir ve mukabele veçhiyle uğraştıkları daire-i mahsusadır. Daha geniş bilgi için Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 445; Sami, *a.g.e.*, s. 432.

Özbek, Afgan ve bunların yanında Hindî tekkeleri de bu konuda faaliyetlerine devam etmiştir⁹¹. Hac güzergâhının çoğu hacılar için bel kemiği noktalarından biri olan İstanbul'da bile Orta Asya ve Hintli hacıları ağırlamak için üç tane Hint Tekkesi kurulmuş olmakla beraber yine hac yolu boyunca Kudüs, Kahire, Mekke ve Medine gibi şehirlerde de Hint Tekkelerine rastlamak mümkündür⁹². Hintli Müslüman hacılar hac güzergâhları üzerinde genellikle bu Hindî Tekkelerinde konaklamışlardır⁹³. Konaklama konusunda çok sıkıntılar yaşasalar da, Anadolu'da ve Ortadoğu'da kendilerine en fazla konaklama yeri tahsis edilen hac kafilesini Hintli hacılardır⁹⁴. Bu tekkeler konaklama anlamında hacıların cüzi' miktardaki ihtiyaçlarını zamanla kâfi düzeye çıkarmayı amaçlamıştır. Ayrıca bu tekkeler her yıl hacı kafilelerinin artması sebebiyle imkânlar dâhilinde hacıların ihtiyaçlarına karşılık vermeye çalışan müesseseler olmuştur. Şöyle ki, Cidde İngiltere Konsolosluğu da bu konuya ilişkin Hicaz Valisi'ne bir yazı göndermiştir⁹⁵. İngiltere konsolosluğu bu yazının muhteviyatında halktan hayırsever birinin Cidde'de 2000-3000 kişiyi barındıracak, sadece Hintli hacılara tahsis edilen bir misafirhanenin tesisi düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Bunun için de deniz yakınlarında bir arsanın Osmanlı hükümeti tarafından ücretsiz bir şekilde bağışlanmasını istirdiğini belirtmiştir. Ayrıca söz konusu inşaat Osmanlı tebaasından bir kişinin adı altında olmak zorundadır⁹⁶. Çünkü Hicaz Vilayetinde yabancı uyrukluların mülk edinerek emlak sahibi olması kanunen yasaktır⁹⁷. Buna binaen böyle bir müessesenin kurulması hayır amacı taşısa da kanunen meşru olmadığı için dikkat çekmesi kaçınılmaz olacaktır⁹⁸. Hicaz Valisi'nin bu konuya bu yüzden biraz çekingen yaklaştığı görülmektedir. Bununla birlikte Emaret tarafından Hicaz Valisine bildirilen bir diğer husus da, Mekke'de mevcut olan Hint halkına ve Hint tüccarına ait halihazırda misafirhanelerin bulunmasıdır.

Bu müesseselerde daha önce tevliyetten dolayı bir anlaşmazlık ortaya çıktığı için, yeni yapılacak olan Hintli hacılara mahsus misafirhanede böyle bir sıkıntının olmamasına dikkat edilmesinin de önemine değinilmiştir. Hicaz Valisi bu inşaatın

⁹¹Zarcone, *a.g.e.*, s. 28..

⁹²Zarcone, *a.g.e.*, s. 33.

⁹³Zarcone, *a.g.e.*, s. 28.

⁹⁴Zarcone, *a.g.e.*, s. 33-34. Ayrıca Bkz. Sarıyıldız, "II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar için Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane", s.123-125.

⁹⁵BOA, Dahiliye Nezareti İdare (DH. İD), 47-1/ 17 (17 Safer 1329/17 Şubat 1911) Devlet-i Âliye'nin kurumlar arası yazışması ile söz konusu misafirhane için gerekli durum izah edilmiştir.

⁹⁶BOA. DH. İD, 47-1/ 17 (17 Safer 1329/17 Şubat 1911)

⁹⁷Önder Kocatürk, *Türk-İngiliz İlişkilerinin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 400.

⁹⁸BOA. DH. İD, 47-1/ 17 (17 Safer 1329/17 Şubat 1911)

Devlet arazisi üzerine yapılacağı hususunu tekrar hatırlatarak durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmiş ve konu hakkında nasıl bir yol izleneceğini sormuştur⁹⁹. Konunun Dâhiliye Nezareti'nden Sadarete intikalinin akabinde, yaklaşık birkaç gün sonra cevap gelmiştir. Bu cevapta belirtildiğine göre, misafirhanenin inşa edilmesinin hacıların yararı ve refahı için uygun olduğu kararlaştırılarak izin verilmiştir. Fakat Mekke'deki Hint ahalisi için tahsis edilen kurumda daha evvel mütevellilik¹⁰⁰ hususu nedeniyle anlaşmazlık durumunun burada da benzerlik göstermemesi gerekmektedir. Yabancıların bu topraklarda mülk edinmesinin gayrı meşru olmasından dolayı söz konusu misafirhane inşasının da Osmanlı'nın tasarrufunda bulunmasının şartları sağlanmalıdır. Tüm bu hususların ve neticenin incelenerek bir karara bağlanması durumu netleştirecektir. Dâhiliye Nezareti, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın bu cevabını Hicaz Vilayetine bildirmiştir¹⁰¹. Bu resmi yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti arsa konusuna çözüm bularak, maddi anlamda da lazım gelen şartları sağlamaya çalışmıştır. Sadece daha önce yaşanan sıkıntıya dayanarak durumun tekrarlanmaması ve sağlıklı bir kararın ancak değerlendirmeler neticesinde ortaya çıkarılabileceğini belirtmiştir.

Osmanlı Devleti Hintli Müslüman hacılar ve diğer hacıların ibadetleri boyunca Mekke'de ikamet edebilmesi için kolaylıklar sağlamıştır¹⁰². Geçici olarak burada ikamet etmek isteyen hacılar Osmanlı tasarrufunda bulunan konaklama tesislerinden faydalanmanın yanında yine mülk satın almayı istemişse de bu durumun Osmanlı Devleti'nin gerekli müdahaleleriyle ve açıklamalarıyla çözümlendiği görülmektedir.

Hac kafileleri kara yolculuğu esnasında bazen Tekkelerden bazen de yol güzergâhındaki Devlet himayesinde bulunan başka imaretlerden faydalanmışlardır. Tabi yazın çölün sert şartları altında sıcak ve kurak bir ortam olduğundan hacılar geceleyin açık alanlarda da konaklama ihtiyaçlarını giderebilmişlerdir. Bunun yanında deniz yoluyla ulaşımın sağlandığı durumlarda da vapurlar iskelelere yanaşmış ve hacıları taşıyan gemiler en yakın limanlara sığınmışlardır. Mekke'ye olan uzaklık mesafelerine göre tekrar yola çıkan hacılar bu şekilde birkaç saat ya da bir iki günlük konaklama ihtiyaçlarını vapura yakın bölgelerde sağlamaya çalışmışlardır. Öyle ki 5 Haziran 1892 tarihinde hacıları taşıyan ve Trablusşam limanında yolculuğa biraz ara veren Ali Saib

⁹⁹ BOA. DH. İD, 47-1/ 17 (17 Safer 1329/17 Şubat 1911)

¹⁰⁰ Bir vakfın idare sorumluluğunu alan kişidir. Daha geniş bilgi için Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 640.

¹⁰¹ BOA. DH. İD, 47-1/ 17 (17 Safer 1329/17 Şubat 1911)

¹⁰² BOA, Sura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 22/61 (13 Safer 1310/6 Eylül 1892)

Paşa vapuru gibi daha pek çok benzer örneklere rastlanmaktadır¹⁰³. Hac Vapurları Hükümet Konağının en yakın köşesine çekilerek, sandallar vasıtası ile hacılar itina ile karaya çıkartılmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, hacılar kutsal topraklara ulaşınca dek, gerek karada gerek denizde molalarını ibadet ederek değerlendirmeyi tercih etmişlerdir¹⁰⁴. Burada bir iki gün mola veren vapur, tekrar Mekke'ye hareket için yola çıkmıştır¹⁰⁵. Bu ve bunun gibi daha pek çok konaklama esnasında yaşanan havadislere arşivlerdeki veriler sayesinde ulaşmak mümkündür. Hac zamanında farklı coğrafyalardan toplanarak Mekke'ye ulaşan ya da ulaşmaya çalışan hacıların, bazen Afrika'dan bazen de Hindistan'dan gelirken buna benzer durumlar yaşadığı vakidir.

2.5. KOLERA SALGINI VE HİNTLİ HACILAR

Tarih boyunca açlık, kıtlık, sağlıksız ortamlar veya çevre dengesinin bozulması gibi nedenlerden dolayı doğal afet olarak nitelendirilen salgın hastalıklar zuhura gelmiştir. Bu salgın hastalıklardaki etkin olan mikropların insanlık tarihinden daha eski bir tarihe sahip olduğu kabul edilir. Bu mikropların sebep olduğu Salgın hastalıklar, tarihi süreçte belirli dönemlerde ortaya çıkarak pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur¹⁰⁶. Dünyada pek çok ölüme sebebiyet veren ve tarihte en çok izini bırakan salgınlardan biri de şüphesiz ki Kolera olmuştur.

Kolera, tıp literatüründe *vibrio cholera* olarak adlandırılan ve hastalığa neden olan bir çeşit bakteridir. Bu bakterinin hızla insan vücudunda yayılarak su kaybına neden olması ve şiddetli ishal, kusma gibi şikâyetler neticesinde ölümlere yol açtığı bilinmektedir. Bakteriyel bir rahatsızlık olan Kolera, enfeksiyon yoluyla veya daha çok su kaynaklı bulaşan salgın hastalıklardan biridir¹⁰⁷. Bu enfeksiyon, insanın öksürüğü, tükürüğü veya hava yolları ile mikrobun akciğere yerleşmesi sonucu bulaşmaktadır. Ayrıca yüksek ateş, huzursuzluk, ishal, kusma şeklinde gerçekleştiği bilinmektedir¹⁰⁸. Hastalığın en çok yayıldığı bölgeler genelde kalabalık, karanlık, havasız ortamlar, pis ve

¹⁰³ BOA, Y. PRK. UM, 24/ 107 (24 Mayıs 1308/5 Haziran 1892)

¹⁰⁴ Arşiv kaynağında belirtilen bu vapurun iskeleye yanaşmasıyla beraber hacılar ve gemideki görevli askerlerden memurlara kadar herkesin bir araya toplanarak namazlarını kıldığı ve Kur'an'dan okumalar yaptıkları anlatılmıştır. BOA, Y. PRK. UM, 24/107 (24 Mayıs 1308/5 Haziran 1892)

¹⁰⁵ BOA, Y. PRK. UM, 24/ 107 (24 Mayıs 1308/5 Haziran 1892)

¹⁰⁶ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 11-18; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi: XVI, S.104, Ankara 2005, s. 3.

¹⁰⁷ İsmail Yaşayanlar, "Bir hastalık olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 296, Ağustos 2018, s.50.

¹⁰⁸ Kılıç, a.g.e., s. 18.

nemli yerler olarak belirtilmiştir¹⁰⁹. Osmanlı Evrak Müdürü olan Ahmet Şefik Efendi kolera'nın insanlar üzerinde ne derecede ciddi bir etkisi olduğunu belirtmiştir. 7 Kasım 1894 tarihinde sadarete sunduğu raporda hastalığın belirtilerini ve bu hastalıkla mücadele edenlerin bitkin hallerini açıklamıştır¹¹⁰.

Kolera hastalığının tarihi geçmişinin çok eski yıllara dayandığı düşünülmeyle beraber, bu salgının ortaya çıktığı asıl bölgenin Hindistan olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle Hindistan'dan ticaret amacıyla başka bölgelere gidip gelen gemiler ve yolcu gemilerinde hastalık taşıyan insanlar sebebiyle kolera dünya geneline yayılmıştır. Dolayısıyla bu durum ülkelerin tedirgin olmasına neden olmuştur. Özellikle de XIX. asırda bu salgının sıklıkla tekrar etmesi çok fazla insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Hintli Müslüman hacıların Hicaz topraklarına hac ibadeti için gelmesiyle Hicazda bulunan diğer hacı adaylarına da kolera salgını ulaşmıştır¹¹¹. Salgının Hicaz topraklarında hızla yayılmasına sebep olan en etkili unsur ise temiz su kaynaklarının yetersiz olmasıdır.

Hicaz coğrafyası gibi sıcak bölgelerde su ve su kaynakları şüphesiz çok önemlidir. Bu toprakların çöllerinde sıcaklık uç noktada yaşandığı için çölde yaşayanlar bu konuda tecrübe sahibi olmuşlardır. Bu yüzden yağın her yağmurun damlasından faydalanmayı öğrenmişlerdir. Emir Şekib Arslan'a göre, Hicaz'da yağmur haberinden daha hızlı yayılan başka bir haber yoktur¹¹². Her ne kadar hastalıkların bulaşması bazen engellenemese bile su kaynaklarının bulunduğu bölgeler temizliğin bir nebze fazla olabileceği alanlar olduğu gerçeği de önemlidir. Çünkü su kıtlığının yaşandığı bir ortam kolera'nın yayılmasını hızlandıran en önemli etmen olarak karşımıza çıkar.

Özellikle kalabalık nüfusun olduğu bölgelerde Kolera salgını hızlı bir şekilde yayılmaktadır. XIX. yüzyılda bilhassa, Hac ibadeti için Mekke'ye giden hacılarda sıklıkla rastlanan kolera salgınları tarihin seyrini değiştiren bir durum olmuştur. Çünkü bu hastalık neticesinde dünyada çok fazla insan hayatını kaybetmiştir¹¹³. Hacılar arasında 1831 senesinde vukua gelen ilk Kolera salgınına karşı Osmanlı Hükümeti

¹⁰⁹ Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S. 17, Bahar 2011, s. 256.

¹¹⁰ BOA, İ. HUS, 32/1312 (8 Cemaziyelevvel 1312/ 7 Kasım 1894). Ayrıca Bkz. Ak, a.g.m., s. 256.

¹¹¹ Kılıç, a.g.e., s. 51.

¹¹² Arslan, a.g.e., s. 44-46.

¹¹³ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017: VI/I, s. 35-51; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997; Bedi, N. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1954; Fatma Yıldız, *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2014.

hemen Karantina Teşkilatının oluşturulmasına karar vermiştir¹¹⁴. XIX. yüzyılın ortalarında da etkili olmaya devam eden ve Hintli hacılar vasıtasıyla 1865 yılında Hicaz bölgesine yayılan Kolera Salgını, çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur¹¹⁵. Osmanlı Devleti Hicaz’da hacılar arasında yayılan Kolera salgını için bir taraftan doktor takviyeleri yaparken diğer taraftan da sıhhi malzemeleri ve gerekli ilaçları tedarik etmeye çalışmıştır¹¹⁶.

2.5.1. Kolera Salgınına Karşı Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti bünyesinde hacca giden pek çok hacı Salgın hastalıklara yakalanmıştır. Bulaşıcı hastalıkların zuhura gelmesi tıbbî ve terimsel olarak literatürde çok farklı sebeplerle açıklanabilir. Fakat bu gibi hastalıkların nüfusun yoğun olduğu bölgelerde, fazla kalabalık ortamlarda hızlı bir şekilde yayılmasının da kaçınılmaz olduğu aşikârdır.

Osmanlı Devleti kolera hastalığı ile uzun yıllar mücadele etmiştir. 1857 senesinde bazı bölgelerde kolera hastalığının ortaya çıkmasından dolayı bir taraftan bu hastalığa dikkat edilmesi konusunda uyarılar yapılmış, diğer taraftan ise hastalığın ortaya çıkmasındaki nedenler araştırılmıştır. Tedbir maddesi gereğince her yerde bu hastalık geçene dek halkın ve memurların sağlıklarına dikkat etmesi konusunda bizzat Ser Asker Paşa tarafından durumun ciddiyeti belirtilmiştir¹¹⁷.

Osmanlı Devleti Hicaz’da Hacıların istirahat ve muhafazası için Cidde civarında Redis adlı yerde bir tahaffuzhane tesisi yaptırmıştır. Ayrıca Cidde’de su yollarının tamirine de büyük önem vererek hacıların bu sıkıntılarını giderebilmek için özel bir memurun tayinine karar vermiştir. Böylece şehirde hastalığa karşı hacılar için tedbirler alınarak kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştır¹¹⁸.

1884 yılında Hindistan’da kolera hastalığının ortaya çıkması üzerine hacıların belli alanlarda karantina altına alınmasına karar verilmiştir. Fakat bu karar ile hacılar karantinelerde beklemek zorunda kalacakları için oldukça rahatsız olmuş ve gerekli yerlere şikâyetlerini iletmışlerdir. Fakat burada Hicaz Valisinin özellikle üzerinde

¹¹⁴ Güliden Sarıyıldız, “Karantina”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 463.

¹¹⁵ Hicaz’a Hintli hacılarla gelen ve 1847-1855 yılları arasında etkili olan bu salgın önce Mısır’a ulaşmış ve yaklaşık 61 bin kişinin vefatına sebep olmuştur. Ardından da İstanbul’a sıçrayarak yine pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur. Daha detaylı bilgi için Bkz. Fatma Şimşek, “ 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Liman Kentlerinde Karantina Uygulaması”, *Berna Türkoğlan Uysal Armağan Kitabı Sonçağ Yayınları*, Ankara 2014, s. 399.

¹¹⁶ Kuneralp, “Osmanlı Yönetimindeki Hicaz’da Hac ve Kolera”, s. 507.

¹¹⁷ BOA, A. MKT. MHM, 50/5 (26 Muharrem 1269/ 9 Kasım 1852).

¹¹⁸ BOA, İrade Sıhhiye (İ. SH), 1/23 (28 Cemaziyelevvel 1311/7 Aralık 1893)

durduğu bir konu dikkat çekmektedir. Hicaz Valisi, senenin 8 ayında Bombay ve Kalküta ile Hicaz arasında gelip giden yolcular ya da eşyalar karantinaya alınmazken neden bilhassa hac mevsiminde hacıların 20 günlük karantinaya tabi tutulacağına anlam veremediğini belirtmiştir. Çünkü normalde hastalığın en şiddetli olduğu dönemlerde bile karantinada bekleme süresi 15-20 gün sürmekteyken, hacıların sadece tedbir için karantinada bu kadar uzun süre bekletilecek olması oldukça ilginç bir karardır. Ayrıca hacıların ibadetleri için Mekke’de bulunmasını engellemek isteyenlerin kasıtlı olarak karantinalarda uzun süre tutulması ve Kamaran adasından¹¹⁹ başka tahaffuzhanelere de sevk edilmesi konusu yine Hicaz Valisi’nin tespitleri arasındadır. Dolayısıyla hacıların böyle bir mecburiyete tabi tutulmaları da gerekli işlemlerin yapılarak, önlemlerin de alınmasıyla sonuçlanmıştır¹²⁰.

1890 yılında Hindistan’dan Kamaran adasına gelen ve içinde hacıların bulunduğu gemide kolera salgını ortaya çıkmış olup tedbir amacıyla vapur hacılarıyla birlikte 15 gün karantina altına alınmıştır. Hacıların karantinada bekleme süresi Cidde karantina müfettişliği tarafından açıklanarak Kamaran adasında ve Cidde’de gerekli sıhhi tedbirlerin bir an önce alınması belirtilmiştir. Hicaz Valisi Hakkı Bey de bu durumun hassasiyetini ve ciddiyetini ilgili makamlara bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir¹²¹. Hastanelerde kolera salgını sebebiyle bulunan hacılar normalde hastalık geçtikten hemen sonra çıkabilecek iken, bazen bu sürenin yaklaşık 10 gün daha uzatıldığı görülmektedir. Osmanlı Devlet komisyon görevlileri tarafından alınan karar neticesinde buradaki amaç tedbirli olmak ve hastalığın tekrar hacılara bulaşmasına engel olmaktır¹²². Çünkü eğer kolera salgını ishal, iltihap ve dizanteri şeklinde yeniden ortaya çıkarsa bu kez hacılar arasında ağır bir şekilde yayılacak hatta hasta olanlar 24 saat boyunca doktor gözetiminde olacaklardır. Bu nedenle hasta olanların en yakın hastanelerde veya tahaffuzhanelerde derhal tedavi altına alınması hususunda bilgilendirmeler yapılmıştır. Serasker olan Rıza Paşa’nın da askerlerini bu sebepten dolayı uyarması da hastalığın yayılma tehlikesinden kaynaklanmıştır¹²³.

Sıhhiye Nezareti’nin veya Komisyonların toplanarak aldıkları tedbirler, her yıl hac mevsiminde Mekke’de bulunan hacılar için büyük önem taşımaktaydı. 1867 yılında

¹¹⁹ Kızıldeniz’deki en büyük Yemen Adasıdır. Bu Ada Hindistan ve bu bölgelerden gelen hacıların en önemli uğrak noktasındandır. Burada başka adalarda salgın için kurulan tahaffuzhaneler gibi hacılar limanlara girmeden önce kontrol altında tutularak, hastalık tespiti için belli bir süre bekletilirdi.

¹²⁰ BOA, Y. PRK. UM, 6/45 (10 Rebiulahir 1301/8 Şubat 1884)

¹²¹ BOA, Y. PRK. UM, 17/76 (28 Haziran 1306/10 Temmuz 1890)

¹²² BOA, Yıldız Perakende Mabeyn Başkıtabeti (Y. PRK. BŞK), 33/35 (26 Rebiülevvel 1311/7 Ekim 1893)

¹²³ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 102/12 (2 Safer 1312/ 5 Ağustos 1894)

Hindistan'dan Hicaz taraflarına yayılmakta olan kolerayı önlemek amacıyla bir komisyon toplanmıştır. Mekke ve Hicaz Valiliği ile Devlet memuru Ahmet Efendi'nin de bir araya gelmesiyle oluşan komisyonda önemli bir karar alınarak, Hacılar için kurban mezbahalarının yaptırılması fikri sadarete ulaşmıştır. Böylece sadece belirli bir alanda kurban mezbahası bulunacağı için hastalığın da her yere yayılması önlenmiş olacaktır. Sadareten gelen cevapta ise kurban mezbahalarının yaptırılmasının uygun olduğu ve hatta mezbahalar için gerekli masrafın maliye nezaretine havale edilmesine karar verildiği belirtilmiştir. Bu gibi hacılar için yaptırılan yerlerin masraflarının devlet hazinesi tarafından karşılanacağını özellikle üzerinde durulması ve bu konuda verilen talimatlar hacıların sağlık ve sıhhatlerine verilen önemi bir kez daha ortaya koymuştur¹²⁴. 1883 yılında Hindistan'dan gelen hacılar tedbir amaçlı karantina altına alınmak üzere önce Kamaran adası tahaffuzhanesine gönderilmiş fakat daha sonra da Sıhhiye heyetinin almış olduğu bir kararla İskenderiye yolu ile Vasator Loyd vapuruyla yine karantinada beklemek üzere Klazom adası tahaffuzhanesine gönderilmeleri sağlanmıştır. İzmir Karantina idaresinden çıkan telgrafla da hacıların Klazom tahaffuzhanesinde beklemeleri gerektiği bildirilmiş ve gereği yapılmıştır¹²⁵.

Osmanlı Devleti kolera salgınını önlemek için farklı bölgelerde tahaffuzhaneler açmaya devam etmiştir. Mesela, 1891 yılında Hindistan hacıları vasıtasıyla yayılan kolera salgınının bir an önce son bulması için Sıhhiye memuru Miralay Bonkoski'nin hazırladığı layihada; Kamaran gibi Ebusaid, Trablusgarb, Klazomen ve Çanakkale'de inşa edilmesi planlanan tahaffuzhanelerin yapılmasıyla hastalık daha kısa sürede kontrol altına alınarak ortadan kalkacaktır. Fakat bu tahaffuzhaneler için yüz bin lira çok büyük bir meblağ olduğu için şimdilik sadece beş ya da altı bin lirayla özellikle çok acil ihtiyaç olan bölgelerde yaptırılması uygun görülmüştür. Ayrıca kolera hastalığı mikrobunun olduğu mahallerde ve Fransa'da tahaffuzhanelerden çıkacak olanların üzerindeki elbiselerde mikrobun olması ihtimaline karşı yeni elbiseler ve eşyalar tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece hem tahaffuzhane sayıları artırılarak hastalık kontrol altına alınmış hem de yeni eşyaların kullanımıyla kolera mikrobunun yayılması önlenmeye çalışılmıştır¹²⁶. Bunlarla birlikte 1892 yılında kolera hastalığının ortadan kalkması için oluşturulan komisyonda Hicaz'a yine bir layiha gönderilmesi kararlaştırılarak Dâhiliye

¹²⁴ BOA, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL), 562/25242 (9 Zilhicce 1283/ 14 Nisan 1867).

¹²⁵ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. SH), 1/33 (13 Kânunuevvel 1299/ 25 Aralık 1883).

¹²⁶ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 66/72 (5 Muharrem 1309/11 Ağustos 1891)

Nezareti tarafından konunun ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Serkâtip tarafından da hastalık için alınması gereken tedbirlere ilişkin layiha onaylanmıştır¹²⁷.

1893 yılında Yemen’de kolera hastalığının henüz geçmediğine işaret eden vakalar gelişmesi üzerine Osmanlı Devleti kolera salgını ile ilgili önlemler almaya devam etmiştir. Kamaran tahaffuzhanesine gitmiş olan Adana vapuru içindeki askerler arasında salgının tekrar ortaya çıkması ile 2 kişinin vefat ettiği ve yaklaşık 12 kişinin de hala hasta olduğu tahaffuzhane müfettişi tarafından bildirilmiştir. Bu nedenle Kamaran adasına gelecek Hintli hacıların da arkası alınıncaya dek bölgeye Yemen’den asker sevk edilmemesi kararlaştırılmıştır. Sadrazam Hulusi Bey’in de onayı ile durumun aciliyeti hemen Yemen Vilayeti’ne telgraf ile bildirilerek Askerîye ve Sıhhiye Nezareti’ne konuya dair yapılması gereken talimatlar verilmiştir. Böylece Adana adlı vapurdaki yaklaşık 1727 asker ve Kamaran tahaffuzhanesine gelecek olan hacılar ve askerlerin salgına yakalanmaları önlenmiştir¹²⁸.

1905 senesinde Hint Denizi taraflarından gelecek olan hacıların vapur kumpanyasının ilk adresi, Kamaran Adası Tahaffuzhanesi olmuştur. Burada hacı adaylarına gerekli tetkiklerin yapılması istenmiştir. Hükümet tarafından verilen talimatta lazım gelen bütün sıhhiye muamelesinin eksiksiz yapılması sağlanmıştır¹²⁹. Gerekli işlemlerin tamamlanması sonucunda herhangi bir sıkıntı çıkmaması halinde geminin serbest bırakılarak Cidde limanına doğru hareket etmesine müsaade verilmiştir. Fakat hastalık belirtilerine veya bulgularına rastlanırsa gemiler içindeki tüm mürettebat ve yolcularla beraber karantinaya alınarak süreç iyi halde sonuçlanana dek karantinanın devam edeceği açıklanmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti’nin sıhhiyeden teçhizata kadar büyük çaba sarf ettiği alenen ortadadır. Genelde hacıların Karantina sürecinden sıkıldıkları anlaşılrsa da aslında kendileri de durumun ciddiyetinin ve gerekliliğinin bu noktada önemli olduğunu farkındadırlar.

1893 yılında Kamaran adası karantina alanına pek çok görevli istihdam edilmesi Osmanlı’nın Devleti’nin salgına karşı aldığı bir diğer önlemdir. Hintli hacıların beş günlük karantina sürecinde onlara yardım edecek görevlilerin maaşları da görüşülerek Maliye ve Sıhhiye Nezaretine gerekli talimatlar verilmiştir. Ayrıca 200 asker ve Rütbeli bir Zabıt görevlisinin de Kamaran adasında hacılar için bulundurulması Yedinci Ordu

¹²⁷ BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 128/5495-9 (22 Recep 1309/24 Şubat 1892)

¹²⁸ BOA, Yıldız Sadaret Hususi (Y. A. HUS), 268/146 (28 Cemaziyelahir 1310/17 Ocak 1893); BOA, Y. PRK. SH, 4/6 (28 Cemaziyelahir 1310/ 17 Ocak 1893)

¹²⁹ BOA, A. MKT. MHM, 588/25 (21 Recep 1323/21 Eylül 1905)

Hümayununa bildirilmiştir¹³⁰. Bütün bu tedbirlerle beraber yine Hicaz bölgesinde salgın hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla hastanelerin ıslahı ve yeniden inşası konusu gündeme gelmiştir. Eczane, eczacı ve doktor temini gibi gerekli kişi ve tesislerin eksikliği Hicaz Vilayeti, Maliye ve Sadaret Nezaretleri arasında görüşülerek bu kişi ve kurumların ihtiyaca cevap verecek surette donatılması kararı alınmıştır¹³¹.

Hacıların bir bölümü hastalıklarla büyük mücadeleler verirken bir kısmı da Salgın sebebiyle vefat etmiştir. Farklı bölgelerden gelen binlerce hacı adayları hastalıklar sebebiyle pek çok tetkiklere tabi tutularak karantina tahaffuzhanelerinde bekletilmişlerdir. Özellikle deniz yolculuğu yapan hac gemileri limanlara varmadan önce tedbir amaçlı belli bir süre karantina bölgelerinde bekletilerek sıhhi kontrollerden geçirilmişlerdir. Salgına sebep olan unsurların araştırılması ve salgının durdurulması için Avrupa Devletleri gibi Osmanlı Devleti de önlemler almış ve konuyla alakalı pek çok sağlık personelleri görevlendirmiştir. Gemilerin mürettebatlarından sıhhiye ekibinin teçhizatlarına kadar yakinen alaka gösteren Osmanlı Devleti, hacı adaylarının geldikleri andan itibaren her türlü tedbiri alarak sağlık kontrollerini sağlamıştır. Hatta gerektiğinde hacı adayları için İngiltere, Fransa, Hollanda ve Osmanlı Devleti Konsoloslukları karşılıklı raporlar sunarak, hastalığı önlemek adına birlikte hareket etmiş ve bu uluslararası problemi çözmeye çalışmışlardır. Konsolosların müzakereleri sonucu gemi kaptanlarının pasaportsuz yolcu almamaları vurgulanmıştır. Ayrıca her sağlık görevlisi hacıları muayeneye tabi tutmuş ve diğer her bir personel ise hacılar limanlara gelinceye dek sayılarını, ölenleri veya gelişen durumları kaydederek gerekli yerlere bildirmiştir¹³².

Hacıların vapurlarla geldikleri zamanlarda Mekke ve Medine’de salgınların ortaya çıkmasıyla bulundukları konumda mahsur kaldıkları zamanlar da olmuştur. Salgın hastalıkların daha fazla yayılmaması için hükümet Konsoloslara da haber vererek vapurların limandan ayrılmaması veya herhangi bir vapurun limana yanaşmaması gibi talimatlar vermiştir. Ayrıca hastalık vapurda ortaya çıktığı anlaşıldığında en yakın karantina birliğine ulaşarak gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Karantinalar toplumun sağlığını düşünerek geliştirilmiş, tedbir amaçlı oluşturulan muhafaza odaları

¹³⁰ 1893 yılına ait arşiv kaynağında istihdam edilen bazı görevliler şunlardır: 1 Müfettiş, 6 Doktor, 2 Yazıcı, 2 Başgardıyan, Sıhhi teçhizat için bir Makinist ve 1 Ateşçidir. Ayrıca bu görevlilerin maaşları hakkında 35. 600 kuruş ve 20 liradan ibaret olarak Vükela Maclisi kararıyla onaylanmıştır. BOA, BEO, 146/10878 (19 Kanunusani 1308/ 31 Ocak 1893)

¹³¹ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT), 57/34 (17 Şaban 1312/ 13 Şubat 1895)

¹³² Derya Geçili, “Osmanlı Devleti’nde Hacıların Gemilerle Nakledilmesi sırasında Alınan Önlemler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:10, S. XXX, Haziran 2017, s. 61-83.

olarak karşımıza çıkar¹³³. Bu anlamda Tahaffuzhaneler genelde kontrol amaçlı olsa da hastalığa yakalanan hacılardan bir kısmı iyileşmesine rağmen büyük bir kısmı ise hastalığa direnememiştir¹³⁴. Daha çok Hindistan'dan gelen hacılarda tespit edilen bu salgın hastalık için oluşturulmuş özel donanımlı odalar vardır. Öyle ki Abdürreşid İbrahim, karantina koğuşlarının kamıştan yapılmış yerler olduğunu hatta içerisinde bakkalın dahi olduğunu belirtmiştir¹³⁵. Hacılar arasında hastalıkların yayılmasının diğer bir sebebi de yük gemilerinden bozma gemilerin yolcu gemilerine çevrilerek hacminden fazla hacı adayını taşıması olmuştur. Ayrıca sadece salgın hastalıklar değil aynı zamanda kalabalıktan dolayı kazalar da kaçınılmaz olmuştur¹³⁶. Genellikle memleketlerinden Cidde'ye gelirken bu gibi sorunlarla karşılaşan hacıların gemi tedariklerini sağlamaması, bağlı bulundukları ülke konsolosları veya memurlarının yeterince ilgilenmemesinden kaynaklanmaktadır.

Hastalıklar pek çok yerde baş göstermekte iken, kolera çoğunlukla Orta Asya ve Hindistan'dan gelen hacılar vasıtasıyla da bulaşmıştır. Bunlar için Karantinalarda gözlem, teşhis ve tedavi gibi önlemler alınmakla beraber, bir taraftan da salgın hastalıkların zuhur etmesi ile ilgili araştırmalar yapılmıştır¹³⁷. Hintli Müslüman hacılar ve Hindistan'da bu durumla yakından ilgilenen Osmanlı kuruluşu Şehbenderlikler¹³⁸ olmuştur. Böylece ortak araştırmalar yaparak çalışmalarıyla önlemler almaya çalışmışlardır.

XIX. yüzyılda alınan tedbirler XX. yüzyılda da alınmaya devam etmiştir. Kolera salgının ortaya çıktığı vapurlar tespit edilerek limanlara alınmamış ve belli bir süre bekletilmek üzere Tahaffuzhane adalarına geri gönderilmiştir. 1914 yılında Hindistan'dan gelen hacıların bulunduğu vapurun hastalık taşıması sebebiyle Cidde limanından Kamaran adası tahaffuzhanesine geri gönderilmesi bunun en güzel örneklerinden biridir. Hindistan'dan çıktıktan sonra on günlük karantinada bekleme sürelerinin ardından Cidde limanına varmak için yola çıkan vapurda tekrar hastalık görülmesi nedeniyle vapur limana alınmamıştır. Hicaz Valisi Vehib Bey'in kolera salgınına rastlanan vapur hakkında Dâhiliye, Sıhhiye ve Sadaret arasındaki

¹³³ Abdürreşid İbrahim, *a.g.e.*, s. 383

¹³⁴ Abdürreşid İbrahim, *a.g.e.*, s. 383; BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893)

¹³⁵ Abdürreşid İbrahim, *a.g.e.*, s. 382-383.

¹³⁶ Kargılı, *a.g.e.*, s. 44.

¹³⁷ Çakılci, *a.g.m.*, s. 98.

¹³⁸ Konsolosluk, veya Şehbenderhane. Genelde ülkeler arasındaki ticari menfaatlerin korunması amacıyla kurulmuş kurumlardır. Fakat ilerleyen zamanlarda (XIX. yüzyılda) ticaretin yanında diğer meselelerde de ilgilenmişlerdir. 1908'den sonra bu müesseseler Konsolosluk olarak adlandırılmıştır. Daha detaylı bilgi için Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 385; Pakalın, *a.g.e.*, s. 316; Çakılci, *a.g.m.*, s. 98.

yazışmalarından da anlaşıldığı üzere, bu vapurun Cidde limanına girmesi uygun bulunmayarak derhal tekrar Kamaran adası Tahaffuzhanesine geri gönderilmesine karar verilmiştir. Fakat burada hacıları etkileyen olumsuz bir durum ortaya çıkmış ve beş günlük daha tedbir amaçlı karantinada bekletilmeleri uygun görülmüştür. Bu süre zarfında da hac zamanı geçmiş olması nedeniyle vapurdaki karantinaya alınan hacılar hac ibadetlerini yerine getirememişlerdir. Bu tedbirin alınması ile hem Hicaz bölgesinde hastalığın yayılmasını engellemiş hem de hastalığın orduya da sıçraması endişesi oradan kalkmıştır. Dolayısıyla Kamaran'a iade edilen vapur ve içindeki hacılar tekrar karantinaya alınarak hastalık geçinceye dek burada beklemek zorunda kalmıştır¹³⁹.

2.5.2. Hacıları Karantina Bölgesinde Korumak İçin Alınan Askeri Tedbirler

Osmanlı Devleti Kolera salgınına önlemek amacıyla almış olduğu tedbirlerin yanı sıra kolera ile mücadele eden karantina bölgelerinde bulunan hacıların bu süreçte güvenliklerinin sağlanması için askeri tedbirler almayı da ihmal etmemiştir. Öyle ki, 1887 yılında Osmanlı Devleti, Hindistan'dan Hicaz'a gelecek olan hacıların Kamaran adasında karantinaya konulacağı bilgisine binaen lazım olan sıhhi tedbirleri almıştır. Hatta Hintli Müslüman hacıların bu süreçte güvenliklerini sağlamak amacıyla Kızıldeniz'deki Kamaran adasına en yakın Edirne ve Bursa adlı gemilerle birlikte inzibat kuvvetlerini Karantina bölgesi için görevlendirmiştir. Bu korvetlerin hacılar için Kamaran'a gönderilmesi hakkında da İngiliz Komodorluğuna gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Karantina bölgesinde bulunan hacıların güvenliklerinin sağlanması açısından Bahriye ve Sıhhiye Nezaretlerinin birlikte hareket ederek hacıların hem sağlığı hem de güvenliğini temin etmeleri önemli bir husus olmuştur¹⁴⁰.

Hintli hacılardan hastalıkların bulaşması, güvenlikte de zayıfların yaşanması gibi durumlara sebebiyet vermesi bakımından önemlidir. Hatta 1892-1893 senesinde Harbiye Nezareti'nden bildirilen bir yazıda Hintli hacıların arkası kesilinceye dek Yemen'e gönderilecek olan askerin tamamıyla engellenmesi istenmiştir. Eğer bu mümkün olamayacak olur ise de askerlerin Kamaran tahaffuzhanesine gönderilerek karantinaya girmelerinin lazım geleceği bildirilmiştir¹⁴¹.

Osmanlı Devleti salgınlar esnasında Tahaffuzhanelerde yaşanan izdihamı önlemek maksadıyla hastaların bir kısmını başka bölgedeki karantinalara

¹³⁹ BOA, DH. İD, 165/53 (8 Teşrinevvel 1330/ 21 Ekim 1914)

¹⁴⁰ BOA, DH. MKT, 1406/57 (27 Cemaziyelevvel 1304/ 23 Mart 1887)

¹⁴¹ BOA, BEO, 141/10526 (29 Cemaziyelahir 1310/18 Ocak 1893)

göndermiştir¹⁴². Kolera salgınının önlenmesi amacıyla Dâhiliye, Sıhhiye ve Maliye Nezaretleri müştereken incelemeler yaparak çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar neticesinde salgının hızla yayıldığı tespit edilerek en kısa sürede önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır¹⁴³.

2.5.3. Vefat Eden Hacıların Cenazelerinin Akıbeti

Hac yolunda pek çok hacı adayı çeşitli nedenlerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Bunlardan bazıları: bulaşıcı hastalıklar, veba salgını ya da çok şiddetli sıcaklıktan kaynaklanan güneş çarpması, bunun dışında Mekke'ye giderken ya da geri dönerken çölün sıcak rüzgârlarının etkisiyle ya da hacı adaylarının birtakım hastalıklara sahip olması nedeniyle ve bazen de urban saldırıları gibi¹⁴⁴. Ayrıca Kur'an'dan ayetler okurken birden bire fenalaşarak yaşamını yitiren hacıların olduğu da belirtilmektedir¹⁴⁵. Hac mevsimlerinde görülen şiddetli sıcaklık, Mekke'de hac kabilelerine zor anlar yaşatmasına rağmen, hastalıklara sebep olabilecek pek çok mikrobu ortadan kaldırma özelliği açısından önemli bir unsurdur¹⁴⁶.

Bulaşıcı hastalıklardan dolayı vefat eden hacı adayları genelde vefat ettiği alan civarında bir an önce defnedilmeye çalışılmıştır. Mezar çukurunun da daha derin olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü hastalığın tehlikeli bir virüs olmasından dolayı böyle önlemler almak icap etmiştir. Ayrıca cenazenin ve mezarın kireçlenmesi yoluyla hastalığın yayılması da engellenmeye çalışılmıştır. Hatta bazen öyle ki şehir içlerinde bir yerlere cenazelerin gömülmeleri bile yasaklanmıştır¹⁴⁷. Tahaffuzhanelerde vefat eden hacı adayları veya yolculuk esnasında vefat eden hacıların defin işlemleri hemen orada vefat ettikleri bölgelerde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Hacı adaylarının cenazeleri hastalığın bulaşıcı olmasından dolayı tehlike arz edeceğinden memleketlerine nakledilmeleri mümkün olmamıştır.

Salgın hastalıkların yayılma sebeplerinden biri olan *geçici defin* işlemi vefat eden hacıların cenazelerinin gömüldüğü alandan alınarak başka yere nakledilmesi sonucu büyük sıkıntılara neden olmuştur. Çünkü bu nakil esnasında bulaşıcı olan hastalığın tekrar ortaya çıkması söz konusudur. Bu nedenle normalde salgın sebebiyle

¹⁴² BOA, Y. A. HUS, 263/31 (9 Muharrem 1310/ 3 Ağustos 1892)

¹⁴³ BOA, A. MKT. MHM, 502/65 (27 Ağustos 1308/ 8 Eylül 1892)

¹⁴⁴ Arslan, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁵ Thevenot, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁴⁶ Arslan, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁷ Coşkun Bakar, "Sağmalcılar Kolera Salgını (1970)", *Türk Public Health*, Yıl:2017, S.15(3), Çanakkale, s. 245; Mesut Ayar- Yunus Kılıç, "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türkiye Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2 Kış, 2017, s. 177-181.

yaşamını yitirenlerin hastalığın tekrar zuhura gelmesi endişesinden dolayı başka bir yere nakil işlemlerine izin verilmemektedir. Fakat vefat edenlerin yakınları kendi kararları doğrultusunda cenazeyi katırlarla başka bölgelere taşımak istemişlerdir. Bu tehlikenin farkında olan Osmanlı Devleti önlemler almaya çalışmışsa da bazı toplumların bunu sürdürmesine engel olamamıştır. Şöyle ki İran ve Irak'ta salgından dolayı vefat eden kişilerin yakınları cenazeleri defnedildikleri bölgeden alarak kendilerinin kutsal olarak kabul ettikleri topraklara nakletmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu durum hastalığı çok kısa sürede Hicaz topraklarındaki hacılara bulaşmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin cenaze naklinin tehlikeli olması konusunda sürekli uyarılarda bulunması ve bu durumun devam etmesi iki ülke arasında sıhhi ve siyasi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır¹⁴⁸.

Hastaların veya herhangi bir sebepten dolayı vefat eden hacıların cenazeleri bağlı bulunduğu ülkelerin konsoloslukları tarafından teslim alınarak memleketlerine ve ailelerine ulaştırılmıştır. Fakat hasta ya da cenaze nakillerinin bu raddeye gelene kadarki işlemlerini de yine Osmanlı Hükümeti üstlenmiştir. Öyle ki Kuvan adasında vefat eden Hintli Hacı Hüseyin'in cenazesinin Hicaz vilayetinden Cidde Felemenk konsoloshanesine teslim edilerek buradan da memleketine gönderileceği belirtilmiştir¹⁴⁹.

2.6. LİMANDA BEKLETİLMELERİ VE GEMİLERE ALINAMAMALARI

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kara yoluna oranla deniz yolculuğunun uzak coğrafyalardan Hicaz'a gelen hacılar için önemi büyüktür. Uzun yıllar karadan surre alaylarıyla yola çıkan binlerce hacı, tehlikeli ve zorlu bir yolculuk sonucunda kutsal topraklara kavuşmak gayesi gütmüştür. Deniz yolunun faaliyete geçmesiyle bundan böyle hem hacılar haftalar süren yolculuğa tahammül etmek zorunda kalmayacaklar, hem de asayiş bakımından daha güvenli bir şekilde Mekke'ye ulaşacaklardır. Tabi ki Deniz yolculuğunun bu gibi avantajlarının yanında birtakım olumsuzlukları da vardır. Hacıların Deniz yolculuğu esnasında yaşadıkları bu olumsuzlukların ilki, vapur kumpanyalarının ve geldikleri ülkelere ait gemi acentelerinin hacılardan fazla para alarak komisyoncuların da haksız kazanç elde etme durumudur¹⁵⁰. Bir diğeri ise Hacıların saatlerce limanlarda beklemeye maruz bırakılmasıdır. Özellikle Orta Asya ve

¹⁴⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 34-35.

¹⁴⁹ BOA, Hariciye Tercüme Odası (HR. TO), 188/71 (18 Mart 1306/ 30 Mart 1890)

¹⁵⁰ BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893)

Hindistan taraflarından gelen Müslüman hacıların bu durumu en çok yaşayanlar arasında olduğu bilgisine ışık tutan Osmanlı Arşiv kaynakları bu konuda pek çok gerçeği gün yüzüne çıkarmıştır.

Hac dönemlerinde yoğunluk yaşayan vapur şirketlerinde birtakım sıkıntılar zuhura gelmiştir. Bazen gemiler limanlardan oldukça geç hareket etmekte iken, bazen de farklı sebeplerden dolayı hacılar gemilere alınamamıştır. Bu anlamda en çok mağduriyet yaşayanlar arasında Cavalı ve Hintli Müslüman hacılar bulunmaktadır. Bu konuda 1891-1895 yılları arasında Osmanlı Devleti kurumlarının birbirleri ile yazışmalarından ortaya çıkan çarpıcı bir örneğe rastlanmaktadır. Yaklaşık 4 sene süren bu yazışmalar hacıların vapurlarla gelirken veya geldikten sonra yaşadıkları sorunların ciddiyetini ortaya koyması bakımından önem arz etmiştir. Şöyle ki, bu dört yıllık süreçteki yazışmalarda hacılardan fazla ücret almaya çalışan simsarların¹⁵¹ ve acentelerin bu şekilde haksız kazanç elde etmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Hollandalı Herkelos ve Robinson adındaki komisyoncular, gemi şirketleri adına acentelik yapmıştır. Herhangi bir resmi kurumuna bağlı olmadıkları tespit edilen bu şahısların, hacıları maddi olarak perişan eyledikleri açıktır. Pek çok hacı da boş gemileri beklemekten sıkılarak bu komisyonculara verdikleri fazla akçeleri ile riyallerinin iadesini talep etmiştir. Fakat bu şahıslar hacıların mağduriyetini gidermek yerine, çalıştıkları acenteler aracılığıyla kendi istifadelerini düşünmüşlerdir. Hatta bunu da yeterli görmemişler ve vapur kumpanyalarıyla hacılar üzerinden adeta bir rekabete girişmişlerdir. Herkelos ismindeki bu kişi Hintli Müslüman hacıları sadece kendisinin ayarladığı kumpanyalara mecbur bırakarak hacılar üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Bunun yanında Osmanlı hükümeti memurları Robinson adlı şahsın herhangi bir resmiyeti olmadığı gerçeğini ve yaptığı bütün yolsuzlukları İngiliz Konsolosluklarına bildirerek, gerekli tedbirlerin alınması için talimat vermiştir. Osmanlı Devleti bunlara göz yummayarak, özellikle Hintli hacıların istedikleri kumpanya gemileri ve acenteleri görevlendirmiş ve bu hususta hacıların hür olduklarına dair iltiması sağlamıştır. Bu konuda lazım gelen bütün imkanların zemini oluşturularak Konsoloslukları da bu konular hakkında bilgilendirmiştir. Hatta bir ilanda hacılardan herhangi bir konuda fazla komisyon alınmaması gerektiğini belirterek aracılardan da buna benzer nahoş sorunlara bir daha meydan vermemesi konusunda gerekli ikazlarda bulunmuştur. Sadece bu sıkıntılara yönelik değil gerektiğinde deve tedariklerinin de sağlanmasında yardımcı

¹⁵¹ Komisyoncu, tellâl, aracı anlamındadır. Arşiv belgelerine simsar olarak geçmektedir. BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893)

olunması istenmiştir. Hükümet tarafından gerekli mercilere ulaşan bu ilanda, Osmanlı Devleti hac konusundaki sorumlulukları ile sorumluluğun getirdiği hassasiyetlere verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yine vapur kumpanyalarının yeterliliği dâhilinde beklemekte olan hacı adaylarının derhal gemilerle memleketlerine ulaşımının sağlanması konusunda uyarılar yapılmıştır¹⁵². Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa'nın bu konudaki tavrı nettir. Çünkü Vali Paşa hacı adaylarının mağduriyetini bir an evvel gidermek için durumun izahıyla alakalı İngiltere Konsolosluğuna da gerekli bilginin daha önce de defalarca verildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla konunun sürekli olarak tekrarından kaçınmak istemesi de dikkate değer bir durumdur.

Hacı adaylarının farklı sebeplerle gemilere alınamaması da onları zor durumda bırakan bir konu olmuştur. Aynı yıllarda (1891-1895) üç adet Felemenk kumpanyasında da bu gibi bir durumun yaşanması konuya örnek niteliğindedir¹⁵³. Felemenk kumpanyalarına ait bu gemilerden bazıları bir önceki dönem Cidde limanından hac yolcusu alamamıştır. Bunun nedeni olarak da bu üç gemiye binmelerinin yasaklandığı gerekçesi açıklanmış ve hacılar zor durumda kalmıştır. Hintli hacılarla beraber diğer hacılar da bu sıkıntılı sürece dâhil olmuşlardır. Gemilerin de bu sebeple maddi bir zarar ve ziyana uğraması münasebetiyle, zararın temini için Felemenk Konsolosluğu duruma müdahale ederek Osmanlı Hükümeti'nden 500 liralık bir tazminat istemiştir. Hariciye Nezaretinden tercümesi yapılan ilgili yazı Dâhiliye, Maliye Nezareti ve gerekli olan diğer hükümet müesseselerine ulaşması sağlanarak gerekli ödemenin yapılması da Osmanlı Devleti tarafından uygun görülmüştür. Daha sonra yapılan kimi yazışmalarda ödeneceği vadedilen 500 liranın Felemenk Konsolosluğuna veya Hacılara teslimi gecikmiş, ilgili konsolosluk sonradan paranın teslimine dair ayrı bir yazı yazmıştır¹⁵⁴.

Yukarıdaki olumsuzluklara ek olarak bu defa Hintli Hacılar memleketlerine geri dönebilmek için kendi konsoloslukların ihmalleri yüzünden beklemek zorunda kalmışlardır. 1897-1898 yılındaki bir yazışmada Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa bu konuya ilişkin beklemekte olan hacıların bir kısmının memleketlerine gönderildiğini ve yaklaşık üç, dört bin hacının ise hala limanda beklemekte olduğunu belirtmiştir. Bu hacıların da Hindistan ve Cava taraflarına gönderilmesi için hali hazırda bir vapurun mevcut olduğu fakat onunda kereste ihracıyla meşgul olduğu haberi alınmıştır¹⁵⁵.

¹⁵² BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893)

¹⁵³ Arşiv belgesine bu vapur kumpanyaları "Nederland", "Rotterdam Loyd" ve "Osean Nerlandez" isimlerinde üç adet Felemenk Kumpanyası olarak geçmektedir. BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893)

¹⁵⁴ BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893)

¹⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM, 578/13 (5 Muharrem 1317/16 Mayıs 1899)

Hacıların Osmanlı Devleti tarafından memleketlerine geç gönderildiği şikâyetlere konu olsa da, bunun sebebinin sağlık sorunları özellikle de koleranın hacılar arasında hızla yayılmasından kaynaklandığını açıklamak gerekir. Bu anlamda Osmanlı Hükümeti'nin Hintli hacılar üzerinde de böyle bir durumla karşılaşmaları neticesinde hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla beklettiği görülmektedir.

3. YOL GÜZERGÂHLARI VE EMNİYETİN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti öncülüğünde her yıl Surre Alayları ile İstanbul'dan yola çıkan hacılar Mekke istikametine doğru ilerlemişlerdir¹⁵⁶. Hintli Müslüman hacılar da her yıl İstanbul'a gelip oradan Mekke'ye ulaşınca dek diğer kafilelerinde birleşmesiyle büyük bir kalabalık halinde yol almışlardır. Osmanlı Devleti uzun süre hac kafilelerini sıkıştıran asilere karşı büyük mücadeleler vermiştir. Ayrıca hac yollarına da diğer yolların bakım ve onarımına nazaran daha fazla önem verdiği görülmektedir¹⁵⁷.

Karayolu güzergâhında her hac mevsiminde hacılar için en büyük tehdit urban tehlikesidir. Osmanlı Devleti de bu konuda değişik tedbirler almaya çalışmış özellikle de XIX. yüzyılda Süveyş kanalının açılmasıyla hac kafileleri için deniz yolculuğunun başlatılması ile bu yolculuğun Mekke ve Medine Limanlarına kadar ulaşabilmesidir. Ayrıca 1908'de demiryolunun faaliyete geçmesiyle ulaşımın hacılar için daha kısa ve güvenilir hale gelmesi bu tedbirlerden biridir¹⁵⁸. Bu sayede Hintli Müslüman hacıların da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz yoluyla Cidde Limanına ulaşarak Mekke ve Medine'ye varma süreleri kısalmıştır. Böylece urbanın hacılar üzerindeki nüfuzunun kırılması sağlanarak hacıların daha rahat ve güvenli bir yolculuk yapması sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti hac yolunun emniyetine büyük önem vermiş ve yol emniyetinin sağlanabilmesi için gerekli tedbirleri bir önceki hac kfilesinin Şam'a girdiği haberini aldıktan sonra yürürlüğe koymaya başlamıştır¹⁵⁹.

Hac yolu aynı zamanda ticaret yolu ve 1840'lardan itibaren de Posta yolu olarak kullanılmıştır. Sağ kol, orta kol ve sol kol olan güzergâhlardan geçen bu Postalar

¹⁵⁶ Atalar, *a.g.e.*, s. 129. Ayrıca Bkz. Abdülkadir Özcan, "Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, s. 400.

¹⁵⁷ Atalar, *a.g.e.*, s. 130. XIII. Yüzyılda hac yolunun ana güzergâhlarının detaylı bilgisi için Bkz. s. 131.

¹⁵⁸ Dallyan, *a.g.e.*, s. 41; Denizden gönderilen Surre Alayları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Münir Atalar, "Harameyn'e Denizden Surre Gönderilmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.32/1, 1991, s. 121-127; Münir Atalar, "Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu 1253/1837)", *OTAM*, S.4, Ankara 1993, s. 43-60; Münir Atalar- Mustafa Şahin, "Denizden Hacc Yolculuğu ve Surre", *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, C. II, 2013, s. 12-27.

¹⁵⁹ BOA, A. MKT. MVL, 114/19 (23 Recep 1276/ 15 Şubat 1860)

menzilleri de hacılar gibi ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanmışlardır¹⁶⁰. Fakat Bedevi saldırıları nedeniyle posta ve telgraf yollarının da güvenliği tehlikeye girmiştir. Hintli Müslüman hacıların da kullandığı güzergâh olan Mekke ile Cidde yolunda 1894 yılında Bedevi Araplar eşkıyalıkta bulunmuşlardır. Bu tarihte İngiliz tebaasına ait yolculardan birinin, Harb kabilesine mensup kişiler tarafından yaklaşık 6 bin doları çalınması üzerine İngiltere sefareti Osmanlı Devleti'ne şikâyetle bulunmuştur. Ayrıca İngiltere Sefareti hac mevsiminin de tekrar yaklaşması münasebetiyle Cidde ile Mekke ve Mekke ile Medine arasındaki yolların asayişini temin için Osmanlı Devleti'nden istirhamda bulunmuştur. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne sitemkâr bir tutumla şikâyetle bulunarak, zaten vapurlarla ilgili yeterince sıkıntılar yaşadıklarını belirtmesi üzerine bir de karayolu güzergâhını kullanan vatandaşlarının sorunlarının eklenmemesi için talepte bulunması dikkat çekicidir. Çünkü Osmanlı Hükümeti İngiliz tebaasına ait hacılar ve diğer misafirleri konusunda her zaman iltimaslı davranmış ve elinden geleni yapmaya çalışmıştır. İngiltere Sefaretinden Hariciyeye gelen yazıda aynı urban aşiretinin iki gün sonra tekrar başka kafiyele saldırdığı belirtilerek derhal önlemlerin alınması istenmiş, aksi takdirde bu kabilelerin saldırılarına devam edecekleri belirtilmiştir. Bir taraftan buralarda sürekli saldırıların olup olmadığını araştırmaya koyulan Osmanlı Hükümeti diğer taraftan da saldırıyı yapan kabile şeyhine ulaşarak çalınan eşyaların aynen ya da nakden geri ödenmesi talimatını vermiştir. Eğer bunları yapmazlarsa bile nakliyat konusunda hac kafiyelelerine ve paraları çalınan yolculara develeriyle hizmet verme görevini yapmaları istenmiştir¹⁶¹. Bütün bu sorunlar yaşanırken Hac mevsiminin başlamasından dolayı bu duruma açıklık getirmekle yükümlü olan Hicaz Valisi Ahmet Ratıp bu güzergâhtaki sıkıntıların giderileceğini ve gerekli asayiş tedbirlerinin alınacağını belirtmiştir. Hicaz Valisinin aynı zamanda tebaası için endişelendiğini belirten İngiltere Sefaretine de, bu gibi durumların sadece bu topraklarda değil dünyanın her yerinde yaşanabileceği cevabını vermesi de oldukça dikkat çekicidir¹⁶². Çünkü bu cevap, sürekli şikâyet mevzularıyla gündeme gelen ülkelerin sadece Osmanlı'yı sorumlu tutmamaları açısından gayet etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti hac mevsiminde İstanbul'dan yola çıkan kafilenin geçiş güzergâhında bulunan vilayetlere ve görevlilere hac yolunun ve hacıların asayişinin

¹⁶⁰ Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 19. Osmanlı Devleti'nde Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın birleştirilmesi ve işleyişi hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Demir, a.g.e., s. 33.

¹⁶¹ BOA, A. MKT. MHM, 532/14 (21 Mart 1310/2 Nisan 1894)

¹⁶² BOA, A. MKT. MHM, 532/14 (21 Mart 1310/2 Nisan 1894)

sağlanması hususunda fermanlar göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin hac kervanlarına bu denli önem vermesinin en başında hacı adaylarının Kutsal toprakları görecek olmasından doğan bir saygı, hürmet gösterilmesi gelmektedir¹⁶³. 11 Ağustos 1849 tarihindeki yazışmada Hicaz yoluyla hacca giden Müslümanların emniyetlerinin ve güvenliklerinin sağlanması ve bu yönde çalışmaların yapılması hususunda Şam ve Cidde Valileriyle Şerif Abdullah Paşa'ya da kaime gönderen padişah bu konudaki titizliğini açıkça ifade ederek bazı talimatlarda bulunmuştur. Haremeyn'e yapılan her türlü hizmetin büyük bir fedakârlık ve titizlikle yürütülmesi gerektiğine vurgu yapan Osmanlı yöneticileri görevli olan devlet memurlarına bu hassasiyeti sık sık hatırlatmıştır¹⁶⁴.

Menziller üzerine kurulu yapısı ile dikkat çeken Osmanlı yolları geniştir ve bu yolların bakım ve onarımı Osmanlı Devleti sorumluluğundadır¹⁶⁵. Osmanlı yolları üç ana kol halinde sağ, sol ve orta olmak üzere, İstanbul merkezli Anadolu ve Rumeli'den uzanmıştır. Bu yollar da birbirlerine daha küçük çaplı yollarla bağlanmıştır. Böylece tali yolların arasındaki belli mesafeye göre de konaklama tesisleri olarak görev yapan menzilhaneler yapılmıştır¹⁶⁶. Bunun yanında İstanbul'dan Şam'a, oradan da Mekke'ye ulaşan hac kervanları için Osmanlı'dan önce ve Osmanlı hâkimiyeti döneminde yol güzergâhları üzerinde kervansaraylar, hanlar, hamamlar, camiler ve diğer ihtiyaçlara binaen müesseseler kurulmuştur. Osmanlı Devleti üstüne de eklemeler yaparak menzillerin işlevlerini de artırmıştır¹⁶⁷. Böylece hacı adayları veya ticaret kervanları da bu müesseselerden faydalanma fırsatları elde etmişlerdir. Yol güzergâhlarında bulunan han ve kervansaraylar, önemli ölçüde haberleşmenin yanı sıra konaklama ihtiyacını karşılayan devlet kurumları olarak görev yapmışlardır¹⁶⁸.

Hac veya ticaret kervanları çoğu zaman yorgunluklarına dayanamayarak menzillerin olmadığı bölgelerde dinlenmek amacıyla durmak zorunda kalmışlardır. Fakat bölgenin güvenli olmadığı için tehlike arz etmesi, kervanların korunmasını gerektirmiştir. Bunun için kervanın etrafında askerler veya kervandan kişiler sırasıyla

¹⁶³ Dalyan, *a.g.e.*, s. 35, 37.

¹⁶⁴ BOA, A. MKT. MVL, 17/80 (22 Ramazan 1265/11 Ağustos 1849)

¹⁶⁵ Yusuf Hallaçoğlu, *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Babıali Kültür Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul 2017, s. 42.

¹⁶⁶ Hallaçoğlu, *a.g.e.*, s. 42. Ayrıca Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı*, Yay. Haz: A.Y. Yıldırım- Z. S. Berktaş, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Ekim 2010, İstanbul, s. 822.

¹⁶⁷ Armağan, *a.g.m.*, s. 99.

¹⁶⁸ Hallaçoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

nöbet tutmuştur. Bu alınan önlemler sadece eşkıyalara karşı değil aynı zamanda aç olan vahşi hayvanlara da karşı bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶⁹.

Hicaz'ın Osmanlı'ya ilhakıyla hemen her yüzyılda Hicaz topraklarına ve bu bölgeye gelen kişilere saldıran bedeviler, hacıların ve diğer yolcuların bu topraklara gelmesini engellemişlerdir. Bu durum aynı zamanda ekonomik olarak da büyük zarara sebebiyet vermiştir¹⁷⁰. Osmanlı Devleti'nin bu çetrefilli durumları ortadan kaldırmayı amaçlamasıyla, bu konuda güzel sonuçlar elde edilmiştir. Osmanlı Hükümeti bedevileri itaat altına almamışsa da bir takım güvenlik önlemleri alarak hacıların mağduriyetini gidermeye çalışmıştır. Kısa zamanda çözümler üreterek bu bölgelerde güvenlik kuleleri inşa ettirmiştir. Aynı zamanda bu bölgelerdeki tımar ve zeamet sahiplerini hacıları korumakla görevlendirmiştir¹⁷¹. Büyük bir resmiyet, titizlik ve sorumluluk içeren hac, aslında Müslümanların Osmanlı Devleti'ne olan saygı ve güvenlerinin her yıl tazelenişinin bir göstergesi haline gelmiştir.

Hac yolundaki sorunlar yeni teşekkül etmiş olmamakla beraber Osmanlı Devleti'nden önce de bu konuda pek çok hadise yaşanmıştır. İslamiyet'in yayılmasından bu yana her yerden hac için Kutsal topraklara akın eden Müslümanlar için bu konu farklı zamanlarda olsa da yaşanan sıkıntılar hep benzerdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde bile Orta Asya ve Hindistan'dan yola çıkan hacı adayları hac yolculuğunda kervanlarıyla beraber pek çok sıkıntıyla uğraşmak zorunda kalmıştır¹⁷².

Hac kervanları kış mevsiminde gündüzleri yürür ve geceleri dinlenmiş, yazları ikindiden sonra kalkıp geceleri yol almaya devam etmiştir. Bu yolculuk İstanbul'dan Şam'a kadar gündüzleri gerçekleşirken genelde, Şam'dan itibaren çöller nedeniyle geceleri devam etmiştir. Yazın güneş çıkınca da yakınlarında bulunan ilk konaklama yerinde mola vermişlerdir. Çünkü çölün yakıcı sıcaklığı ve kuraklığına hacı adayların dayanması pek mümkün olamamıştır. Hac menzilleri hacıların bu konuda ihtiyacını karşılayan temel alanlar olarak işlev görmüştür¹⁷³.

Hac mevsiminin yaklaşmasından dolayı yolların güvenliğinin temininin sağlanması için sevk olunacak askerlerin kumandanlıkça gereğinin yapılması hususuna

¹⁶⁹ Dalyan, *a.g.e.*, s. 208-209.

¹⁷⁰ Pelin Çift- Ömer Faruk Harman, *Kudüs'ün Gizemli Tarihi*, Destek Yayınları, İstanbul 2017, s. 202.

¹⁷¹ P. Çift- Ö. F. Harman, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁷² Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, (Özgün adı: Studies in Islamic Culture in the Indian Environment), Çeviri: Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, Aralık 1995, s. 45-46.

¹⁷³ Kargılı, *a.g.e.*, s. 28; Atalar, *a.g.e.*, s. 135; Dalyan, *a.g.e.*, s. 113.

dikkat çekilmiştir. Hicaz Vilayeti tarafından gönderilen telgrafta talep edilen askerler için birkaç piyade tabur ve atlı taburlar gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁷⁴.

4. CİDDE- MEKKE-MEDİNE ARASINDA HİNTLİ HACILAR

Mekke kabilesel yaşamın devam ettiği şehirlerdendir¹⁷⁵. Bu şehir Hicaz topraklarındaki idarenin merkezi konumunda olması münasebetiyle büyük bir önem teşkil etmektedir¹⁷⁶. Hicaz topraklarında olan ve Araplar tarafından Cahiliye döneminde çok önemszenmeyen diğer bir şehir de Medine-i Münevvere şehridir. Hatta İslam'ın ilk dönemlerinde bile ihmal edilen bu şehir yine Osmanlı Devleti'nin büyük çabalar sarf etmesiyle canlılık kazanmıştır¹⁷⁷. Hacılar hacdan önce veya sonra Peygamberimizin kabrini ziyaret etmek için mutlaka buraya uğramaya çalışmışlardır¹⁷⁸.

Cidde ile Mekke arasında ilerleyen hac kabileleri, çöl şartlarına oldukça uyumlu bir yapıya sahip olduğu için tercihlerini genelde deveden yana kullanmışlardır¹⁷⁹. XIX. yüzyılda deniz yolu ile Hindistan'dan Hicaz'a gelen hacılar için Mekke'nin Cidde Limanı, Kuzey Afrika ve Suriye'den gelenler için Medine'nin Yenbu' Limanı bu iki mukaddes şehrin bel kemiği statüsündedir¹⁸⁰.

Hac kervanlarına katılan kalabalık arasında belirli bir uyum ve düzen olmaktadır. Bu hem asayişin sağlanmasını kolaylaştırmakta hem de kafilenin bir disiplin içinde Mekke'ye ulaşmasını sağlamaktadır. Hacıları en çok zorlayan kısım ise çöllerden geçtikleri anlar olmuştur. Buralarda hacıların işini bir nebze de olsa kolaylaştıran tek çözüm Bedevilerden seçilen şahısların çöllerde hac kabilelerine kılavuzluk yapması olmuştur. Belirli bir ücret karşılığında bu işi yapan Bedevilere ödemelerini Hadimü'l-Harameyn sıfatını ve hacıların sorumluluğunu üstlenen Osmanlı Hükümeti yapmıştır¹⁸¹.

XX. yüzyıl başlarında Hac yolculuğunda bulunan Emir Şekip Arslan'ın tabiriyle “...Cidde ile Mekke arasında hacı kabileleri bir düzen içerisinde ilerlediği için upuzun bir ipi andırmakta olup, beraberindeki binek hayvanları da kabileye eşlik ederdi...”¹⁸²

¹⁷⁴BOA, İ. HUS, 59/54 (27 Şaban 1315/ 21 Ocak 1898)

¹⁷⁵ Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin H. I-III.(M. VII-IX) Y.Y. Fiziki Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 20.

¹⁷⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Mekke- Medine Rehberi Mir'ât-ı Harameyn*, Ensar İslami İlimler Araştırma Vakfı yayınları, 3. Basım, İstanbul 2014, s. 20.

¹⁷⁷ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁷⁸ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁷⁹ Abdürreşid İbrahim, *a.g.e.*, s. 391; Mustafa L. Bilge, “Cidde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII, İstanbul 1993, s. 523-525.

¹⁸⁰ Kargılı, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁸¹ Dalyan, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁸² Arslan, *a.g.e.* s. 19-20.

ifadesinden de anlaşılacağı üzere, hacılar belirli bir düzen ve nizam içerisinde yürüyüşlerini gerçekleştirmektedirler. Hac kabileleri, Mekke'ye ulaşmaya kadar kalelerden, erzak temini için duraklanan bir dizi yerden ve ordugâhlardan geçerek ilerlemişlerdir¹⁸³. Fakat hacıların yol güzergâhlarını mesken tutan bedevi kabileleri kabilelerin yollarını kesmek suretiyle hem hacılara hem de kabiledekilere huzursuzluk vermişlerdir. Öyle ki, 1881 yılında Mekke yakınlarındaki Taif civarında yol kesen Urban aşireti Hintli tüccarın da içinde bulunduğu kabileye saldırmıştır. Yaklaşık bir yıldır urban tarafından sürekli aynı taarruzlara maruz kalan tüccarlar ve hacıların pek çok develeri çalınmış hatta kabilede bulunanlardan bazıları yaralanmıştır¹⁸⁴. Cidde, Mekke ve Medine yollarındaki geçiş güzergâhları Urban taifesine göre şüphesiz en cazip yollardır. Çünkü hacılar ve tüccarlar yanlarında belli bir miktarda para, altın ve değerli eşyalar taşıdıkları için bedevî soyguncuların hedefi olmuşlardır. Fakat hacılara vurgun yapamadıkları zamanlarda tüccarlara da saldıran bu çeteler güzergâhlar konusundaki hâkimiyetlerini bu şekilde değerlendirmekten kaçınmamışlardır. Tabi bu durumda çöllerin sınırlı ölçüde denetlenebilir olması da bedevilerin lehine olmuştur¹⁸⁵.

Hacı adayları kara yolculuğu esnasında develeri yıldırmamak adına yavaş ilerlemek mecburiyetinde kalmıştır¹⁸⁶. Çünkü hacıların eşyalarının ağırlığıyla hayvanların çöl iklimine maruz kalması, haliyle bu yavaşlıkla paralel bir durumdur. Develerin dinlendirilmesi esnasında da hac kafilesine tasallut eden urban bu kez Cidde ve Mekke arasında hacıları sıkıştırmıştır. 23 Eylül 1893 tarihindeki yazıdan anlaşıldığına göre, Cidde ve Mekke arasında Akan çevresindeki bahri adında bir bölgede Urban aşireti, içinde Hintli hacıların da bulunduğu bir kabileye saldırmıştır¹⁸⁷. Cidde ile Mekke yolu veya Mekke ile Medine arasında asayişte zaman zaman problemler yaşanmış ve urban taifesi hac kabilelerine saldırmaya etmeye devam etmiştir. Hintli Müslüman hacılar Cidde, Mekke ve Medine arasında sık sık karşılaştıkları bedevi problemlerini ya bağlı bulundukları ülkenin Cidde'deki konsolosluklarına bildirerek ya da Osmanlı Hükümetinin hacılar için çözüm bulmaları bekleyerek aşmaya çalışmışlardır¹⁸⁸.

¹⁸³ Arslan, *a.g.e.*, s. 19-20; Hourani, *a.g.e.*, s. 270- 271. Hac kabilelerindeki görevliler için ayrıca Bkz. Atalar, *a.g.e.*, s. 171-206; Armağan, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁸⁴ BOA, Y. PRK. UM, 4/42 (22 Rebiülevvel 1298/22 Şubat 1881)

¹⁸⁵ Armağan, *a.g.m.*, s. 82.

¹⁸⁶ Arminius Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Özgün adı: Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vustâ da Seyahati), Haz: N. Ahmet Özalp, Ses Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 1993, İstanbul, s. 87-88.

¹⁸⁷ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

¹⁸⁸ BOA, BEO, 3661/ 274515 (25 Kanunuevvel 1327/ 7 Ocak 1912); BOA, MV, 70/11 (3 Zilkade 1309/30 Mayıs 1892)

Kara yolu ile Osmanlı'nın kafilesine katılarak Mekke'ye gelen Hintli Müslümanlar da bu yollardaki urbanın saldırılarına maruz kalmışlardır. Cidde ve Mekke arasında görülen saldırılar Mekke ile Medine arasında da kayıtlara geçmiştir. 1896 senesinde vuku bulan olayda Mekke'den Medine'ye giden Hintli Müslüman hacılara Arap eşkıyaları saldırmıştır¹⁸⁹. Malları gasp edilen hacılar için bu yolların tehlike arz etmesi Osmanlı Devleti'nin Bedevi çetelere karşı aldığı tedbirler sayesinde önlenmeye çalışılmıştır.

¹⁸⁹ BOA, Y. A. HUS, 361/152 (27 Cemaziyelahir 1314/3 Aralık 1896)

İKİNCİ BÖLÜM

URBAN KABİLELERİ VE HİNTLİ HACILARA SALDIRILARI

1. URBAN KABİLELERİ

Urban kelimesi sözlükte, eskiden çöl Araplarına ve Bedevîlere verilen isim olarak tanımlanır¹⁹⁰. Ayrıca çölde konargöçer bir yaşam tarzı süren Kabile, Aşiret gibi anlamları da ihtiva etmektedir¹⁹¹. “Arab” kelimesi genellikle yerleşik hayatı benimseyen geniş bir kavmin adını kapsamakla birlikte, “A’râb” kelimesi ise daha çok çölde yaşayan konargöçer bedeviler için kullanılmıştır¹⁹². Hatta Kur’an-ı Kerîm’de çölde yaşayan A’râblarla ilgili ayetler mevcut olup, yerleşik olarak yaşayan Araplar ve bâdiyede (çölde) yaşayan Bedevilerin farklı oldukları belirtilmiştir¹⁹³. Kur’an-ı Kerîm’de pek çok yerde kullanılan ve Bedevîlere işaret eden A’râb kelimesi usul, kural tanımayan, medenî ve içtimaî hayatın gereklerinden uzak, katı ve inatçı insanlar olarak zihinlerdeki yerini almıştır¹⁹⁴. Kabilelerin bu inatçı, kuralcı anlayışlarını da kendi aralarındaki asabiyet, soy ve ırk gibi unsurlarla bağdaştırdıkları ortadadır.

Aşiretlerin uzun yıllar varlıklarını devam ettirebilmesi, kabilelerin kendi içlerindeki bağlılıkları sayesinde. Debe ve Mevele aşiretleri¹⁹⁵ Mısır taraflarında hayatını idame ettirirken, Şammar ve Aneze aşiretleri¹⁹⁶ de Arabistan’ın başka bölgelerinde yaşamışlardır. Bunların yanında Matir¹⁹⁷, Ehamede¹⁹⁸, Harb¹⁹⁹, El Katar²⁰⁰, Kulp ve Silvan²⁰¹, Lica²⁰² Şermize²⁰³ gibi bazı Urban aşiretlerinin mevcudiyetini de

¹⁹⁰ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, s. 11958. Osmanlı arşiv vesikalarında Urban ve bedevi kelimelerinin A’râb kelimesine nazaran daha sık geçtiği görülmektedir.

¹⁹¹ Orhan Karmış, “A’râb” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1991, s.242.

¹⁹² Karmış, a.g.m., s. 242.

¹⁹³ Karmış, a.g.m., s. 242; “Bedevîler inkâr ve nifak bakımından daha ileri ve Allah’ın Peygamberine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar”...şeklindeki ayetin mealinden Bedevîlerin Araplardan ayrıldığı belirtilmiştir. Bkz. Kur’an-ı Kerîm, Tevbe Suresi, Ayet 97. Ayrıca yine ... “Medine halkına ve civardaki bedevîlere, Resulullah’ın emrine aykırı hareket etmek uygun olmadığı gibi, onun katlandığı zahmetlere öbürlerinin katlanmaya yanaşmamaları da yakışık almaz. Çünkü onların Allah yolunda çektikleri hiçbir susuzluk, hiçbir yorgunluk ve hiçbir açlık ayrıca kâfirleri öfkeliendirecek ayak bastıkları hiçbir yer ve ya düşmana karşı elde ettikleri hiçbir başarı yoktur ki, karşılığında kendilerine salih bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah, güzel iş yapanların mükafatını zayi etmez”...şeklindeki ayette Bedevîlerin iyilik yaptığı takdirde karşılıklarını alabileceklerinden bahsedilmiştir. Bkz. Kur’an-ı Kerîm, Tevbe Suresi, Ayet 120. Ayrıca Kur’an-ı Kerîm’de iman edipte hayırlı işler yapan ya da vesile olan Bedevîlerden övgü ile bahsedilmiştir. Bkz. Kur’an-ı Kerîm, Tevbe Suresi, Ayet 99.

¹⁹⁴ Karmış, a.g.m., s.242.

¹⁹⁵ BOA, İrade Eyalet-i Mümtaze (İ. MTZ(05)), 28/1506 (28 Zilhicce 1309/24 Temmuz 1892)

¹⁹⁶ BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK. M.), 146/ 42(22 Kanunuevvel 1317/ 4 Ocak 1902)

¹⁹⁷ BOA, Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.), 76/ 28 (2 Safer 1309/7 Eylül 1891)

¹⁹⁸ BOA, Yıldız Perakende Arzuhal/Jurnal (Y. PRK. AZJ.), 3/ 22 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879)

¹⁹⁹ BOA, A. MKT. MHM, 137/ 73 (24 Cemaziyelevvel 1274/10 Ocak 1858)

²⁰⁰ BOA, DH. MKT, 1554/ 67 (15 Teşrinevvel 1304/27 Ekim 1888)

²⁰¹ BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 102/167 (17 Ağustos 1335/17 Ağustos 1919) Bitlis taraflarında yaşamışlardır.

belirtmek gerekir. Yine çölde yaşayan Kahtanî kabilesi²⁰⁴ de kervanları mağdur eden bir başka urban aşireti olarak karşımıza çıkar.

1.1. URBANIN ÖZELLİKLERİ VE YAŞAM TARZLARI

Urban aşiretleri karakteristik özellikleri ve yaşam tarzları bakımından farklı toplumlar olarak karşımıza çıkar. Yerleşik hayatın gerektirdiği kuralları tanımayan bu kabileler, sadece kendi aralarında sıkı bağların kurulabileceğine inanmaktadırlar. Urban kabileleri şehirlerde ikamet etmek istemeyen ve yalnızca ihtiyaçları olduğu zaman şehre inen topluluklardır. Bu tercihlerinde onların yerleşik yaşamı reddettiklerini görmek mümkündür. Bedeviler çölde yaşadıkları için diğer toplumların aksine oldukça yabani ve vahşidir²⁰⁵. Çöl hayatındaki şartların özgürlükle paralel bir yapıya sahip olması, onları yerleşik yaşamdan uzaklaştırmıştır. Sabit olarak kaldıkları bir mekânları olmayan “*çölün uyanık ve büyük senyörleri*”²⁰⁶ çölü çok iyi bilmeleri sebebiyle saldırıda bulunacakları alanları çok iyi seçmişlerdir.

Urban aşiretleri “soy” unsuruna bağlılıkları ile bilinir. İster Hadarî ister Bedevî olsun soylarıyla övünmeyi seven bir topluluktur. Bu nedenle birbirlerinin arkasını kolladığı halleri aşikârdır. Fakat bazen bu durum tam tersi bir hal almıştır. Çölde yaşayan kesim genellikle deve besleyen göçerler olarak nitelendirilip, kendilerini bir yere bağlı kalmadan idare edip özgür olduklarını savunan en şerefli kişiler olarak belirtmişlerdir²⁰⁷. Bundan dolayıdır ki, kabileler sadece hac kervanları veya ticaret kervanları için tehdit oluşturmakla kalmayıp, ayrıca halkı huzursuz etmişler ve kabileler arası çatışmalar da yaşamışlardır²⁰⁸.

Arap yarımadasında yaşayan urban kabileleri yapacak vasıflı bir işleri olmadığı için her zaman boş dolaşmayı tercih etmiş ve hırsızlık, yağma gibi olaylarla vakit geçirmeyi seven bir toplum olmuşlardır. Bu serbestlik de Urban kabilelerinin cesaretinin ve zayıf topluluklar üzerindeki baskısının artmasına neden olmuştur. Bu yüzden genellikle kendilerinden daha zayıf ve aciz gördükleri kabilelere saldırıp onları soyarak

²⁰² BOA, DH. ŞFR, 54. A. 195 (18 Temmuz 1331/31 Temmuz 1915)

²⁰³ BOA, Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y. PRK. MK), 1/22 (26 Rebiülevvel 1297/8 Mart 1880)

²⁰⁴ Kahtanî kabilelerinde adı geçen kabileler hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Arslan, a.g.e., s. 348-360.

²⁰⁵ Nihat Yatkın, “Bedevîler ve Hadislerin Vürûdündeki Yeri”, *Ekev Akademisi Dergisi*, Yıl:10, S.27, Bahar 2006, s. 107-108.

²⁰⁶ Yatkın, a.g.m., s. 111.

²⁰⁷ Hourani, a.g.e., s. 140. Araplar hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul 1991, s. 272-276.

²⁰⁸ Arslan, a.g.e., s. 347-348.

geçimlerini sağlamışlardır. Özellikle Hicaz topraklarında çok fazla olan Urban aşiretleri, hacı kabileleri veya ticaret kervanlarından geçinmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Ayrıca en ufak bir menfaat için insanları öldürmekten çekinmeyen bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır²⁰⁹. Arap Aşiretleri yolları kestiği zaman ortada bir sebep yokken bile hacıları yağmalamaktan çekinmeyen çeteler olarak bilinir. Dolayısıyla kendilerince, hac kabilelerine saldırarak çöl şartlarına uyum sağladıklarını düşündükleri anlaşılmaktadır²¹⁰. Hatta “*Urban için adam öldürmek tavuk kesmekten daha kolay bir iş haline gelmiştir*”²¹¹ diyen Ahmet Salahaddin Bey, Urbanın hacılar veya diğer kabileler için ne denli tehlikeli olabileceği hakkındaki endişesini ifade etmiştir.

Hac mevsimi dışında şiddetli bir yoksulluk içerisine düşen bu kabileler, herhangi bir şey üretmedikleri gibi, daha önceki sosyal ve ticari hayatları da durunca hac mevsimlerinde hacıları veya ticaret ile yolcu kervanlarını soyarak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Urban aşiretleri her dönemde bir avcı edasında avını beklemekte iken, değerlendirdikleri en büyük fırsat ise merkezi otoritede bir boşluk ya da açığın olması durumudur. Çünkü bu esnada kargaşadan yararlanarak hacıları soygun ve bozguna uğratsalar bile, bu durumla ilgilenecek yeterince memurun olmayacağı düşüncesi urban taifesine cesaret vermiştir. Bu nedenle hacılar özellikle çölde, dar veya zor geçitlerin olduğu alanlarda urban tehlikesiyle her an karşı karşıya kalma tereddüdü yaşamışlardır²¹². Fakat Osmanlı Hükümeti Haremeyn hizmetini yaptığı dönemde böyle durumlara mahal vermemek için elinde olan tüm imkânları kullanarak hacıların asayişini sağlamak için yoğun çaba sarf etmiştir.

XVII. yüzyılda devlet içerisinde yaşanan birtakım sorunlar ve bazı görevlilerin isyanları aşiretlerin istifade edecekleri boyutlara gelmiştir. Bu vakaları fırsat bilen aşiretler eşkıyalık hareketlerine girişmişler ve hac kabileleri ile kervanlarına saldırmaya başlamışlardır²¹³. XVIII. yüzyılda ise soyguncular kendilerine has yağma teknikleri bularak bu işe devam etmişlerdir²¹⁴. XIX. ve XX. yüzyıla gelindiğinde ise urban

²⁰⁹ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 104.

²¹⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, s. 95; Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cüheyman’a Suûdi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2016, s. 15; Mustafa Fayda, “Bedevî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. V, İstanbul 1992, s. 311-317; Casim Avcı- Recep Şentürk, “Kabile”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 30-32.

²¹¹ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 115.

²¹² Dalyan, *a.g.e.*, s. 205.

²¹³ Dalyan, *a.g.e.*, s. 181.

²¹⁴ Dalyan, *a.g.e.*, s. 186.

tayfaları kervan yollarına pusular kurarak hacıları mağdur etmişler hatta ölümlerine sebebiyet vermişlerdir²¹⁵.

XIX. yüzyıl başlarında Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki bazı aşiretler köyleri ve köylülerin tarlalarını dahi tahrip etmişlerdir²¹⁶. Bu aşiretlerin tehlikeli bir silsile halinde her yere zarar verdikleri ortadadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti aşiretlerin bu olumsuz tutumları karşında sürgün amaçlı iskân politikasını hayata geçirmekte tereddüt etmemiştir. Hatta bazen gerekirse zor kullanarak onları terbiye etmeye çalışmıştır²¹⁷. Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin planlı iskânları daima topluma ve devlete fayda sağlamıştır²¹⁸. Bu iskânların neticesinde devlet pek çok sorunu çözme yoluna giderek bütün aşiretlerin disiplinini kendi tekelinde bulundurmaya çalışmıştır. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin çölde yaşayan Arap aşiretlerinin de köylere veya kervanlara verdikleri tahripleri en aza indirme politikasını takip ettiğini söyleyebiliriz.

1.2. ARAP COĞRAFYASININ URBAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Arap coğrafyası İslam dünyasının kutsal şehirlerini bünyesinde barındıran bir özelliğe sahip olması nedeniyle pek çok Müslüman ülke nezdinde kıymetlidir²¹⁹. Osmanlı Devleti'nin yönetiminden önce de Hicaz'a ulaşan Müslümanlar yol güvenliği ile ilgili sorunlar yaşamıştır. Çünkü urban tehdidi yeni bir sorun olmamakla birlikte, her dönemde kervanlara zor anlar yaşatan bir unsur olmuştur. Arabistan XVI. yüzyıldan bu yana Osmanlı topraklarına dahil olmuşsa da, Osmanlı Devleti bu coğrafyada tam anlamıyla söz sahibi olamamıştır. Bunun en büyük sebebi ise Bedevî aşiretlerin yaşam tarzları olarak belirtilebilir²²⁰. Hacılar için çok büyük tehdit olan kabileler bu çorak coğrafyada kendilerine bu şekilde pay çıkarmaktan çekinmemişlerdir. Öyle ki Devlet, “*Şımarık göçebe Araplar*” tabirine, “*başıboş olan ve geçimlerini sağlamak uğruna hac kafilelerinin veyahut tüccarların mallarını gasp eden çeteler*” ifadesini sığdırmıştır²²¹. Çünkü bu başıboş çeteler, Osmanlı Devleti'ni maddi zarara uğratmaktan hoşnut olmuş ve kervanların mallarını yağmalayarak geçinmekten keyif almıştır. Bu coğrafyaya

²¹⁵ Dalyan, a.g.e., s. 190-191.

²¹⁶ Hallaçoğlu, a.g.e., s. 76.

²¹⁷ Hallaçoğlu, a.g.e., s. 75-77.

²¹⁸ Hallaçoğlu, a.g.e., s. 67.

²¹⁹ Nurettin Gemici, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Arap Coğrafyası”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:22, S.83, Ocak-Haziran 2016, s. 331; Orhan Kılıç, “18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi*, 11-13 Ekim 2012, Elazığ.

²²⁰ Çolak, a.g.m., s. 89; Özyüksel, a.g.e., s. 71. Arabistan'ın coğrafi ve tarihi hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Kudret Büyükcoşkun, “Arabistan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul 1991, s. 248-252; Hakkı Dursun Yıldız, “Arabistan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul 1991, s. 252-258.

²²¹ Çolak, a.g.m., s. 89.

ibadet için gelen insanlar ise genellikle Arap kabilelerinin taarruzlarıyla karşı karşıya kalmıştır²²². Osmanlı Döneminde de bu saldırılara karşı gerekli müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinden bir araya gelerek kabileler halinde Mekke'ye ilerleyen hacı adayları bilindiği üzere genelde İstanbul'dan hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nden Hicaz topraklarına hareket eden pek çok hacı adayları sıkça urban aşiretleri tarafından yağmalanmış hatta bazen aralarında çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunda olan Hintli Müslüman hacılar da Surre alaylarıyla birlikte ilerlerken zaman zaman saldırılara maruz kalmışlardır.

2. URBANIN HACILARA SALDIRILARI

Hac farızasını yerine getirmek için Kutsal topraklara giden hacılar üzerine sık sık baskın düzenleyen Urban aşiretleri hacıların mallarını çalıp bazen de onların canlarına kast etmiştir. 10 Kasım 1879 tarihindeki yazışmalardan anlaşıldığı üzere Medine'ye giden hac kafilesine yaklaşık 5.500 civarındaki hacıya Ehamede urbanı saldırmıştır. Bu saldırı sonucunda eşkıyalar kafileye hücum ederek hacıların eşyalarını gasp etmiş, zorbalıklarına devam etmişlerdir. Ayrıca bu eziyet ve zulüm yetmezmiş gibi fakir hacıların da eşyalarını almakla kalmamışlar, bazı hacıların yaralanmalarına sebebiyet vermişlerdir²²³. Hacıların mağduriyetleriyle alakalı üst makamlara ulaşan 10 Kasım 1879 tarihli yazışmada; urbanın Medine'deki hacılardan çaldıkları eşya ve emvalin teslimi veyahut da akçe olarak nakden iadesi talep olunmuştur. Pek çok hacının eşyalarının çalınması ve bazılarının da yaralanması bu kabiledeki urbanın hiç terbiye görmediğinden ileri gelmekte olup bu yüzden yolları kestikleri anlaşılmaktadır. Bu gibi çetelerin Medine yollarını sürekli kapatmaları, hatta en güvenilir yollardan biri olarak kabul edilen Yenbu'l-bahr'da bile rahat durmayıp faaliyetlerine devam etmeleri de eşkıyalıklarının bir göstergesidir. Ahmet adındaki şahıs hiç rahat durmayan ve sürekli fenalıklar yapan aşiretlerin layıkıyla terbiyelerinin verilmesi gerektiğini hatırlatarak en kısa sürede çare bulunmasını istemiştir²²⁴. Bedevilerin, Osmanlı Devleti'nin kendilerine verdikleri her imtiyazı suiistimal ederek kötüye kullanmaya çalışması ve sürekli

²²² Evliya Çelebi, Kanunî Sultan Döneminde bile Urban aşiretlerinden 77 kavmin Şam hazinesinden surre ve atıyye almaları karşılığında hacılara malları veya develeri ile yardım etmek için hazır bulunduklarını belirtmiştir. Bu gibi anlaşmalarla kabilelerin hac kafilelerine zarar vermesini engellemek için büyük çaba gösteren Osmanlı Devleti urbanın hacılar üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlamıştır. Fakat zaman zaman da Urban aşiretleri Osmanlı Devleti'nin maddi yardımlarını suiistimal edecek davranışlarda bulunmuşlar ve kafilelere saldırmaya devam etmişlerdir. Bkz. Çelebi, a.g.e., s.547.

²²³ BOA, Y. PRK. AZJ, 3/ 22 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879)

²²⁴ BOA, Y. PRK. AZJ, 3/22 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879)

asilikler yapmaya yönelmesi şımarıklıklarının arttığını göstermektedir²²⁵. Hükümet elbette hacıların mağduriyetlerine göz yummamış ve onları mağdur eden urbana da zamanı gelince gereken cezaları uygulamıştır.

Zaman zaman bu kabileler farklı sebepleri bahane ederek isyanlar çıkarsa da Osmanlı Devleti güvenlik güçleriyle müdahalede bulunmuştur. Mesela, Suriye Vilayetine yazılan telgraftan anlaşıldığı üzere buna benzer bir vukuat yaşanmıştır. Osmanlı Devleti de kuralları ihlal eden Urbanın hac yolunda sorunlar çıkarmasını önlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla hac yolunun güvenlik altına alınması ve çevrede emniyetin sağlanabilmesi için Suriye’de bulunan Maan’da bir mutasarrıflık teşkiliyle, alınacak olan bütün güvenlik önlemleri için acilen güvenlik güçlerinin bu bölgelere müdahale etmeleri için karar verilmiştir²²⁶.

Mekke’ye giden Hint hacı kfilesi sürekli urban tacizlerine maruz kalmıştır. Bedeviler tarafından mallarının yağmalandığı gibi bir de kendilerinin darp edilmesi hacıları çok zor durumda bırakmıştır. Keza, 1893 yılında Hicaz Vilayetine gönderilen şifreli telgrafta, Medine ile Mekke arasında 500 kişilik bir kervanın Bedeviler tarafından soyulduğu belirtilmiştir²²⁷. Osmanlı Devleti Bedeviler tarafından mağdur edilen Hintli hacıların zararlarının devlet hazinesince karşılanması kararını almıştır.

1867 senesinde Mekke ile Cidde arasındaki yolda Hintli tüccarlar ve hacılar bedeviler tarafından saldırıya uğramış, eşyaları yağma edilerek talan edilmiştir²²⁸. İngiltere tebaasından olan Hintli tüccar ve hacılar sefaretleri vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti’nin yardımıyla mağduriyetlerinin giderilmesi talebinde bulunmuştur. Hükümet de bu taleplere sessiz kalmamış, tüccar ve hacılara çalınan malların bedelinin ödenmesi için Maliye Nezareti’ne talimat vermiştir.

Urbanın taarruzlarının arkası kesilmemekle beraber her hac mevsiminde de faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları bilinmektedir. 3 Mart 1892 tarihindeki yazışmadan anlaşıldığı üzere, Mekke’den Medine’ye giden iki hac kfilesi Asfan adlı bölgede bedeviler tarafından alıkonulmuştur. Durumun İngiltere sefaretine intikali ile yine Osmanlı Devleti asker görevlendirmiş ve bedeviler tarafından mahsur bırakılan hacılar

²²⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 4. Şube Müdüriyeti (DH. EUM. 4. Şb), 23/7 (13 Teşrinevvel 1330/ 26 Ekim 1914)

²²⁶ BOA, DH. MKT, 1998/56 (21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892)

²²⁷ BOA, HR. TO, 259/43; BOA, BEO, 187/14015 (12 Nisan 1309/ 24 Nisan 1893)

²²⁸ BOA, HR. TO, 261/115 (2 Rebiülevvel 1284/ 4 Temmuz 1867)

kurtarılmıştır²²⁹. Urban saldırılarının olduğu bölgelere asker sevkini gerçekleştirmek urbanın dağılması açısından önemli olmuştur²³⁰.

Urban taifesinin düzenlediği baskınlar sadece hacılar üzerine olmamıştır. Hac mevsiminde hac güzergâhında bulunan bazı toplumlar da bedeviler tarafından zor durumda bırakılmıştır²³¹. Hicaz topraklarındaki bölge halkı geçimini hacılar ile alışveriş yaparak kazanmaya çalışmış fakat hacılar gibi onlar da Urbanın saldırılarına maruz kalmıştır. Arazilerinin de onlar tarafından kullanılmasıyla geçim sıkıntısı yaşayan halk Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Devlet, Maan bölgesinde yaşayan halka yardım ederek urban saldırılarının önlenmesi için tedbir almıştır. Aynı zamanda hacılara da baskın yapmaya hazırlanan bu başıboş bedevilerin saldırılarının önüne geçmeye çalışmıştır²³².

15 Temmuz 1888 tarihli şifreli telgrafta Cidde'den Mekke'ye giden kabile üzerine hücum ederek hacıların eşyalarını çalan bedeviler vukuatı hakkında bilgi verilmekte olup çaldıkları eşyayı bir an önce geri getirmeleri istenmiştir. Bununla birlikte bu bölgeye derhal süvari birlikleri gönderilerek yol güvenliğinin sağlanması talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti Şifre kaleminden çıkan yazı merkeze ulaşarak ihtiyaca cevap verilmesi konusunda gereken yapılmıştır²³³.

1893 yılında Hintli Müslüman hacıların Urban tarafından Cidde ile Mekke arasındaki Bahri adındaki bölgede saldırıya uğramaları neticesinde pek çok malları çalınmış, eşyaları da talan edilmiştir. Şimdiye kadar burada böyle bir vukuatın yaşanmadığı belirtilerek, hac yolundaki geliş gidişlerdeki bu vakaya şahit olunması, şaşkınlığını gizlemeyen görevliler arasındaki yazışmalarda açıkça ifade edilmiştir. Hacılardan birkaçının da çeteler tarafından yaralanması üzerine asker sevkinin gerekliliği konusunda vurgu yapılmıştır²³⁴. Urban kabileleri bazı zamanlarda eşkıyalık faaliyetlerini o kadar artırmışlardır ki Osmanlı Hükümeti Bedevî çetelere karşı büyük uğraşlar vermek durumunda kalmıştır²³⁵.

²²⁹ BOA, HR. TO, 265/16 (20 Şubat 1307/ 3 Mart 1892)

²³⁰ BOA, BEO, 68/5052 (19 Safer 1310/12 Eylül 1892)

²³¹ BOA, Y. PRK. AZJ, 6/81 (12 Temmuz 1299/24 Temmuz 1883); BOA, Yıldız Perakende Serkurenalık Evrakı (Y. PRK. SRN), 2/101 (21 Temmuz 1307/2 Ağustos 1891); BOA, Y. PRK. SRN, 3/82 (25 Nisan 1309/7 Mayıs 1893)

²³² BOA, HR. TO, 400/56 (12 Teşrinevvel 1325/25 Ekim 1909)

²³³ BOA, DH, ŞFR, 136/69 (3 Temmuz 1304/ 15 Temmuz 1888)

²³⁴ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

²³⁵ BOA, A. MKT. UM, 397/62 (29 Receb 1276/21 Şubat 1860)

Yol boyunca aşiretlerin gizlenerek hac kabilelerine pusu kurduğu bölgeler büyük tehlike arz etmiştir. Şiddetli kuraklığın da etkisiyle kabilelerin hac kervanlarına saldırması yaşanabilecek en tehlikeli durum olarak belirtilebilir²³⁶. Her ne kadar bedevilere bu konularda paralar verilse de az bir meblağla yetinmedikleri de katlettikleri ya da yaraladıkları hacıların durumundan anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, bedevîlerin hacılara saldırmasını önlemek için birçok yol denemiştir fakat bazen de devlet görevlilerinin bedeviler üzerine saldırıda bulundukları belirtilmektedir²³⁷.

2.1. HACILARIN MALLARININ ÇALINMASI VE YAĞMALANMASI

Sirkat²³⁸ yani hacıların mallarının çalınması, onları zor durumda bırakan bir konu olmuştur. Öteden beri hac yollarının urban tarafından kesilmesi hacıları maddi olarak büyük külfetlere sürüklemiştir. Hacılar yağmaya uğrayan mallarının tehditlerle ellerinden alınmasının yanında, direnmeleri karşısında kendi canlarından olmuşlardır²³⁹. Kısacası çeteler kabiledeki fakir fukaranın dahi mallarını talan ederken, hacı adayları genellikle çaresizlik içinde buna seyirci kalmıştır. Tabi bazı zamanda da eğer karşılık verecek güç ve ya nüfusa sahiplerse, askeri destek gelene kadar kendileri mücadele etmek durumunda kalmışlardır²⁴⁰.

Örneğin 1860 yılında Hintli Hacı Abdurrahman Efendi ile arkadaşı Hasan Efendi'nin Medine'den Mekke'ye giderken Safra ile Ber-Şerif arasında mal ve diğer eşyalarının yanında bütün nakit paraları çalınmıştır. Bunun üzerine Hükümete şikayet dilekçesi yazarak durumu bildiren Abdurrahman Efendi para ve eşyalarından kalanlarının da ortaya çıkarılarak vekili Abdullah Efendi'ye teslimini talep etmiştir²⁴¹. Talep sonrasında Dahili kabilesinden Mes'ad adlı deveci sorguya çekilerek ifadesi alınmış olsa da kendisi salıverilmiş, fakat tereddütlü halleri de dikkatlerden kaçmamıştır²⁴². Tahkikat sonucunda sadece bazı lüzumsuz iki parça eşya ve biraz bakır akçe ortaya çıkarılabilmektedir. Eşyaları çaldığı düşünülen devecinin de salıverilmesi

²³⁶Hourani, a.g.e., s. 271.

²³⁷Surayıa Faroqhi, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 2117.

²³⁸Hırsızlık etme, çalma anlamlarına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 375.

²³⁹BOA, BEO, 1315/98604 (17 Mayıs 1315/ 28 Mayıs 1899)

²⁴⁰BOA, Sadaret Mektubi Umum Vilayetler (A. MKT. UM), 372/84 (25 Rebiülevvel 1276/ 22 Ekim 1859)

²⁴¹BOA, Sadaret Mektubi Kalemi, Deâvi (A. MKT. DV), 151/23 (29 Cemaziyelahir 1276/23 Ocak 1860)

²⁴²Hintli hacı Hacı Abdurrahman Efendi'nin çalınan eşyaları arasında; 50 riyal, 40 adet Yüzlük Mecidiye Altını, 21 gazi yirmilik altını, 4 Macar altını, Mühürlü kesede 500 kûsur başkalarının siparişi olan emanetler, 90 adet cins akçe, 1 adet Piryol saat, 1 adet Şalvar, 2 adet fes, 18 adet yazma yemeni, 1 adet Menasikü'l-Hac, 2 adet gömlek, 2 adet kısa entari ve daha başka çalınan eşyaları bulunmaktadır. Ayrıca arkadaşı Hasan Efendi'nin de 9 adet yüzlük mecidiye altını, 25 cins akçe, 2 gömlek, 2 hırka, 1 çube(oklava)si çalınmıştır. BOA, A. MKT. DV, 151/ 23 (29 Cemaziyelahir 1276/23 Ocak 1860)

uygun görülmeyle adaletle tekrar teslimiyle gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır²⁴³. Burada konunun aydınlatılması için detaylı bir inceleme yapan Osmanlı Hükümeti Hintli hacıların adaletle sığınmalarıyla bir takım tahkikatlarda bulunmuştur. Zaten anlaşıldığı üzere hacıların eşyalarını çaldığı düşünülen şahsın Cidde'de sorguya çekilmesi de buna işarettir. Hacıların ifadelerinin alınması vaka üzerindeki soruşturmanın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Abdurrahman Efendi ve arkadaşının çalınarak geri bulunan veya ulaşılamayan eşyaları da dâhil olmak üzere, bütün eşyalarının Osmanlı görevlileri tarafından tek tek yazılması ayrıntılara verdiği önemi ortaya koymuştur. Keza, 1879 senesinde de Ehamede kabilesi tam anlamıyla hacıların mallarını gasp ederek hepsine el koymuştur²⁴⁴.

1891 senesinde Hintli hacılardan oluşan bir kfile Medine'ye hareket etmiştir. Fakat kafilenin ilerlediği sırada Ehamede urban eşkıyasının Cebel-i Ahmer adlı yerde hacılara saldıracağı haberi yayılınca Emir-i Hac derhal merkeze haber göndererek kafilenin asayişi için asker talep etmiştir. Bunun üzerine yeterli miktarda asker gönderilerek alınan tedbirler sayesinde hacıların canlarına ve mallarına zarar gelmesi engellenmiştir²⁴⁵.

Urban aşiretlerine hacılara saldırmamaları karşılığında verilen maddi teminatlar da bazen yeterli gelmemiş hatta zamanla daha fazla isteklerde bulunmaya başlamışlardır. 1893 senesinde yaşanan hadise bunun en iyi örneği halindedir. Bu dönemde Hicaz Valisi olarak görev yapan Hakkı Bey, Mekke Emiri Avnürrefik ve Hicaz Kumandanı Osman Efendi'nin müştereken Sadarete gönderdikleri bir telgraf dikkat çekmektedir. Telgrafın içeriğinde, Hintli Müslüman hacıların da aralarında bulunduğu bir hac kafilesine urban tarafından saldırı yapıldığı yer almaktadır. Akan civarındaki *Bahri* adındaki yerde Arap eşkıyalarının hac kafilesine saldırması üzerine kafilede bulunan askeriye ve zaptiye kuvvetleri de hemen karşılık vermiştir. Fakat buna rağmen istedikleri eşyaları çalarak yağma yapan çeteler birkaç hacıyı da yaralamışlardır. Olayın Hicaz valisi, Kumandanı ve Mekke emirine intikali üzerine, Osmanlı Hükümeti'ne bağlı bu görevliler sadarete telgraf yazarak ifadelerini açıklayarak askerlerin urbanla çarpıştıklarını fakat karşı tarafın kalabalık olmasından dolayı istenen müdafaa ve muhafazanın yeterince sağlanamadığını açıklayarak durum hakkında detaylı

²⁴³ BOA, A. MKT. DV, 151/23 (29 Cemaziyelahir 1276/23 Ocak 1860)

²⁴⁴ Evrak Müdüriyetinin 1914 yılında yazdığı şifreli telgrafta da Hintli ve Cavalı hacıların bedeviler tarafından yağma olunan mal ve eşyalara dair bilgilerden bahsedilmiştir. BOA, DH. H, 28/10 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914); BOA, Y. PRK. AZJ, 3/22 (25 Zilkade 1296/ 10 Kasım 1879)

²⁴⁵ BOA, Y. A. HUS, 252/28 (7 Rebiülevvel 1309/11 Ekim 1891)

bilgiler sunmuşlardır. Bu görevlilere göre urban, kendilerine teminat verilmediği gerekçesiyle saldırdıklarını belirtmiştir. Urbanın açıkladığı maddelerden birincisi olan bu talep; zarar ziyanları 569 riyal ve hacılardan cebren aldıkları paralar olup bu meblağın başkalarına verilen 976 riyalin de kendilerine ödenmesi hususundaki isteklerini içermektedir. Fakat Hicaz Vilayeti urbana teminat verilmediği konusunun gerçek olmadığını belirterek hacılarında askerin muhafazası altında olduğunu belirtmiştir. Yaklaşık 500 kişilik hac kafilesine üç koldan saldıran urban çetesinin zararlarının karşılanması için Osmanlı Hükümeti devreye girmiştir. Tabi durumun merkeze yani sadarete ulaşmasıyla beraber olay daha detaylı bir şekilde incelenerek tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerde Hükümetin ilk kanaati, Hicaz Valisi, Kumandanı ve Mekke Emirinin gerekli önlemleri almaktaki eksiklikleri ve ihmallerinden bahsedilerek üzerlerine düşen sorumluluğu yeterince yerine getirememesi konusu olmuştur. Ayrıca bu eşkıyaların öteden beri cüret edegeldikleri olaylar son ayda sıklıkla üst üste yaşanmış ve derhal asker ve zaptiye tarafından terbiye edilmeleri kararlaştırılmıştır. Eğer bu nizamın verilememesi ve itaatsizlikleri halinde askerlerin daha sert müdahalesiyle gereken neyse onu yapacakları belirtilmiştir²⁴⁶. Kanaatimizce burada Hükümet urbanı yine caydırıcılığa sevk etmeyi amaçlayarak eşkıyaya gözdağı vermek istemiştir. Çünkü Hicaz yollarının urban tasallutundan korunmaları ve hacılar üzerine saldırmaları ancak bu şekilde önlenebilirdi. Keza birçok görevlinin; Hicaz Valisi, Kumandanı ve Mekke Emirinin ihmalkârlığına dikkat çekmesi asayişin eksikliğine karşı açık bir tepkidir²⁴⁷.

Medine ve Mekke arasındaki Marmatü'l-Gazali adındaki bölgede yine 500 kişilik bir hac kervanı üzerine saldıran yaklaşık 60 kişilik bedevi, kafilenin mallarını çalmışlardır. Cidde İngiltere Konsolosluğunun Hariciye Nezareti'ne durumu şikâyeti üzerine Hariciye Nezareti de Sadaret'e bilgi vermiştir. Hintli Müslüman hacılardan gasp olunan ticari eşyaları ve çalınan parasının sadece birinin bedeli 2.424 İngiliz lirasına tekabül etmektedir. İngiltere tebaasından ve Hint ahalisinden olan Batan adındaki şahsa ait olan malların yanında daha niceleri de gaspa uğramıştır. Hacılara beş yıl içinde tazminat şeklinde zararlarının ödenmesini istirham eden İngiltere Konsolosu yine Osmanlı Devleti'nin Urban kabilelerine verilen teminatı zamanında göndermediğini savunmuştur. İngiltere'nin bu tutarsız davranışlarının Osmanlı Devleti'ni oldukça

²⁴⁶ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

²⁴⁷ Dahiliye Nazırı, Bahriye, Hariciye, Maliye, Adliye, Serasker, Sadrazam, Şeyhül-İslam gibi daha pek çok görevlinin de mührü ve imzası bulunan yazışmada durumun ciddiyeti bir kez daha ortaya konulmuştur. BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893); BOA, Y. A. HUS, 259/61 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893); BOA, BEO, 1/37 (27 Zilkade 1309/23 Haziran 1892)

rahatsız ettiği ortadadır. Çünkü bu gibi konuların aslını daha iyi bilen tarafın Osmanlı Devleti olduğu açıktır. Kendi sorumluluğunda olan hac kafilelerinin bütün sorunlarıyla Osmanlı Devleti ilgilenmiştir. Fakat şikâyetlerin Konsolosluklara farklı şekillerde anlatılması ve Konsoloslukların da sadece anlatılanlardan yola çıkarak Osmanlı Devleti'ne uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Keza, kendilerinin sadece şikâyetleri değerlendirerek yorum yapmaları buna işarettir. Ayrıca hacıların zararları olan 1.206 İngiliz lirası değerindeki tazminat ile ödenecek diğer miktarlar Hicaz Vilayetinden Sadarete gönderilen bilgiler arasındadır²⁴⁸. Hacıların bir kez daha mağduriyetlerine son veren Osmanlı Devleti, Hintli Müslüman hacıların tazminatlarını ve zararlarını ödeyerek hem asayişini sağlamış hem de maddi desteklerde bulunmayı da ihmal etmemiştir.

Cidde yolu, kervanların ve özellikle de hacıların en çok kullandığı güzergâh olması münasebetiyle, urbanın tuzaklarını işlek olan yollarda kurması bu coğrafyaları oldukça cazip kılmıştır. Tabi ki çöl hayatını ve bu coğrafyaları iyi bilmeleri de urbanın lehine olan bir durumdur. Aynı şekilde Mekke ile Medine arasında da urbanın hacıların üzerine taarruzlarına oldukça sık rastlanılmaktadır. 2 Nisan 1894 tarihine ait şifreli telgrafta Hicaz Valisi Ahmet Ratıp'ın Sadarete belirttiği üzere, Mekke ve Medine arasındaki Badiye kabilesinden Ebu Nüvab ve yanındaki birkaç kişiden oluşan çeteler, kafile üzerine hücum ederek hacıların pek çok mal ve paraları gasp etmişlerdir. Aralarında yabancı tebaalara ait kişilerin olduğu bu kafilede bir de Hintli vardır. Dolayısıyla durum İngiltere Konsolosluğundan Osmanlı tarafına şikâyet olarak ulaşmıştır. İngiltere Konsolosluğu gereğinin yapılmasını talep etmiş, bunun üzerine Mekke Emirliği ve Osmanlı yetkilileri devreye girmiştir. Kabilenin lideri başta olmak üzere diğer sorumluları ve olaya karışanlar, Mekke'ye götürülerek gasp olunan paralar ve çalınan 12 deve hakkında ifadeleri alınmak suretiyle serbest bırakılmıştır. Osmanlı Hükümeti durumu yakından takip ederek bunların derhal iadesini veyahut bedellerinin kabiledaki sorumlu kişilerce ödenmesini istemiştir. Kabilenin asıl sorumlusunun hastalıktan dolayı Mekke'de yatması üzerine, 800 liralık nakit para ve çaldıkları 12 devenin geri iadesi sağlanmış ve mağduriyetler giderilmeye çalışılmıştır²⁴⁹. İngiltere Konsolosu kendi tebaası için bir şeyler yapmak yerine daha çok durumu Osmanlı Devleti'ne şikâyet olarak ulaştırmıştır. Osmanlı Devleti de bu şikâyeti dikkate alarak üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmiştir. Keza 1895 senesinde Hacca giden İngiliz tebaasından olan bir kafilenin Cidde yolunda urban tarafından paraları çalınmış

²⁴⁸ BOA, BEO, 187/14015 (15 Nisan 1309/ 27 Nisan 1893)

²⁴⁹ BOA, Y. PRK. UM, 29/60 (21 Mart 1310/2 Nisan 1894)

ve durum Cidde İngiltere Konsolosluğuna şikayet edilmiştir. Cidde İngiltere Konsolosluğu da Osmanlı Devleti'nden hacıların mağduriyetlerinin giderilmesi için yardım istemiştir. Aynı zamanda konunun takibi de sağlanmaya çalışılmıştır²⁵⁰.

3 Aralık 1896 tarihinde Bedevî Araplardan oluşan çete Mekke ile Medine yolu üzerinde Hintli hacıların mallarını çalmıştır. Öncelikle kendi tebaasının yolculuk esnasında sürekli sirkate uğraması ve bazı hacıların yaralanmasını, yolların güvenliğinin sağlanamamasından kaynaklandığı için Osmanlı Devleti'nin sorunu olduğunu belirten İngiltere sefaretinden Hariciye Nezareti'ne bir yazı gelmiştir²⁵¹. İngiltere Sefareti, Hicaz Vilayetinin bu sorunu umursamadığını veya sorunu çözmeye kudretinin yetmediğini sert bir dille ifade etmiştir. Cidde yakınlarında önce Hintli hacıyı götüren 14 deve ve beraberindeki kervanı soyan Bedevîler, hacıların giydikleri yamalı elbiselere kadar çalarak, içlerinde kadın ve çocuklarında olmasını umursamadan bazılarını yaralamıştır. Ayrıca İngiltere tebaasından olan bir başka Hintli hacıdan da 7 bin rupi çalmışlardır. Hicaz Valisine İngiltere sefareti tarafından bildirilen durumda kervanların bu hırsızlıklardan çok zarar gördüğü ve bu yüzden bu bölgelerde ulaşımın aksayabileceği belirtilmiştir. Konunun Hariciye Nezaretine intikali ile durumun izahı yapılarak Sadarete bildirilmiştir. Kafiledeki Felemenk tebaasından olan Halime ile Memyune ve çocuklarının Cidde yakınlarında 860 franklık eşya ve elbiselerin gasp edilmesi sebebiyle Felemenk Konsolosluğu, vekâleti eşliğinde bedelinin ödenmesini talep etmişlerdir. Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa'nın hac yollarında asayışı sağlamasının lüzumuna değinilerek bir hafta içerisinde konu ile alakalı kendilerine cevap verilmesi talebinde bulunmuşlardır²⁵². Daha önce de Mekke ile Medine arasında Bedevîlerin sürekli olarak saldırılarda bulunduklarını, birçok eşya ve paraları gasp ettiklerini ve bunun sebebinin Hicaz Valisi'nin yönetiminin kötü olmasından kaynaklandığını İngiltere Sefareti tarafından ifade edilmiştir²⁵³.

1899 senesinde Haziranın birinci günü Mekke yolunda Hintli Müslüman hacılar 70 İngiliz lirası kıymetinde eşyalarının çalındığı Hicaz Vilayetine şifreli bir telgrafla bildirilmiştir²⁵⁴.

Gece yolculuğundaki kervanlar bazen bedevî saldırılarının olması endişesiyle herhangi bir ışık, ateş veya meşale yakmaktan kaçınmışlardır. Tabi bu durum da bazı

²⁵⁰ BOA, Y. A. HUS, 335/40 (5 Rebiülevvel 1313/ 26 Ağustos 1895)

²⁵¹ BOA, Y. A. HUS, 361/152 (27 Cemaziyelahir 1314/3 Aralık 1896)

²⁵² BOA, Y. A. HUS, 361/152 (27 Cemaziyelahir 1314/3 Aralık 1896)

²⁵³ BOA, BEO, 860/ 64473 (26 Cemaziyelevvel 1314/2 Kasım 1896)

²⁵⁴ BOA, BEO, 1342/100576 (6 Temmuz 1315/18 Temmuz 1899)

hacı adaylarının kafileden kaybolmasına sebep olmaktadır. Hacıların kafileden ayrılması demek savunmasız olan bu kişinin urban tarafından daha kolay bir şekilde gaspa uğrayacağı anlamına gelmektedir. O yüzden bu gibi durumlara karşı tedbir mahiyetinde hacıların ve askerlerin birbirlerine daha yakın olması ve kafilenin de daha disiplinli bir şekilde ilerlemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat buna rağmen her anı bir fırsat olarak değerlendiren urban taifesi, zaman zaman kafilelere baskınlar yaparak yağma ve hırsızlıklarına devam etmişlerdir²⁵⁵.

29 Mayıs 1899 tarihinde Hicaz Valisi Ahmet Ratıp'ın Dâhiliye Nezaretine bildirdiği yazıda, Cuma günü Mekke'den Cidde'ye giden Hintli ve Cava hacı kafilisine urban tarafından taarruz edilerek eşyaları çalınmıştır. Yoldaki askerler hacıların yardımına koşarak hacıları kurtarmışsa da eşyaların çalınmasına engel olamamışlardır. Vali Ahmet Ratıp'a göre bu durumun sebebi, Urban aşiretine gönderilen mürettebat ve zahirelerinin zamanında gönderilememesinden kaynaklanmaktadır. Hatta geçen sefer ki Medine yolunda hacılar üzerine yine taarruz etmeleri de bu sebepten dolayıdır²⁵⁶.

Hintli hacıların yanında Hintli tüccarlar da urban taifesinden nasibini alanlardandır. Cidde, Mekke ve Medine arasında yolları kesilen tüccarlar da, 1899 yılında Arap aşiretlerinin kafileye saldırması sonucu, 270 adet devesini çaldırmıştır²⁵⁷. Ayrıca 261 İngiliz lirası değerindeki malları da gasp olunmuştur²⁵⁸. Bundan başka, yine Cidde ile Mekke arasında eşyaları çalınan Hintli Müslüman hacıların 2 bin liralık zararları Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanarak mağduriyetleri de giderilmiştir²⁵⁹.

Hintli hacıların Cidde ile Mekke arasındaki bir yolda yine mal ve eşyaları urban tarafından gasp olunmuştur. İngiltere Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne yazılan telgrafta bildirildiğine göre bu eşyaların bedeli iki bin liradır. İngiltere Konsolosluğunun bu bedeli karşılayabilecek imkanı olmamasından dolayı bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım isteyerek hacıların masraflarının karşılanmasını talep etmiştir²⁶⁰. Bu konularda Osmanlı haricindeki diğer ülkelerin yeterince tedbir alıp kendi tebaalarına sahip çıktığını söylemek pek mümkün değildir. Hatta bütün sorumluluğu Osmanlı Devleti'ne yüklemenin yabancı temsilcilerinin de işine geldiği aşikârdır.

²⁵⁵ Dalyan, *a.g.e.*, s. 113-119.

²⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, 236/67 (17 Mayıs 1315/29 Mayıs 1899)

²⁵⁷ BOA, BEO, 1410/105691 (16 Teşrinisani 1315/ 28 Kasım 1899)

²⁵⁸ BOA, BEO, 1410/105692 (16 Teşrinisani 1315/ 28 Kasım 1899)

²⁵⁹ BOA, BEO, 2696/ 202185 (27 Şaban 1323/27 Ekim 1905)

²⁶⁰ BOA, BEO, 2565/192323 (14 Safer 1323/20 Nisan 1905); BOA, DH. MKT, 2580/141 (18 Şevval 1319/28 Ocak 1902)

2.2. HACILARIN CANLARINA KAST EDİLMESİ

Aşiretler hacıların mallarını yağmalamaktan kaçınmadıkları gibi maalesef zaman zaman canlarını almaktan çekinmemişlerdir. 1879 senesinde Medine yolunda hacılara taarruz eden Ehamede kabilesinin hacılardan bazılarını yaralaması, bu gibi çetelerin şımarıklığının bir göstergesidir²⁶¹.

Arap eşkıyaları Mekke yolunu keserek buralardaki develeri ve eşyaları gasp edip, karakolları ve Cidde yollarındaki civar köylerde birçok insanın ölümüne sebep olmuştur. Birbirine yakın mesafeli olan köyleri basmış ve kadın erkek demeden insanları öldürmüşlerdir. Dolayısıyla hac yolun da asayişin temini zorlaşmış ve durum merkeze intikal ederek Hükümetin göndereceği askerler beklenmiştir. Cidde’de yeterli asker bulunmadığı için sadece bir urban ele geçirilmiş, çoğu silahlı olduğu için kaçmayı başarmışlardır. 150 asker topçu olarak bulunmakla birlikte ayrıca Mekke’den de 100 asker takviyesi yapılmıştır. Pek çok insanın canlarına mâl olan bu durum, yaklaşık iki bin hacının da yolda güvenlik sebebiyle ilerleyememesinden kaynaklanan yığılmayı meydana getirmiştir²⁶².

10 Ağustos 1888 yılında Hicaz Valisi Safvet Paşa Sadarete gönderdiği yazıda, Cidde’den Mekke’ye çıkan hac kafilesindeki Hintli bir hacının bedeviler tarafından yaralanarak, daha sonra orada vefat etmesinden son derece üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Maalesef hac yolunda gerçekleşen bu vakada bedevilerin kurşunlarına hedef olan Hintli hacı oracıkta vefat etmiştir²⁶³. Oldukça müteessir bir durum olan Hintli Hacının vefatında, Osmanlı tarafından alınan tedbirlere rağmen; yollardaki asayiş yetersizliğinin sebebiyet verdiği aşikârdır. Zaten birtakım tespitlerde de buna değinen Vali Safvet, bu gibi başka olaylara mahal vermemek için merkezden asker takviyesi talebinde bulunmuştur. Keza, askerlerin gelmesi durumunda hacıların asayişlerinin sağlanması da ancak bu şekilde mümkün olacağı kanısı hâkimdir.

1893 yılında Hintli Müslümanların bulunduğu hac kafilesine saldıran urban, Cidde ile Mekke arasındaki yolda hacıların mallarını çalmış ve bir kaç hacıyı yaralamıştır. Bunun üzerine tedbirler artırılmış ve destek kuvvetin gelmesi

²⁶¹ BOA, Y. PRK. AZJ, 3/22 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879)

²⁶² BOA, Y. PRK. AZJ, 6/88 (19 Ramazan 1300/ 24 Temmuz 1883)

²⁶³ BOA, Y. PRK. UM, 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888)

beklenmiştir²⁶⁴. Canlarına kast edilen hacılar büyük bir korku ve endişe duyarken, diğer taraftan da kafiyeyle eşlik eden inzibat kuvvetlerin olması daha büyük faciayı önlemiştir.

1899 yılında bedevilerce öldürülen iki Hintli hacının çalınan mal ve eşya bedellerinin ödenmesi hususunda İngiltere Sefaretinin şikâyetinin yersiz ve haksız olduğu açıklanmıştır. Çünkü zaten öldürülen iki Hintli hacının diyet bedeli olan 800 İngiliz Lirası ve sirkat olunan eşyalarının 1709 İngiliz lirası ödenmiş olduğundan, İngiltere'nin tazyiki yersiz bulunmuştur. Bunun yanında Hint Male ve Singapur hacılarından fazla para alındığının aslı olmadığını belirten Osmanlı Devleti, eğer alındığı tespit edilirse de geri ödenmesinin sağlanacağı malumatını bildirmiştir²⁶⁵. Bu nedenle İngiliz Sefaretinin bu konularla baskı yapması çok haksız bulunmuştur.

Hintli Müslüman hacıların urban çeteleri tarafından yaralanma ve katledilmeleri vakası hemen her dönemde devam etmiştir. Yine belgelerin diliyle bir başka Urban saldırısı ele alındığında hadisenin ciddiyeti bir kez daha ortaya konulmaktadır. 1899 senesinde Mekke'den dönen 350 develik bir kafilenin Cidde yakınlarında 400 kadar bedevinin saldırısına uğraması İngiltere sefaretinin şikâyeti üzerine Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. Bedevîlerin silahlı olmasından dolayı büyük tehlike atlatan hacıların bütün mal ve eşyaları çalınmıştır. Ayrıca Bedeviler tarafından öldürülen biri Hintli ve diğeri Maleli olan hacıların yanında Çinli bir hacı da ağır şekilde yaralanmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'ni suçlayan Konsoloslukların Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutması ifadelerden de anlaşılmaktadır. Hicaz Vilayetine asayişinin eksik olduğunu belirten Konsolos Vekili malları ve canlarına zarar gelen hacıların zararlarının karşılanmasını istemiştir. Katledilen hacıların yakınlarına da tazminat talep eyleyen Konsolos vekili, talep olunan tazminatın en kısa sürede ödenmesini istirham etmiştir²⁶⁶. Osmanlı Hükümeti tarafından konuya ilişkin cevapta ise öldürülen ve yaralanan hacıların eşyaları çalınan hacıların tazminatlarının ödenmesine karar verildiği belirtilmiş ve Vilayette bu gibi olayların tekrar meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınarak şikâyetlerin kaldırılması talimatı gerekli görevlilere bildirilmiştir²⁶⁷.

1899 yılında Sadrazamın Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda İngiliz tebaası olan ve Medine-i Münevvere yolunda yağma edilerek öldürülen İki Hintli hacının diyeti

²⁶⁴ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893); BOA, Y. A. HUS, 259/61 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893); BOA, BEO, 1/37 (27 Zilkade 1309/23 Haziran 1892)

²⁶⁵ BOA, BEO, 1338/100277 (29 Haziran 1315/11 Temmuz 1899) Ayrıca Osmanlı Devleti çalınan eşyalar ve diyet-i bedeliye olarak toplamda 33.618 riyal ödemiştir. BOA, Y. A. HUS, 362/31 (6 Cemaziyelahir 1314/12 Kasım 1896)

²⁶⁶ BOA, BEO, 1315/98604 (17 Mayıs 1315/29 Mayıs 1899)

²⁶⁷ BOA, BEO, 1315/98604 (17 Mayıs 1315/29 Mayıs 1899)

bedeliyesi ve yağma olunan malların bedelinin ödenmesi hususunda bilgilendirme yapmıştır²⁶⁸. Keza hacılar urban tarafından farklı şekillerde öldürüldüğü gibi, 1911 senesinde yine eşyaları ve yiyecekleri çalınan Hintli Müslümanlardan bazıları açlıklarına dayanamayarak hastalanmışlardır²⁶⁹. Hacıların yiyeceklerini çalarak onları sağlığından mahrum bırakan bedevi çetelerinin bu şımarık tavırlarına Osmanlı Devleti askeri müdahaleler ve tedbirler olarak son vermeye çalışmıştır.

2.2.1. Yaralanan veya Öldürülen Hacıların Akıbeti ve Eşyalarının Durumu

Medine yolunda İngiltere tebaasından olan iki Hintli Müslüman hacı urban tarafından yağmalanarak canlarına kastedilmiştir. Urbanın acımasızlığı neticesinde katledilen maktullerin eşyalarıyla ölen hacının diyetleri de Osmanlı Devleti tarafından ödenmiştir²⁷⁰. Çok tehlikeli olan Bedevî kabilelerinin hac kabilelerinin malları kadar canlarını hiçe sayacak derecede vahşi bir yaşam tarzını benimsedikleri ortadadır. Yaralanan ve yahut öldürülen Hintli hacıların genellikle eşyalarının bedeli ve kendi diyetleri olan miktarların Osmanlı Hükümeti tarafından ödendiği görülmektedir²⁷¹.

Hac yolculuklarında zorluklara dayanamayan hacıların bazıları öldüğünde geride kalan eşyalarıyla birlikte binek hayvanlarının durumunun ne olacağı sorunu gündeme gelmiştir. Genelde Hac Emirliğine tayin olunan Şam Valileri, ölen hacı adayı Osmanlı tebaasından ise mallarını kendisine zimmet etme hakkına sahip iken, başka bir ülkeden gelen hacı adaylarının mallarını ise bir yıl boyunca saklayarak varislerinin gelip almalarını beklemek ve onları eksiksiz teslim etmek zorunda idi. Fakat mesafelerden dolayı ailelerinden herhangi bir ferden gelmemesi durumunda ölen hacı adayının malları satılarak geliri hazineye ilave olunmuştur. Bu durumlardan istifade etmek isteyen bazı şahıslar kendilerini varis ilan etmeye kalkışmışsa da Osmanlı Hükümeti takiplerini sıkılaştırarak bu duruma müsaade etmemiştir²⁷².

1899 senesinde Hintli hacı ve Maleli hacının öldürülmesi sonucunda, çalınan eşyaları ve yakınlarına verilecek olan tazminat Cidde Konsolosluğunca Osmanlı Hükümetinden talep olunmuştur²⁷³. Konsolosluklar tebaalarının bu gibi durumlarını

²⁶⁸ BOA. Hariciye Nezareti Tercüme Hukuku, (HR. TH), 232/87 (4 Cemaziyelahir 1317/10 Ekim 1899)

²⁶⁹ BOA, BEO, 3881/291051 (28 Mart 1327/10 Nisan 1911)

²⁷⁰ BOA, HR. TH, 232/87 (4 Cemaziyelahir 1317/10 Ekim 1899)

²⁷¹ BOA, BEO, 1338/100277 (29 Haziran 1315/11 Temmuz 1899); BOA, Y. A. HUS, 362/31 (6 Cemaziyelahir 1314/12 Kasım 1896); BOA, BEO, 1315/98604 (17 Mayıs 1315/ 28 Mayıs 1899) ; BOA, HR. TH, 232/87 (4 Cemaziyelahir 1317/10 Ekim 1899)

²⁷² Dalyan, *a.g.e.*, s. 41.

²⁷³ BOA, BEO, 1315/98604 (17 Mayıs 1315/ 28 Mayıs 1899)

Osmanlı Hükümeti'nin gerekli birimlerine yazışmalarla bildirerek sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Bedeviler tarafından öldürülen hacıların ailelerine ve yakınlarına eşyaları verilerek bedeliyesinin de ödenmesi hususuna dikkat edilmiştir.

2.3. HACILAR VE URBANIN ÇATIŞMALARI

Hacılar yollarda karşılaştıkları bedevi çetelerine karşı birlikte direnerek mücadeleler vermişlerdir. Urbanın hacıların mallarına göz dikmesi haklı olarak hacıları onlarla çatışmalara sevk etmiştir. Zaman zaman küçük arbedeler veyahut atışmalar yaşansa da, bedevi çetelerin genellikle silahlı olmasından dolayı hac kafilesindeki kişiler çok fazla müdahalede bulunamamış ve karşılık verememiştir.

Genel olarak urban taifesiyle karşılaşan hac kafilelerinin tek güvendiği, o an kafileyle ilerlemekte olan ve Surre Alayına eşlik eden askeriye ve zaptiye kuvvetlerinin destekleridir. Fakat bunların da yetersiz kaldığı durumda, yeni bir asker sevkiyatı yapılana dek hacıların da mevcut askerlere yardım etmesi icap etmiştir. Çünkü karşı tarafın silah taşınması ve bazen sayıca fazla olmaları hacıların da duruma müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla hacılar ile askerlere cephe alan urban taifesi, işine yarayacak olan ne varsa ellerinden almayı hedef haline getirmekteydi. Bunun en güzel örneği 1888 senesinde Hintli Müslüman hacılar da dâhil olmak üzere Cidde'den Mekke'ye yola çıkan kafilenin urban tarafından yollarının kesilmesi ve askeri destek gelene kadar urbana karşı mücadele vermeleri olmuştur²⁷⁴. Burada şunu belirtmek gerekir ki, tehlikeli bir yapıya sahip olan bedevi çetesine karşı, askerin az olması halinde müdahale etmek kolay değildir. Çünkü çatışma neticesinde kafile içindeki hacıların ölme ihtimali de vardı.

Urban aşiretleri hacılara sürekli zarar vermelerinin yanında, Devletin yararına olan ya da Osmanlı'ya ait kurum ve eşyalara da zarar vermekten çekinmemişlerdir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin Demiryolu ağlarına da zarar vermişlerdir. Mesela, Hicaz Telgraf hattına saldırarak telgraf direklerindeki malzemeyi kullanılmaz hale getiren bedevîler, silahla nişan aldıkları hiçbir şeyi sağlam bırakmamışlardır²⁷⁵. Herhangi gelişmiş bir silahla tanışıp onu kullanmadan önce genelde hançer şeklinde eğri bir silah kullandıkları bilinmekte olan bu çeteler Devlete zarar vermeye devam etmiştir²⁷⁶.

²⁷⁴ BOA, Y. PRK. UM, 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888)

²⁷⁵ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 99.

²⁷⁶ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 104.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİRKATE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI TEDBİRLER

Osmanlı Devleti hac yolunda urban tehdidiyle uzun yıllar mücadele vermiştir. Her yıl hac mevsimi dönemlerinde hac ibadetinin yerine getirilebilmesi için hac yolunun güvenliği de büyük önem arz etmektedir. Hac yollarının güvenliğini sağlamak Osmanlı Hükümeti'nin en önemli vazifelerindendir. Dolayısıyla Mekke ve Medine'ye gidecek kabile, Surre Alayıyla birlikte yola çıktığı zaman emniyet en üst düzeye çıkarılmıştır²⁷⁷. Surre Alayı ve askeri kuvvetlerle ilerleyen hac kafilesinin geçtiği güzergâhlara ve o güzergâhlarda bulunan görevlilere önceden haber verilerek gerekli önlemlerin alınmasına çalışılmıştır. Böylelikle hac kafilelerinin sağ salim kutsal topraklara ulaşması sağlanmıştır.

Eşkıyalık, birden fazla suçu teşkil etmesi bakımından karma bir eylem olması ve eşkıyaların da toplum düzenini ihlal ve reddederek cebir, şiddet kullanması hukuken büyük suçlar arasında sayılmıştır²⁷⁸. Bu nedenle Osmanlı Devleti, eşkıyalara karşı hacıların güvenliğini, askeri ve hukuki anlamdaki bütün imkânlarını seferber ederek sağlamıştır.

Hacıların güvenliklerini sağlayan güvenlik unsurlarına baktığımızda iki önemli kolluk kuvveti karşımıza çıkacaktır. Bunlar; askeriye ve zaptiye kuvvetleridir. Osmanlı Hükümeti hacıların geçiş güzergâhlarında bulunan menzilleri ve kaleleri de bir sığınak olarak kullanmıştır. Yolculuk sırasında hacılar, buralarda muhafaza edilmiş ve aynı zamanda da dinlendirilmiştir. Keza, urban tehdidi sebebiyle yol güzergâhlarının zaman zaman değiştirilmesi de alınan tedbirlerden olmuştur. Son döneme gelindiğinde ise Hicaz Demiryolu'nun faaliyete girmesiyle hacılar, Mekke'ye daha kolay ve güvenli bir şekilde ulaşmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti dışında yabancı konsolosluklarının da kendi vatandaşları için bazı faaliyetlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Özellikle Hintli Müslüman hacılar için İngiltere ve Felemenk Konsolosluklarının faaliyetleri dikkat çekicidir.

²⁷⁷ Seyit Ali Kahraman, "Surre-i Hûmâyûn", *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları*, No:52, İstanbul 2017, s.43.

²⁷⁸ Ali Bardakoğlu, "Eşkıya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 463-464; Hüseyin Eker, *Yağma Suçları*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Temmuz 2014, Ankara, s. 3. Osmanlı'da eşkıyalık faaliyetleri ve Osmanlı'nın önlemleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, "Eşkıya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 466-469.

1.1. SURRE ALAYI

Osmanlı padişahlarının her yıl hac mevsiminde Mekke ve Medine ahalisi ile mukaddes yerlerin ve hac yollarının asayişini sağlayan görevlilere ve Hicaz bölgesinde yaşayanlara gönderdikleri para ve değerli eşyalara Surre denilmektedir. Bu değerli hediye ve paraları yerlerine ulaştıran topluluğa da Surre Alayı denmektedir²⁷⁹.

Surre alayı gönderme geleneği ilk olarak Abbasiler döneminde (750-1258) başlamıştır. Eyyubiler (1174-1250) ve Memlukler (1250-1517) de bu güzel geleneği devam ettirmişlerdir. 1517 yılında Hicaz'ın Osmanlı'ya ilhakıyla bu geleneği Osmanlı Devleti sürdürmüş ve Haremeyn topraklarına her hac mevsiminde Surre Alaylarının en güzellerini göndermeyi bir vazife olarak kabul etmişlerdir²⁸⁰. Osmanlı Devleti'nde Surre alaylarını gönderme geleneği zamanla kurumsallaşarak önemini artırmıştır²⁸¹.

Osmanlı Devleti Kutsal topraklara büyük önem verdiği için oranın halkıyla da yakından ilgilenmiş maddi manevi sıkıntılarına çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden Surre Alayının taşıdığı surreler ve değerli eşyaların Haremeyn topraklarında yaşayan halk açısından büyük önem arz etmektedir.

Surre Alayının hacılar için ehemmiyeti oldukça fazladır. Çünkü Surre Alayı, hacıların düzenli bir topluluk olarak ilerlemesinin en temel amillerindendir. Keza Hintli Müslüman hacıların Osmanlı kafilesi ile ilerlemesi yani Surre alayına katılarak yola çıkması, yolda oluşabilecek tehlikelere karşı problemin daha çabuk çözülmesi açısından kolaylık sağlayan bir durum olmuştur. Yollarda Urban eşkıyası tehlikesinin olması nedeniyle Surre alaylarındaki muhafızların kalabalığa eşlik etmesi, hacıların sıhhati ve can güvenliği açısından en doğru karar olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle hacıların bir arada ilerlemesi ve Surre alayından ayrılmamaları hacılar için o dönemin şartları düşünüldüğünde mantıklı bir yoldur²⁸².

Hac mevsiminde Surre Alayları ile yola çıkan hac kabilelerinin güvenli bir şekilde yolculuk etmesi ve hac mevsiminin de başarılı geçmesi, dönemin Halife sıfatını

²⁷⁹ *Berikan Tarih Ansiklopedisi*, Haz: Yusuf Karaca, Berikan Yayınları, C. VIII, Ankara 2002, s. 253. Arapça bir kelime olan Surrenin sözlük anlamı Para kesesi, terim anlamı ise Kutsal topraklara ve ahalisine gönderilen para ve hediyeler olarak da terim anlamını ihtiva etmektedir. Bkz. Sami, *a.g.e.*, s. 836; Şahin, *a.g.t.*, s.1.

²⁸⁰ *Berikan Tarih Ansiklopedisi*, s. 253.

²⁸¹ İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1981, s.118; *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Yay. Haz: Yusuf İhsan Genç vd., İstanbul 2010, s.240; Talip Arışahin, *Yavuz Sultan Selim*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2016, s.188.

²⁸² BOA, Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM). 5. A. 62 (10 Cemaziyelahir 1264/14 Mayıs 1848); BOA, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye 7. Şube Müdüriyeti (DH. EUM. 7. Şb). 2/29 (11 Teşrinisani 1330/ 24 Kasım 1914)

taşıyan Osmanlı Padişahının itibarı ile otoritesi adına büyük önem arz etmiştir²⁸³. Surre Emmini ve beraberindeki görevliler bu yolculuk süresince hacıların yanında olmak ve yolculuğa nezaret etmek durumundaydılar²⁸⁴.

Urban saldırılarından korunmak için kervanlar kendi tecrübelerine dayanarak bazı kurallar da oluşturmuşlardır. Gerekeceği takdirde geceleri tehlikeli olduklarını düşündükleri bölgelerde dinlenmeden yola devam etmek, tatlı su kuyularının bulunduğu bölgelerden geçerken çok oyalanmamak, güvenli bir bölgeye gelene dek ateş yakmamak gibi kararlar bunlardan bir kaçıdır. Hatta gece yolculuğunda bazı ticaret kervanlarındaki binek hayvanların boynundaki zillerin ses çıkarmaması için zillerini bile çıkardıkları bilinmektedir²⁸⁵. Çünkü karanlığın çökmesi, insanların savunmasız kalmasına sebep olmakla birlikte, bu başıboş bedevi aşiretlere de cesaret vererek hacılara saldırımlarına ortam hazırlamıştır²⁸⁶. Dolayısıyla asi çeteler sadece ticaret kervanlarının korkulu rüyası olmamış, hacılar için de büyük tehdit unsuru oluşturmuştur.

Urban saldırıları karşısında kafiyeledeki hacılar yaşanılacak olan durumu daha önceki tecrübeleri sayesinde erken fark edebilmiş ve kendince bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Yolculuğa çıkmadan önce ani bir urban tehlikesine karşı tatsızlık yaşamamak adına urban için bir miktar para ayırmışlardır²⁸⁷. Keza, Surre-i Hümayun ve hac güvenliğinin sağlanması hususunda dikkat eden Osmanlı Devleti, Hintli Müslüman hacıların da içinde bulunduğu kafilenin Urban aşiretlerinden korunması için tedbirlerin alınmasına karar vermiştir. 1860 yılında Surre-i Hümayun ile yola çıkan hacıların aşiret ve eşkıyaların saldırılarının püskürtülmesi ve önlenmesi için gereken miktarda zaptiye ve askeri birliklerin görev yapması talimatında bulunulmuştur²⁸⁸. Hac kafilisinin problemsiz bir şekilde ulaşımı Hükümetin en büyük kaygılarından olduğu için gerekli önlemleri de zamanında alması lazım gelmiştir.

XIX. yüzyıla değin hac ve ticaret kervanları eşkıyaların faaliyetlerine mahal vermemek adına önlemler alarak dikkat etmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid döneminde hacıların asayiş tedbirlerinin arttırılması, hacıların deniz yoluyla hacca gönderilmeye başlanması ve şartların giderek iyileşmesi gibi gelişmelerle eşkıyaların faaliyetlerinde

²⁸³ Surre Alayları uğurlanırken başta Anadolu olmak üzere, Mısır ve Kahire’de de Mahmil törenleri adeta bayram edasında geçerek uzun yıllar devam eden bu gelenek, coşku halini almıştır. Bkz. Kargılı, *a.g.e.*, s. 74-79; Kargılı, *a.g.e.*, s. 57.

²⁸⁴ Görevliler hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s.34-36; Kargılı, *a.g.e.*, s. 57.

²⁸⁵ Dalyan, *a.g.e.*, s.210-211.

²⁸⁶ Eker, *a.g.e.*, s. 179.

²⁸⁷ Dalyan, *a.g.e.*, s.119.

²⁸⁸ BOA, A. MKT. UM, 453/27 (23 Muharrem 1277/11 Ağustos 1860)

azalma görülmüştür²⁸⁹. Elbette ki, tüm bu çabalar Urban aşiretlerini eşkıyalık faaliyetlerinden tam anlamıyla uzaklaştırmaya yetmemiştir.

Surre Alaylarıyla Harameyn halkına, Hicaz Vilayetindeki görevlilere ve Urban taifesine Surre gönderme geleneğinin Osmanlı Devleti'nin son anına kadar ara verilmeden devam ettiği bilinmektedir²⁹⁰. Sadece devletin son birkaç yılda özellikle 1915- 1918 yıllarında savaşlar ve çeşitli nedenlerden dolayı aksamalar yaşandığı için Surre gönderilememiştir²⁹¹.

Surre Alayının hacılar üzerindeki etkisi büyük olmakla birlikte kuşkusuz Urban Surreleri de hacıların salimen hac ibadetlerini gerçekleştirebilmeleri açısından önemli olmuştur. Dolayısıyla yol güvenliğinin olmazsa olmazı haline gelen Urban Surreleri asayişin sağlanmasında etkili bir unsur olarak karşımıza çıkar. Surre Alaylarında Osmanlı muhafızları hacıları korumak için Şam'dan Mekke'ye kadar giderek hacdan sonra tekrar kabileyle birlikte Şam'a dönmüşlerdir²⁹².

1.1.1. Urban Surreleri

Mekke ve Medine surrelerinden başka hac kafilesini Urbanın tecavüz ve taarruzlarından muhafaza etmek adına yol üzerinde bulunan bazı kabilelere bir miktar para ve zahire gönderilmiş ve buna da *Urban Surreleri* adı verilmiştir²⁹³.

Osmanlı Devleti tarafından Urbana gönderilen bu yardımlar onları kontrol altında tutmak için önemli bir yere sahiptir. Urban aşiretlerini dizginlemek adına bu şekilde maddi yardımlar yapan Osmanlı, zaman zaman bütün yapılan yardımlara rağmen Urban eşkıyalarının önüne geçememiş bu yüzden de farklı tedbirler almaya çalışmıştır. Urban aşiretleri, devlet tarafından gönderilen surrede bir aksilik yaşanması ya da verilecek olan paranın gecikmesi halinde hemen sızlanmaya başlamışlardır²⁹⁴. Ardından da isyanlar çıkarıp hac kafilelerine taarruz edeceklerini bildirerek huzursuzluk

²⁸⁹ II. Abdülhamit Döneminde Hamidiye Alaylarının kurulması ve Urbanın hacılara saldırılarını önlemek için Urban meşayihlerinin kendi kabilelerinden kişileri Osmanlı hac güzergâhındaki su kuyuları veya kalelerde görevlendirmeleri gibi vazifeler verilerek saldırganlıkları dizginlenmeye çalışılmıştır. Daha detaylı bilgi için Bkz. Seyfettin Şahin, *H. 1192/M. 1778-1779 Tarihli Urban Surre Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2014, s.23.

²⁹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s.240.

²⁹¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, s.240.

²⁹² Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s.81.

²⁹³ Atalar, *a.g.e.*, s.207.

²⁹⁴ Osmanlı Devleti Urban mürettebatlarına sık sık paralar göndermiş, erzaklar temin etmiştir. BOA, HAT, 453/22424 (10 Şevval 1251/29 Ocak 1836); BOA, Y. A. HUS, 471/113 (15 Nisan 1320/28 Nisan 1904); BOA, HR. TH, 232/87 (4 Cemaziyelahir 1317/10 Ekim 1899)

oluşturmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Hicaz topraklarındaki vilayetler kendi aralarında eşkiyanın faaliyetlerini tespit ederek durumu kontrol altına almaya çalışmışlardır²⁹⁵.

Urbanın Hintli Müslüman hacılar üzerine yaptığı 1888 yılındaki saldırıda Urban aşiretinin, teminat niteliğindeki surrelerin ellerine geç ulaşması bahanesiyle hac kafilesine saldırdıklarını açıklaması, urban taifesinin doyumsuzluğu ile alakalıdır²⁹⁶. Fakat burada dikkat çeken bir diğer unsur ise çetelerin ve şeyhlerin kendilerine taltif veya para gönderen Osmanlı Hükümetini her defasında farklı bahanelerle karşısına almak ve Osmanlı tarafından kendilerine gösterilen müsamahayı suistimal etmeleri olmuştur²⁹⁷.

Urban şeyhleri ile Surre Alaylarındaki görevlilerin bazen çadırlarda bir araya gelerek görüştükleri bilinmektedir. Fakat bu görüşmenin temelinde hacıların ve surrenin selamete Mekke'ye ulaşması hedeflenmiştir. Dolayısıyla görüşmeler neticesinde işin kolaylaşması ve uzlaşmanın sağlanması gerekmekte olup, şeyhlere atıyye ve hilatlerin yanında, yiyecek ve içecek ikramlarında bulunulduğu bilinmektedir²⁹⁸. 23 Eylül 1893 senesinde Hintli Müslüman hacılar ve 500 kişilik kafileye saldıran bedevilerin kafileyi yağma ve perişan etmesi üzerine bir de hacıları nakletmek için kendilerinin deveci olarak görevlendirilmesi talepleri dikkat çekicidir. Çünkü sadece bu isteklerle kalmayan bedeviler, hacıların nakliyesinin başkalarına verilmesi sebebiyle zarara uğradıklarını beyan ederek bu zararların Osmanlı hükümeti tarafından karşılanması talebinde de bulunmuştur. Fakat Hicaz Vilayeti Sadarete gönderdiği telgrafta bu maddeleri sunan bedevilerin isteklerine itibar edilemeyeceğini belirtmiş ve kendilerine gıda ve yiyecek yardımının yapılmadığı söyleyen urban taifesinin bu ifadesinin asılsız olduğunu açıklamıştır²⁹⁹. Urban için gönderilen Surre keselerini yetmediğini belirten Bedeviler, Osmanlı Hükümetinin kendileri için hizmetlerini eksik bulmaktan ve hatta yiyecek göndermediklerinden dolayı da şikâyet etmekten çekinmemişlerdir³⁰⁰.

Osmanlı Devleti Urban surresini düzenli olarak göndermeye çalışmıştır. Özellikle Hac kafilesine hizmette bulunan kabilelere oldukça iltimaslı davranan Hükümet, hacılara nakliyatla veya diğer konularda yardım eden bedevilerin yaşamlarını

²⁹⁵ BOA, DH. MKT, 1264/36 (8 Kanunuevvel 1323/ 21 Aralık 1907)

²⁹⁶ BOA, Y. PRK. UM, 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888); BOA, Y. A. HUS, 259/61 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893).

²⁹⁷ BOA, DH. ŞFR, 408/86 (28 Kanunuevvel 1324/10 Ocak 1909); BOA, BEO, 980/73481 (19 Safer 1315/ 20 Temmuz 1897)

²⁹⁸ Ahmet Salahaddin Bey, *a.g.e.*, s. 103.

²⁹⁹ BOA, İ. MMS. 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893); BOA, Y. A. HUS, 259/61 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

³⁰⁰ Faruk Doğan, “18. ve 19. yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:6, S. 15, Eylül 2013, s.131.

daha rahat idame ettirebilesi için hazine den gönderilen surrenin adil olarak dağıtılmasını sağlamıştır. 1893 yılında Urban mürettebatına mahsus verilen zahireler ve 180 bin kuruşun taraflarına adaletli bir şekilde teslimi bunun örneklerinden biridir³⁰¹. Böylece yol üzerinde sağlanan asayiş hacıların bir hac mevsiminde daha rahat olmalarını sağlayarak Urbanın da kontrolünün sağlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin çöllerdeki urbana surre vermesi, görünürde urbanın tekelinde olan su kaynaklarından istifade etmesini sağlayarak yine hacı adaylarına yiyecek konusunda yardımcı olmaları düşüncesi olmuştur. Fakat gerçekte yatan sebep ise, urbanın asiliklerinin önüne geçilerek asayişin sağlanması olmuştur³⁰².

1.2. ASKERİYE VE ZAPTİYE DESTEKLERİ

Osmanlı Devleti hacıların asayişinde etkili olan askerlerin ve zaptiyelerin yeterli miktarda bulunması ve görevlerini layıkıyla yapmalarına büyük önem vermiştir. Bir örnek teşkil etmesi bakımından 1847 yılında gerçekleşen bir olayda Bedevi Arapların hacılara zarar vermemeleri için alınan askeri tedbirlere şu tarihi vaka dikkat çekicidir; Hacıların güvenliği için Ordu-ı Hümayun Müşiri Namık Paşa ile Şam Valisinin sipahi ve her biri 110 askerden oluşan iki tabur piyadeyle bir alay süvariye görevlendirmesi hatta dört kıta topu da dâhil etmiştir³⁰³. Osmanlı Devleti bu tedbirle, hacılara saldırma cüretinde bulunamayacak olan urbanı caydırmak istemiştir. Ayrıca Urbandan ayrılarak askeriye de görev almak isteyen Bedevilere de müsamaha göstererek askere kayıtları yapılmıştır. Böylece 64 kişilik Urban taifesini askeriyede istihdam ederek hacılara karşı saldırılarının bir nebze önüne geçilmiş olmakta ve urbandan ayrılan bedeviler için yeni bir iş imkânının sağlandığı görülmektedir³⁰⁴.

Hac yolunun güvenliğinin sağlanmasında Cerde askeri kuvvetleri büyük rol oynamıştır. Hacıların sevki sırasında bazı kabilelerin yol güzergâhlarında asayiş sağlamak için görevlendirilmesinin yanında bu durumun yetersiz kaldığı zamanlar olmuştur. Bedevî saldırılarına karşı XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği Cerde kuvvetleri de Şam hac yolundaki en önemli güvenlik birimini oluşturmuştur³⁰⁵. Osmanlı Hükümeti hac yolunun emniyetli hale sokulması için askerin artırılarak, urbanın merkezden gönderilecek olan askeri kuvvet ile terbiyesinin

³⁰¹ BOA, DH. MKT, 153/55 (6 Teşrînevvel 1309/18 Ekim 1893)

³⁰² Armağan, a.g.m., s.78.

³⁰³ BOA, İ. DH, 158/8233 (10 Zilkade 1263/20 Ekim 1847)

³⁰⁴ BOA, İ. DH, 181/9968 (17 Zilkade 1264/15 Ekim 1848)

³⁰⁵ Mehmet İpşirli, “ Cerde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.VII, İstanbul 1993, s.392.

sağlanacağını sürekli olarak hatırlatmıştır. 1879 yılında Mekke ve Medine’de askeri kuvvet yeterli olmuşsa bile 300 kişiden oluşan ve iki tabur olarak tekrar bu bölgeye asker sevkini olmasa kararı bunun örneklerinden biridir³⁰⁶.

Osmanlı Devleti hacıların yoldaki güvenliklerini sağlamak için jandarma birliklerini de görevlendirmiştir. Zor mutasarrıflığının merkeze telgraf göndermesi ve hacılar için takviye kuvvet talep etmesi, urban eşkiyasının tehditlerinin devam ettiğinin bir göstergesidir. Hemen askeri birliklerini istenilen vilayet bölgesine gönderen devlet, hacıların asayişinin temini konusunda titiz davranmıştır³⁰⁷.

Tahaffuzhane bölgelerinde de askeri kuvvete ihtiyaç hâsıl olmuştur. Tedavileri devam etmekte olan hasta hacılar ve tahaffuzhanede görevli personellerin de asayişini düşünen Osmanlı Hükümeti, Sıhhiye Nezaretine gönderdiği yazıda güvenliğin sağlanması için Ebusaid Tahaffuzhanesine asker sevk edildiğini belirterek Hicaz Vilayetine de konu hakkında gerekli bilgilerin ulaştırılmasını sağlamıştır³⁰⁸. Sadece Tahaffuzhane bölgelerinde değil, hacıların başka tahaffuzhanelere ulaşma ya da sevk edilme süresi boyunca da yiyecek ve güvenlik konusunda yardımlarda bulunan Osmanlı Hükümeti, hac meselesinde maddi manevi hiçbir masraftan kaçınmamıştır³⁰⁹. Keza Kamaran Adası’nda Hint civarından gelecek olan ihtiyaç sahibi hacıların sağlık ve güvenliği hususundaki gerekli malzemenin temini, doktor ve gardiyan gibi personel istihdamının sağlanması için gerekli ödemelerin yapılması için talimat vermiştir. Ayrıca görevlendirilen personellerin de maaşları konusunda çalışmalar yaparak hizmetlerinin bedellerini eksiksiz olarak karşılamaya çalışmıştır. Böylece Osmanlı Devleti hem uzak coğrafyalardan hac ibadeti için gelen hacıları koruyup kollamış hem de hacıların asayiş ve sağlığının korunmasında önemli bir unsur olan sağlık personellerinin haklarını teslim etmeye çalışmıştır³¹⁰.

Osmanlı Devleti güvenlik işleriyle ilgili herhangi bir aksaklık yaşanacağını anladığı zaman hemen teftiş heyetleri oluşturmuştur. Kurulan teftiş komisyonu hac mevsiminden önce gözlemleri yaparak eksik olanları üst makamlara raporlar ile bildirmiştir³¹¹. Hac kabilelerinin muhafazası için kara ve deniz yollarını güvenlik altına

³⁰⁶ BOA, Y. PRK. BŞK, 2/14 (9 Cemaziyelevvel 1296/1 Mayıs 1879); BOA, BEO, 606/45391 (19 Nisan 1311/1 Mayıs 1895); BOA, Cevdet- Dahiliye (C. DH.), 15/729 (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840)

³⁰⁷ BOA, DH. TMIK. M, 266/59 (6 Rebiülevvel 1326/ 8 Nisan 1908)

³⁰⁸ BOA, A. MKT. MHM, 572/29 (13 Şaban 1313/29 Ocak 1896)

³⁰⁹ BOA, A. MKT. MHM, 574/23 (5 Safer 1315/ 6 Temmuz 1897)

³¹⁰ BOA, DH. MKT, 2077/116 (2 Kanunuevvel 1312/ 14 Aralık 1896)

³¹¹ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y. A. RES), 26/16 (22 Muharrem 1302/ 11 Kasım 1884)

alan Osmanlı Devleti her yıl özellikle hac mevsimi süresince bu konuyla yakından ilgilenmiştir³¹².

1888 yılında Cidde'den Mekke'ye gitmek için yola çıkan Hintli Müslümanların da olduğu kafiye bedeviler tarafından saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıda bir Hintli hacı öldürülerek, kafilenin develeri de çalınmıştır. Dönemin Hicaz Valisi Safvet Paşa'nın merkezden takviye kuvvet talep ettiği belirtilerek, bunun için de öncelikle askeriye ve zaptiye kuvvetlerini idare edebilecek olan gıdanın takviyesinin gerektiği ifade edilmiştir. Böylece yaklaşık 120 kişilik süvari ve zaptiye yolların asayişini temin edebilecektir³¹³. Bazı koşullarda aksiliklerin yaşanması askeri kuvvetlerin bölgeye intikalini geciktirmiş olsa bile, Osmanlı Hükümeti'nin de kendi içinde yaşadığı onca sorunlara rağmen hacıların güvenliğini temin konusunda azami ölçüde çalıştığı ortadadır.

XIX. yüzyılda II. Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye Alayları 1890 yılında faaliyetlerine başlamıştır³¹⁴. Özellikle Anadolu ve Doğu Anadolu'daki aşiretleri toplayarak Ermeni ve Rus tehlikelerinden korunmayı amaçlayan Padişahın, diğer bir amacı da hac kafielerine zarar veren aşiretlerin kendisine itaatini sağlayarak herhangi bir tehlikeye mahal vermemek olmuştur³¹⁵. Ayrıca Zaptiye ve Jandarma Kuvvetleri de Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulmuş bir teşkilat olması ve hicaza merkezden sağlanan bir destek mahiyetinde olması bakımından padişahın Hicaz topraklarına verdiği ehemmiyeti açıkça ortaya koymaktadır³¹⁶. II. Abdülhamid bu durumu o kadar ciddiye almıştır ki, aşiretleri askeri anlamda devlet bünyesi için eğitirken aynı zamanda aşiretlerin medeniyet olarak da ilerlemesi için büyük çaba göstermiştir³¹⁷. Böylece aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne itaatiyle aslında yol güvenliğini de artarak daha çok kontrol altında bulunduğu çıkarımı yapılabilir. Çünkü bu bölgeler en çok da hacıların kullandıkları güzergâhları teşkil etmesi münasebetiyle büyük önem arz etmiştir.

Mekke ve Medine'ye giden hacılara Asfan civarında Urban aşiretinin saldırmasında da askeri kuvvetlerin önemini görmekteyiz. 1892 senesinde gerçekleşen vakada urbanın hacıların mallarını çalmasından sonra Hükümet tarafından derhal asker

³¹² BOA, Y. PRK. ASK, 99/94 (29 Safer 1312/ 1 Eylül 1894); BOA, Y. PRK. BŞK, 26/31 (14 Mayıs 1308/26 Mayıs 1892)

³¹³ BOA, Y. PRK. UM, 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888)

³¹⁴ Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, Yeditepe Yayınları, Ed: Sahire Ergüzel, İstanbul 2017, s.155.

³¹⁵ Engin, *a.g.e.*, s.155-159.

³¹⁶ Zekeriyâ Kurşun, "Osmanlı Dönemi Hicaz" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVII, İstanbul 1998, s.438.

³¹⁷ Engin, *a.g.e.*, s. 158-159.

sevkleri sağlanmıştır. Fakat daha sonra durumun biraz daha durulup toparlanmasıyla, sadece güzergâh üzerinde bulunan karakollar ile esterli taburdan oluşan 40-50 süvarinin kâfi olacağı kanaatine varılmıştır³¹⁸. Daha sonra bu atlı tabura iki bölük daha ilave olunarak diğerlerine gerek kalmadığı belirtilmiştir³¹⁹.

Hintli hacıların da mevcut olduğu hac kafilesine saldıran urban eşkıyasıyla, askeriye ve zaptiye kuvvetleri arasında çatışma olmuştur. 1893 senesinde gerçekleşen bu olayda askerlerin asayişini temin için gerekeni yapmalarına rağmen hacıların eşyaları gasp edilmiştir³²⁰. Hac kafilelerinde askerlerin ve zaptiye birliklerinin bulunması bazen yeterli gelmemiş ve takviye kuvvet gelmesi beklenmiştir. Bazen de bütün uğraşlara rağmen urbanın zarar ve ziyanlarına engel olunamamıştır. Ayrıca durumun önüne geçilememesiyle, içinde top ve 204 askerle birlikte Felemenk ve Fransız Korvetleri³²¹ de müdahil olarak Cidde Limanına ulaşmıştır³²². Burada Hicaz kumandanının aynı olaylara meydan bırakılmaması için diğer devletlerin askeri birliklerinden de yararlanma yoluna gittiği görülmektedir. Merkezden gönderilecek olan askeri kuvvet gelinceye dek emniyetin sağlanması için sıkı denetimlere başvurulmuştur. Keza, mevcut taburun yetersiz olduğu düşüncesiyle bu tabura bir iki büyük tabur daha eklenmesi kararlaştırılmıştır³²³. Osmanlı Devleti yaşanan sıkıntılara rağmen asayişini temin etmek için bir yol bulmaya çalışmıştır. Burada dış devletlerden de asayiş konusunda destek almış olması aslında diğer devletlerin bu konularda Osmanlı'nın işlerine karışmasına zemin hazırlayacağı düşüncesi oluşmuştur. Fakat bu durumu fırsat olarak değerlendirseler de sonuçta hacılar içinde kendi tebaalarının da bulunduğu unutulmamalıdır.

1.3. MENZİLLER VE KALELER

Osmanlı Devleti'nde bütün faaliyetler, yolların geçtiği güzergâhlar ve bu yolların vardıgı liman ile şehirlerde toplanmıştır³²⁴. Her devirde ulaşımın ve haberleşmenin aksamadan mütemadiyen devam etmesi yolların güvenliğiyle paralel bir ilişki içerisindedir. Bunun için Kervan veya ticaret yolları daima kontrollü bir şekilde

³¹⁸ Esterli tabur, Osmanlı Devleti'nde Katırlı asker birliklerine verilen isimdir.

³¹⁹ BOA, BEO, 1/37 (27 Zilkade 1309/23 Haziran 1892)

³²⁰ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

³²¹ Hafif zırha sahip, sahil devriye gemilerinden biraz daha büyük olan gemilerin adıdır.

³²² BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

³²³ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

³²⁴ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

takip edilmiştir. Haberleşme teşkilatının kayda değer bir adımı olan menziller³²⁵ önemli bir müessese olarak görev yapmıştır. Osmanlı'da menziller sadece haber amacıyla kullanılmamıştır. Ordunun savaştaki konaklama veya diğer ihtiyaçlarını karşılamada büyük önem taşımıştır³²⁶. Böylece savaş dışında gelişen bazı olaylarda, hacı adaylarının yolculuğu gibi, aşiretlere karşı hacılara yardım olarak gönderilen askeri birliklerin de bu menzillerde konaklamış oldukları aşikârdır.

Osmanlı Hükümeti yol ve ticaret emniyetini sağlayabilmek için Derbent³²⁷ tesislerini kurulmasını sağlamıştır. Küçük kaleler şeklindeki bu karakollar, II. Murad zamanından itibaren teşkilatlı bir müessese olarak idame etmişlerdir³²⁸. İlerleyen zamanlarda bu teşkilat ehemmiyetini yitirmiş ve yerini piyade ve süvarilerden oluşan Zaptiye Teşkilatına bırakmıştır³²⁹. Derbentler Osmanlı Devleti'nin taşradaki topraklarında yollarında güvenliği sağlayan günümüz polislerine tekabül eden bir mahiyete sahiptir³³⁰. İssız alanlarda yolcuları korumakla mükellef bu yapılar işlevleri bakımından büyük önem arz etmektedir.

Menziller ve kalelerin sığınak olarak işlevlerini yerine getirmesi ve hacıların güvenliğinin sağlanması açısından önemi büyüktür. Keza, 1859 yılında Çöl güvenliğinin sağlanarak hacıların emniyet içinde ulaşımının gerçekleştirilmesi hususunda alınan tedbirler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu tedbirlerin başında hac yolundaki kalelere askerler yerleştirilmesi gelmekle beraber, bu teklifi merkeze sunan Çöl Muhafızının bu isteği uygun bulunarak gerekli talimat verilmiştir. Merkezden Çöl Muhafızına gelen cevapta, hacıların Şam'dan Mekke'ye kadar sağ salim ulaştırılmaları ve kalelerdeki istirahatlarının da mümkün olduğunca sağlanması ve gerekenin yapılması bildirilmiştir³³¹.

³²⁵ İki konak arası, konak, İkamet olunan yer, geceyi geçirmek için konaklanan yer. Kervanlar veya Osmanlı posta teşkilatı görevlileri buralarda atları ile binek hayvanlarını değiştirme fırsatları da bulmuşlardır. Bkz. Sami, *a.g.e.*, s.1414; Devellioğlu, *a.g.e.*, 224; Pakalın, *a.g.e.*, s.479.

³²⁶ Hallaçoğlu, *a.g.e.*, s.43. Hac menzilleri hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Merve Çakır, "Hac Menzilleri ve El-Hac İbrahim Efendi'nin Menzılname'si" *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları*, 1. Baskı, Nisan 2008, İstanbul, s. 78-88; Kahire'den Mekke'ye kadar olan menziller için ayrıca Bkz. Thevenot, *a.g.e.*, s. 198-200; Çelebi, *a.g.e.*, 822-823. Menzıl teşkilatı hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXIX, Ankara 2004, s. 498-500.

³²⁷ Dar geçit, boğaz, hududdaki boğazlar anlamına gelir. Bkz. Sami, *a.g.e.*, s.604; Hallaçoğlu, *a.g.e.*, s.45-50. Derbent tesisleri hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Cengiz Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1967.

³²⁸ Hallaçoğlu, *a.g.e.*, s.45-46.

³²⁹ Hallaçoğlu, *a.g.e.*, s.50.

³³⁰ Ayşe Değerli Keçici, "Osmanlı Devleti'nde bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilatı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7/1, Konya 2008, s. 45-46.

³³¹ BOA, A. MKT. MHM, 759/23 (4 Zilhicce 1275/5 Temmuz 1859)

Savaş zamanında asayişin sağlanmasında görevli olan kaleler barış zamanında seyahat edenlerin ulaşımında etkili olmuştur³³². Keza, 1888 senesinde Hintli Müslüman hacıların da hac güzergâhında konakladığı veya dinlendiği kalelerden bazıları Osmanlı Devleti'nin talimatıyla tamir ettirilmesi uygun görülmüştür. Burada adı geçen kaleler şu şekildedir; Birülcided, Birüzümrüd, Medayin-i Salih, Zahrulhamra, Muazzam, Zatülhac, Müdevvere, Zahrulakabe, Katrane ve Belka Kaleleri³³³.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Hükümeti urban aşiretlerine önemli ölçüde görevler vererek hacılara saldırmalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Pek çok kabile reisleri öncülüğünde görev yapanlar bazıları çöl kılavuzluğu, bazıları su kuyuları hatta bazıları da kaleler veya menzillerde hacılara hizmet için Hükümetçe para karşılığı işlere tabi tutulmuştur³³⁴.

Kaleler hacıların ihtiyaçlarına en azami şekilde cevap veren yapılar olmasından dolayı devlet tarafından sürekli olarak kontrolleri sağlanmaya çalışılmıştır³³⁵. Hatta Cidde yolunun Arap eşkıyasının saldırılarından korumak için yapılacak kule ve karakolhanelerin inşa bedelleriyle de bizzat Osmanlı Devleti alakadar olmuştur³³⁶. Şam kalesi, Belka, Katrane, Aneze gibi kaleler hac yolu güzergâhında bulunması sebebiyle hacıların ihtiyaçlarını giderdikleri kaleler olmuştur. Bu nedenle en işlek kalelerde tamir ihtiyacının da fazla olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür³³⁷.

1.4. YOL GÜZERGÂHININ GEREKTİĞİNDE DEĞİŞTİRİLMESİ

Kafilelerin idaresinde oldukça zorlanan görevliler, yolda karşılaşılabilecekleri her türlü tehlike ve olumsuzluklara karşı bir çözüm oluşturmaya çalışmışlardır. Bazen ticaret kervanları ve hac kafilelerinin karşılaşması bir kargaşaya sebep olmuş, bazen de şiddetli kış aylarından dolayı yol güzergâhları değiştirilmiştir³³⁸. Bunun yanında urbanın da taciz ve saldırıları yine yol güzergâhının değiştirilmesine neden olan diğer bir faktördür.

³³² Mustafa Güler, "XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Kapsamında Ürdün'deki Menziller ve Kaleler", *Yeni Türkiye*, S.85, 2016, s.705.

³³³ BOA, DH. MKT, 1488/106 (11 Şubat 1303/23 Şubat 1888)

³³⁴ Adil Erken, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ağustos 2017, Afyonkarahisar, s.170-171.

³³⁵ Mustafa Güler, "Tarik-i Sultanî (İstanbul-Mekke Hac Yolu) Güzergâhında Kocaeli Menzilleri", *Kocaeli Tarihi Sempozyumu I-IV*, Kocaeli, s.413.

³³⁶ BOA, DH. MKT, 1821/96 (6 Mart 1308/ 18 Mart 1892)

³³⁷ Hac yolu üzerinde bulunan ve ihtiyaçları temin etmek için kullanılan yapılardır. Kaleler hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Erken, a.g.t., s.116-125.

³³⁸ Güler, "Tarik-i Sultanî (İstanbul-Mekke Hac Yolu) Güzergâhında Kocaeli Menzilleri", s. 411.

Urban tehlikesi veya herhangi başka bir sebepten dolayı hac yolunun değiştirilmesinin yanında bazen de kısa yolların kullanılabilir olması önemli bir unsur olmuştur. Osmanlı Devleti de bu anlamda zaman zaman keşifler yaparak çalışmalarda bulunmuştur. Keza, 27 Mart 1889 tarihli telgrafta Medine'ye daha kısa mesafeden ulaşımın sağlanabilmesi adına bir yol yapılması ve bunun için de yolun keşfinin ve güvenliğinin sağlanması kararlaştırıldığı belirtilmektedir³³⁹.

1892 senesinde Sadrazamdan Hariciye Nezareti'ne çekilen telgrafta Medine'ye gelen Hintli Müslüman hacıların geldikleri yolun güvenli olmadığı tespit edilmiş ve başka bir yoldan sevkleri sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Cidde ile Mekke arasındaki yolun muhafazasının askerler tarafından sağlanmasıyla bu tarafın daha güvenceli olduğu ve böylece hacıların da asayişinin sağlanabileceği belirtilmiştir³⁴⁰. Hacıların öteden beri kullandıkları yolun değiştirilerek başka bir yoldan sevklerinin sağlanması ve sadece belirtilen yola ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştır. Felemenk Sefaretinin bu isteğine Hicaz Vilayetinden gelen bir telgrafla cevap verilmiştir. Bu cevapta hacıların kullanacakları yolda su sıkıntısının olmadığı gibi hacılara herhangi bir konuda zorlama yapıldığı iddialarının asılsız olduğunu dile getirerek sefaretlere gerekli bilgileri vermiştir. Ayrıca askerlerin hacılar için büyük önlemler aldığını da açıklayarak hacıların güvenli bir şekilde yolculuk etmesini sağlayacakları konusunda teminat vermiştir³⁴¹.

Eşkıyanın saldırılarından hiçbir zaman emin olunamayacağı için çöllerde yolculuk esnasında yolun gizlenmesi önemlidir. Ayrıca çölde de olsa bataklıkta da olsa hac yolculuğu esnasında kervanbaşı, hacıların yönünü tayin etmekle yükümlüdür³⁴². Kara yolculuğunda yön tayininin belirlenmesi hususu kabile görevlerinin zaman zaman sıkıntıya düşürmüş, fakat daha sonra demir yollarının faaliyete geçmesiyle bu gibi problemlerin çoğu çözülmüştür.

1.5. DEMİRYOLU AĞININ YAPILMASI FİKRİ

II. Abdülhamid kendinden önceki padişahlar gibi demiryoluna büyük bir önem atfetmiştir³⁴³. Bağdat demiryolu hattı, Osmanlı başkentini Hint okyanusu ile

³³⁹ BOA, MV, 41/65 (25 Receb 1306/ 27 Mart 1889); Faroqlı, a.g.e., s. 63.

³⁴⁰ BOA, HR. TH, 119/75 (7 Zilkade 1309/3 Haziran 1892)

³⁴¹ BOA, HR. TH, 119/75 (7 Zilkade 1309/3 Haziran 1892)

³⁴² Vambery, a.g.e., s.87, 92.

³⁴³ Engin, a.g.e., s. 233.

buluşturacak en önemli ulaşım ağı projesi olarak görülmüştür³⁴⁴. İkinci ve diğer bir proje olan Hicaz demiryolunun ehemmiyeti de oldukça kayda değerdir.

1891 yılında Ahmet İzzet Efendi'nin³⁴⁵ Padişah için hazırlanan raporlarında durumun ehemmiyeti ortaya konulmuştur. Hicaz Demiryolu projesinin üç farklı amaç doğrultusunda uygulamaya konulduğu fikri açıktır. Bunların en başında dini amaç olarak nitelendirebileceğimiz ki, en önemlisi olan hac yolculuğunun mesafesinin mümkün mertebe kısalarak daha kısa zamanda hacıların Kutsal topraklara kavuşabilmesi amacıdır. İkinci olarak, Osmanlı için büyük önem arz eden Hicaz ve Yemen taraflarına herhangi bir durumda askeri kuvvetlerin gecikme yaşamadan bir an evvel olay yerine intikalinin gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Böylece İngiliz tekelinde olan Süveyş kanalına da gerek duyulmamış olacaktır. Son olarak da siyasi bir amaç güden bir durum olan bu demiryolu hattı ile bedevi kabilelerin, bağımsızlığın artmasıyla birlikte aralarındaki husumetlerin giderilmesi umudu olmuştur³⁴⁶.

Demiryolu ağının yapılması bedevîler için olumsuz bir gelişmedir. Çünkü en büyük gelir kaynakları yağma üzerine olan bu insanlar, bundan sonraki süreçte yolcuların demiryolunu tercih edeceklerini düşünerek ekonomik olarak sarsılacaklarını anlamışlardır. Tabi bu konudaki tedirginlikleri ve verdikleri zararlar Demiryolu ağının yapılmasına engel teşkil etmemiştir³⁴⁷. Hükümet Urban aşiretinin demiryollarına zarar vermesine karşı birtakım tedbirler alarak bunu önlemeyi başarmıştır³⁴⁸.

Hicaz Demiryolu fikrinden oldukça rahatsız olan İngiltere, Urban aşiretleriyle işbirliğine giderek anlaşma yapmaya karar vermiştir. Bu çerçevede Telefon ve Telgraf hatlarına dahi zarar veren bedevîlerin İngilizler tarafından desteklendiği bilinmektedir³⁴⁹. Ayrıca demiryolu ağının yapılması fikri Avrupa ülkelerini rahatsız ettiği kadar, Hicaz topraklarının hamisi olan Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin de arttığının bir kanıtı niteliğindedir. Dolayısıyla urban aşiretleri de şımarıklıklarını sergileyememek endişesi sarmıştır³⁵⁰. Hamidiye Hicaz Demiryolunun ilk seferini 1

³⁴⁴ Engin *a.g.e.*, s. 240.

³⁴⁵ Cidde Evkaf Müdürlüğü yapmış bir Osmanlı memurudur. II. Abdülhamid'in, Hicaz Demiryolu ağı yapması fikrini ortaya atan ve önemli bir şahıs olması bakımından fikirleri dikkate alınmıştır. Daha geniş bilgi için Bkz. Engin *a.g.e.*, s. 242.

³⁴⁶ Engin, *a.g.e.*, s.243; U. Gülsoy- W. Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVII, İstanbul 1998, s.441.

³⁴⁷ Çolak, *a.g.m.*, s.93. Urban Aşireti Demiryolunun yapılmasıyla hacılardan veya kervanlardan maddi anlamda yararlanamadıkları için Demiryolu ağlarına zararlar vermeye devam etmiştir. BOA, Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM), 15/75 (4 Ramazan 1325/11 Ekim 1907).

³⁴⁸ BOA, DH. MKT, 2580/132 (10 Kanunusani 1317/23 Ocak 1902).

³⁴⁹ İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2014, İstanbul, s. 239-240.

³⁵⁰ Çolak, *a.g.m.*, s.93.

Eylül 1908’de gerçekleştirmesi sayesinde kervanlardaki ölümler azalmış ve pek çok ülkeden gelen hacıların yolları kısalmıştır³⁵¹.

Hacıların demiryolunu kullanarak hacca gitmeleri bedeviler için sirkat ve yağmacılık faaliyetlerini bir nebze olsun azaltmışsa da, yine de saldırı örneklerine rastlamak mümkündür. Demiryolunun açılmasından yaklaşık 3 yıl sonra, Medain-i Salih’te 100 kişiden oluşan Buhara ve Hintli hacılar urban tarafından saldırıya uğramış ve eşyaları çalınarak bütün gıdaları talan edilmiştir. Osmanlı Hükümeti de hacıların bu mağduriyetlerini gidermek için Demiryolu ücretleri fazla alınan hacıların ücretlerinin Hicaz Demiryolu Müdüriyeti tarafından geri ödenmesine ve ayrıca ücretlerde indirim yapılmasına karar vermiştir³⁵². Böylece hem hacıların sıkıntısı ortadan kalkmış hem de memleketlerine nakillerinin sağlanması kolaylaşmıştır. Osmanlı Hükümeti’nin Demiryollarını faaliyete geçirerek hacılar için önemli katkıda bulunması bu fikrin uygulanmasının ne kadar yerinde bir karar olduğunu göstermektedir.

Demiryolunun faaliyetlere başlamasıyla birlikte yaya olarak gelip giden hacıların sayısında da azalma olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan başıboş çeteler kazanç elde edemeyince demiryolu çalışmalarının olduğu bölgelere saldırarak çalışanlara zarar vermeye başlamıştır. Bağdat demiryolu işçilerine Tell-i Ebyaz- Tevem hattı üzerine bedeviler tarafından gerçekleşen saldırı bunun bir göstergesidir. Fakat inşaata saldırıların önlenmesi ve hiçbir aksaklığa uğratılmaması için büyük çaba sarf edilmiştir. 1915 senesinde gerçekleşen bu saldırı neticesinde inşaatın durdurulmasına fırsat verilmemesine dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden Halep Vilayetine çekilen telgrafta bunlar belirtilmiştir³⁵³.

³⁵¹ Kargılı, *a.g.e.*, s.29.

³⁵² BOA, BEO, 3881/291051 (28 Mart 1327/10 Nisan 1911)

³⁵³ BOA, DH. ŞFR, 54. A. 23 (5 Temmuz 1331/ 18 Temmuz 1915)

2. KONSOLOSLUKLARIN HACILAR İÇİN FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti de diğer devletler gibi, pek çok bölgelerde faaliyetlerini hızlandırmak ve bunun yanında siyasi, idari ve ticari olmak üzere işlerine hız kazandırmak için konsolosluklar kurmuştur. Uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahip olan Konsolosluklar, Osmanlı Devleti'nin hac meselesi konusunda diğer devletlerle irtibatlarının kuvvetlenmesinde önemli rol üstlenmiştir. Keza, XIX. yüzyılda Hindistan'dan ve diğer bölgelerden Hicaz topraklarına hac ibadeti için gelecek olan hacılarla iletişimin daha çabuk sağlanabilmesi için Konsolosluklar birçok faaliyetlerde bulunmuşlardır³⁵⁴. Bu konsolosluk veya şehbenderlikler, vatandaşların ve devletlerin arasındaki her türlü sıkıntıların çözümünü sağlayacak müesseseler olarak görev yapmıştır. Tabiatıyla İngiltere, Fransa gibi ülkeler de Osmanlı topraklarında kendi konsolosluk ve diğer kurumlarını oluşturmuşlardır. Böylelikle uzak coğrafyalardan Hicaz topraklarına gelen Hintli Müslüman hacılar da bu kurumlar sayesinde problemlerini çözmeye çalışmışlardır³⁵⁵. Hatta bazen bu konsolosluk kurumlarının kendi devletleri için raporlar hazırlayarak, vatandaşlarına da birtakım yardım fonları oluşturduğu da bilinmektedir. Bunun en iyi örneğini Osmanlı Devleti'nin Hintli Müslümanlar için topladığı yardım fonları oluşturmuştur³⁵⁶. Bu anlamda Osmanlı'nın özellikle Hintli hacılar için faaliyet yürüten Hindistan'daki müesseselerinin I. Dünya Savaşına kadar faal bir şekilde işlemesi büyük bir başarı olarak tarihteki yerini almıştır³⁵⁷.

Felemenk³⁵⁸, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin yanında daha pek çok ülkeden kendi devletlerini temsil eden memurlar konsolosluklarda görevde bulunmuştur. Osmanlı Devleti de dış politikalarında şehbenderliklerinden her konuda istifade etmeye çalışmıştır. Bu anlamda her ülkenin şehbender memurları kendi milletin menfaatlerini üst düzeyde tutmak için vazifesini yapmaya çalışmışlardır³⁵⁹. Bazen sorunlarını çözmek için müdahalelerde bulunan yabancı konsolosluklar bazen de tebaaları vasıtasıyla kendi işlerini de halletmeye çalışmışlardır.

³⁵⁴ Bu anlamda Hindistan'daki ilk Osmanlı Konsolosluğu Bombay ve Kalküta da faaliyete geçmiştir.. Bkz. Özcan, *a.g.e.*, s. 23; Çakılcı, *a.g.m.*, 84.

³⁵⁵ Çakılcı, *a.g.m.*, s.96-100.

³⁵⁶ Çakılcı, *a.g.m.*, s.95-96.

³⁵⁷ Çakılcı, *a.g.m.*, s.100.

³⁵⁸ Flemenk ya da Felemenk Hollanda, Belçika ve Kuzeydoğu Fransa'ya eskiden verilen isim.

³⁵⁹ M. Sadık Akdemir, “ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.39, Yıl:2017/2, s.41-42.

XIX. yüzyılda İngiltere konsolosluğu da kendi sömürgesi olan Hindistan tebaasındaki hacıların sorunlarına müdahale etmiştir. Hicaz'a her yerden akın eden hacılar herhangi bir konuda veya sıkıntıda kendi ülkelerinin konsolosluklarına müracaat ya da şikâyetle bulunmuşlardır. Bazen hacılara karşı ihmalkâr bir tavır sergileyen görevliler bazen de yükümlülüklerine yerine getirmeye çalışmışlardır. Özellikle Hacılar arasında mevcut olan salgın hastalıkların oldukça hızlı yayıldığını dikkate almamışlar ve tezkere veya pasaportu olmayan hacıları bir an evvel memleketlerine göndermek yerine, Hicaz'da bulunmalarına göz yumarak hastalıkların yayılmasına adeta ortam hazırlamışlardır. Ayrıca Pasaportsuz gelen hacıların masrafları Osmanlı hazinesinden karşılandığı için ekonomik bir külfete de sebebiyet vermişlerdir³⁶⁰. Hal böyle olunca sağlık sorunlarının yanında bir de ekonomik sorunlar ortaya çıkmış ve her dönem aynı sıkıntılar mütemadiyen zuhur etmiştir.

Konsoloslukların en yakın takip ettiği başlıca konular hacıların Hicaza gelip giderken Pasaport kontrollerinin sağlanması ve sağlık ve sıhate dair vuku bulan meseleler üzerinde yoğunlaşırken diğer başka konular da mevcuttur³⁶¹.

Konsolosluklar kendi tebaalarına karşı önlem almaya çalışmışlarsa da bedeviler tarafından zaman zaman kendileri de mağdur edilmiştir. 3 Haziran 1895 tarihindeki bir yazışmada Bedevilerin Konsolosluklara saldırdığı belirtilmiştir. Cidde İngiltere, Rusya Konsoloslukları ile Fransa konsoloshanelerinin kâtipleri bedeviler tarafından saldırılara maruz kalmıştır. Hatta İngiltere Konsolos vekili Bedevilerce öldürülmüştür. Durumun Alman ve İngiliz gazetelerine yansması üzerine Osmanlı Devleti faaliyete geçerek gerekeni yapmaya gayret göstermiştir³⁶². Fakat Cidde'deki konsoloslara karşı işlenen suikastların failleri hemen yakalanamamakla beraber Hicazda asiler dehşet saçmaya devam etmiştir³⁶³.

2.1. CİDDE İNGİLTERE KONSOLOSLUĞUNUN FAALİYETLERİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir taraftan Osmanlı-Rus arasındaki Kırım Savaşının gerginliği sürerken diğer taraftan da İngilizlerin entrikaları devam etmiştir. İngilizler de Müslümanlarla direkt karşı karşıya gelmek durumundan ziyade, onlar

³⁶⁰ Çolak, a.g.m., s. 94.

³⁶¹ Geçili, a.g.m., s.61-83.

³⁶² BOA, Y. A. HUS, 329/110 (9 Zilhicce 1312/3 Haziran 1895)

³⁶³ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS), 34/78 (17 Eylül 1311/23 Eylül 1895)

üzerinden kumpaslar kurarak çıkarlarına doğru ilerlemeye çalışmışlardır. Bunun en önemli örneği de Hindistan üzerinden Osmanlı devletine yüklenme isteği olmuştur³⁶⁴.

Osmanlı ile Rusya arasında gerçekleşen Kırım savaşında İngiltere'nin tarafsız görünme çabasının altında da Hindistan'ı kaybetme unsuru vardır. İngiltere'nin bu anlamda Osmanlı Devleti ile herhangi bir gerginlik yaşamak istemediği ortadadır. Çünkü yaşanacak olan en ufak bir gerginlik Hindistan'ın İngiliz idaresi ve sömürgesi altından çıkmasına sebep olacaktır. Bu düşünce doğrultusunda davranışlarına şekil veren İngiltere'nin korku ve endişeye kapılması da onları daha sakin kalmaya yöneltmiştir. Hatta öyle ki İngiltere yine bu durumla ilgili sıkı tedbirler almak zorunluluğu hissetmiş olacak ki Osmanlı'ya ve Hindistan'a kendi adamlarını göndermiştir. Hindistan'ın Osmanlı itaatine tamamen girme korkusundan dolayı İstanbul ve Bombay'a sık sık görevlendirme yaparak durumun ciddiyetini ölçmüştür. Hindistan'ın ve Hintli Müslümanların ne kadar önemli bir konumda olduğu İngiltere'nin de aşırı evham yapmalarından anlaşılmaktadır³⁶⁵. Osmanlı Devleti'nin İngiltere nazarında bu konudaki ciddiyeti de önem arz etmiş olmalıdır ki, İngilizler özellikle Hintli Müslümanlar konusunda Osmanlı Devleti'ni karşısına almaktan çekinmişlerdir³⁶⁶.

İngiltere konsolosluğu, vatandaşı olan Hintli hacılar için gereken tedbirleri almaya çalışmıştır. Fakat şu bir gerçektir ki Hintli hacılar İngilizlerin sömürgesi olduğu için İngiltere'nin onlarla ilgileniyormuş gibi görünmesi tartışmaya açık bir konudur. Hintli Müslümanlar da bu durumun gayet farkındadır. Hatta Kamaran tahaffuzhanesinde bulunan İngiliz Konsolosu ve hacılardan bazılarının kabile başkanı olan Abdurrahim Sahip adlı bir vatandaş arasında geçen konuşma bunun en açık örneklerindendir. Şöyle ki karantinanın sert kurallarına karşı çıkan kabile başkanı şahıs İngiliz Konsolosa, Hindistan'da sömürgecilik faaliyetlerini sürdürenlerin sağlık kuruluşlarında merhametten bahsedemeyeceğini ifade ederek İngilizlere karşı tepkisini açık bir şekilde belirtmiştir³⁶⁷.

1881 yılında İngiltere tebaasından ve Mekke tüccarından olan Hintli Abdulvahid Efendi'ye İngiltere Devleti'nin Cidde Konsolos tercümanı Yusuf Kuddusi tarafından

³⁶⁴ Özcan, a.g.e., s.95-98; Zekeriya Işık, "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, Yıl:4, Aralık 2011, s. 50.

³⁶⁵ Özcan, a.g.e., s.124-127.

³⁶⁶ Çakılcı, a.g.m., s.81-84; Yasemin İnceoğlu, *Hindistan Günlükleri Ötekiler, Kadın, Medya ve Toplum*, Köprü Kitapları Yayınları, İstanbul 2014, s. 26; Aziz Ahmed, a.g.e., s.366.

³⁶⁷ Karşılıklı münakaşada geçen konuya ilişkin daha detaylı bilgi için Bkz. Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s.384,385.

mektubun tercümesi ulaşmıştır. İngiltere Devleti Konsolosu Cidde limanı ve iskelesinin tekrar ıslah edilmesi için Cidde ve Mekke’de bulunan, Hintli vatandaşlarla ve diğer konsoloslarla görüşmüştür. Bu nedenle Osmanlı Devleti tarafından İngiliz Konsolosunun Cidde’ye gitmesi bildirilmiştir. Yine geçen seneden beri, Medine ve Cidde yollarında Hacılar ile diğer yolcuların yollarını kesen urbanın pek çok eşyaları gasp etmesi neticesinde, İngiltere Konsoloslugu tarafından Osmanlı Devleti’nin gerekli makamlarına müracaatlarda bulunulmuştur. Fakat duruma ilişkin Emaret tarafından bir cevap gelmeyince bu kez İngiltere konsolos görevlileri tarafından tekrar Osmanlı Hükümetine yazılar yazılmış ve İngiltere’nin kendi tebaalarını muhafaza etmek iddiasıyla Hintli tüccar, hacı ve saire yolcuların Osmanlı Devleti tarafından ödemelerinin yapılması istenmiştir. Ayrıca bu konsolos Cidde ve Yenbu iskelelerinin asker işgali altında olduğunu ifade ederek, kendi halkından olan kişilerle birlikte Mekke’de ikamet etmek istediğini de belirtmiştir. Bununla ilgili gerekli bilgiler de sadarete ulaşarak verilecek olan kararın beklenmesi uygun görülmüştür³⁶⁸. Aslında burada İngiliz Konsolos memurlarının kendi tebaaları üzerinden bir etki alanı oluşturarak bu şekilde Osmanlı Devleti’nden Mekke’de ikamet izni almaya çalıştıkları görülmektedir.

Hicaz topraklarında bulunan yabancı ülkelerin Konsoloslukları kendi tebaalarının bazen en ufak sorunlarını bile çözmekte yetersiz kalmıştır. Özellikle Hindistan’dan gelen Müslüman hacıların sorunlarını çözmekle yükümlü İngiliz Konsoloslusunda bu durumun sıklıkla yaşandığı anlaşılmaktadır. Hacıların problemlerini çözmesi için Osmanlı Devleti’ne zaman zaman müracaatlarda bulunan Cidde İngiltere Konsoloslugu, 1898 yılında yine Hintli hacılar konusunda Osmanlı Devleti’ne müracaat etmiştir. Hintli hacıların asayişinin yetersiz olduğu ve urbanın da sürekli hacılara saldırdığı gerekçesiyle Osmanlı Devleti’ni sorumlu tutan İngiliz Konsolosluguna hemen cevap gelmiştir. Mekke Emiri Avnürrefik ve Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa’nın İngiliz sefirine müştereken yazdıkları cevapta, İngilizlerin hicaz topraklarına nasıl baktıkları ve çevrilen entrikalardan ziyade, Osmanlı Hükümeti’nin hacıların asayişinin sağlanması ve yolculuk esnasındaki ihtiyaçlarının temin edilmesi gibi konularda asla herhangi bir taviz vermediğini belirtmişlerdir. Aynı şekilde Hintli hacıların veya diğer bölgelerden gelen hacıların bu konuda hilafetin temsilcisi ve Hadimü’l- Haremeyn sıfatını üstlenen Osmanlı Devleti’ne itimatların tam olduğunu dile

³⁶⁸ BOA, Y. PRK. UM, 4/72 (5 Safer 1298/7 Ocak 1881)

getirmişlerdir. Urbana gelince, daha önce de defalarca belirtildiği üzere belli dönemlerde urbana tahsis edilen paraların zamanında ellerine ulaşmaması, onları Mekke-Medine yolları arasında hacılar üzerine taarruza sevk etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti askerlerini olayın yaşandığı bölgeye hemen göndererek mağduriyetlere mahal vermemiştir. Hatta Ehamede kabilesi Yenbu ile Medine arasında hacılara veya nakliyata kaç aydan beri saldırmış olmasına rağmen tedbirler alınarak ulaşım tekrar yoluna girmiştir. Ayrıca bu cevapta Osmanlı Devleti'nin bu gibi konularda aldığı kararların gayet yerinde olduğu ve bütün muamelelerin adalete uygun olarak yapıldığı vurgulanmıştır³⁶⁹. Buradan da anlaşılabacağı üzere Osmanlı Devleti başka devletlerin temsilcilerinin kendi işlerine müdahale etmesine izin vermemiştir. Ayrıca gelen herhangi bir şikâyeti de detaylı bir şekilde inceleyip değerlendirerek gerekli yerlere de açıklamalarını yaptığı anlaşılmaktadır.

Hacılar gerek Medine'de mahsur kaldıklarında Cidde Limanından aksaklıklardan dolayı memleketlerine dönemedikleri zamanda Konsoloslukların Osmanlı Devleti kadar çaba harcadığını tam anlamıyla söylemek mümkün olmaz. Hükümetin kurumlar arası yazışmalarından da anlaşıldığı üzere, konsoloslukların kendi tebaalarına ait hacılarla yeterince ilgilenmedikleri ve ihmalkâr davrandıkları ortadadır. 16 Mayıs 1899 tarihindeki yazışmada Hintli hacıların o sene hacca gelmediği bahanesiyle, orada bulunan diğer hacıların da memleketlerine geri dönebilmesi için hükümete gerekli müracaatları yapmaması Cidde İngiltere Konsolosunun bu konuda zayıflığını ve eksiklerini ortaya koymuştur. Neyse ki daha sonra Mekke'de kalmış olan Hintli hacıların hepsi önce Cidde'ye gönderilerek akabinde de memleketlerine dönme işlemleri başlatılmıştır. Hacıların durumu ile alakalı olarak Cidde İngiltere Konsoloslukuna da gerekli malumat verilmiştir³⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz topraklarında söz sahibi olmaya başlamasıyla sadece hacıların sorunlarıyla ilgilenmediği açıktır. Hacıların sorunlarının yanında Hicaz topraklarındaki yabancı ülke konsolosluklarıyla irtibatını koparmayan Osmanlı Hükümeti, Hadimü'l-Haremeyn sıfatı ile bu topraklardaki denetimlerine devam ederek mağduriyetleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu anlamda 21 Mart 1881 tarihine ait yazışmada, Cidde'de katledilen bazı konsolos vekillerinin ailelerine gerekli ödemelerin ve imkânların sağlanmasının Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

³⁶⁹ BOA, Y. PRK. UM, 43/119 (1 Cemaziyelahir 1316/ 17 Ekim 1898)

³⁷⁰ BOA, A. MKT. MHM, 578/13 (5 Muharrem 1317/16 Mayıs 1899)

Cidde’de öldürülen İngiliz Konsolosu vekilinin kızına ve eşine senevi maaşı verilmiş olup, bu paranın bazı vergilerden dolayı 480 İngiliz lirasının maaştan kesildiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti duruma hemen müdahale etmiş ve maaştan kesilen paranın Konsolos vekilinin kızına geriye iadesini kararlaştırmıştır. Verilen kararın hemen ardından durum Maliye Nezaretine intikal ettirilerek ödenecek miktar için iade işlemlerin derhal yapılması sağlanmıştır. Aynı şekilde Fransa Konsolosu çocuklarına da maaşın bütün olarak iadesi sağlanarak yaşanan mağduriyetler ortadan kaldırılmıştır³⁷¹.

1895 yılında da İngiltere ve Rusya Konsoloslarıyla Fransa Konsolosu Başkâtibine akşam saat 7’den önce mesire alanına yakın bir bölgede saldırı düzenlenmiştir. Rusya ve Fransa Konsolos görevlilerinin ağır surette yaralanmaları ve İngiltere Konsolos vekilinin ise öldürülmesinin akabinde hemen duruma müdahale edilerek sorgu başlatılmıştır. 18 Mayıs 1894 yılında İngiltere Sefaretine olayın detayları anlatılarak bilgilendirme yapılmıştır³⁷².

Osmanlı topraklarında görev yapan başka ülkelerin konsoloslarının veya konsolos vekillerinin sık sık taarruza uğrayarak öldürülmesi oldukça ilginç bir durumdur. 1881 yılında İngiliz Konsolos vekilinin öldürülmesi, 1882 yılında da aynı olayın gerçekleşmesinin yanında yine 1895 yılında da bazı konsolos vekilleri katledilmesi durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır³⁷³. Osmanlı Hükümeti ise ağır yaralanan veya öldürülen konsolos görevlilerinin filleri bulmak için yoğun çaba göstermiş yakalananları da cezalarını çekmek adına yargılanmalarını sağlamıştır.

Osmanlı Hükümeti kendi topraklarında görev yapan yabancı ülkelerin konsolosluklarını yakından takip ederek herhangi bir usulsüzlük ya da uygunsuzluğa karşı mücadele etmiştir. 1894 yılında Sadrazam Cevat Paşa tarafından Hariciye Nezaretine yazılan yazıda ilginç bir konuya değinilmiştir. İngiliz Konsolosu vekili Hindî Abdürrezzak’ın resmiyette ahaliye ve çevresine kendisini doktor olarak tanıtması ve hastaları günde 2 saat muayene ve tedavi ettiği haberi alınmıştır. Ayrıca adı geçen bu İngiliz Konsolos vekilinin hastalara muayene ve tedavi uygulamasından dolayı her gün hanesine yaklaşık elli altmış kişinin uğradığı bildirilmiştir. İngiliz Konsolos vekili Hindî

³⁷¹ BOA, HR. İD, 326/64 (9 Mart 1297/21 Mart 1881); BOA, İ. MMS, 70/3272 (22 Rebiülevvel 1299/ 11 Şubat 1882).

³⁷² BOA, Y. A. HUS, 329/84 (7 Zilhicce 1312/1 Haziran 1895)

³⁷³ BOA, HR. İD, 326/64 (9 Mart 1297/21 Mart 1881); BOA, İ. MMS, 70/3272 (22 Rebiülevvel 1299/ 11 Şubat 1882); BOA, Y. A. HUS, 329/84 (7 Zilhicce 1312/ 1 Haziran 1895)

Abdürrezzak hakkında zaten daha önce de bu gibi şikâyetler mevcut olduğundan, İngiliz Sefaretine durum açıklanarak gereğinin yapılması konusunda uyarılar yapılmıştır³⁷⁴. Neticede 1882-83 yıllarında Cidde İngiltere Konsolos Vekilliğine tayin olunarak göreve başlayan ve kendini doktor olarak da tanıtan Abdürrezzak Efendi'nin görevine son verilerek yerine başka bir Konsolos vekilinin tayin edilmesi kararı alınmıştır³⁷⁵. Hacıların resmi işlemleri veya diğer sorunlarıyla ilgilenmek amacıyla da faaliyetlerini sürdüren Konsoloslukların böyle bir olayla gündeme gelmesi de oldukça dikkat çeken bir durum olmuştur.

Hicaz topraklarında bulunan İngiltere Konsolosluklarının bazen Hintli hacıları korumak, bazen de hacıların zarar ve ziyanlarını önlemek bahanesiyle Cidde'de askeri nüfuzunu artırmaya yönelik birtakım faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, 1899 tarihli yazıdan anlaşıldığı üzere İngiltere Devleti Cidde'de de bir savaş gemisi bulundurmak istemektedir. Ayrıca Hariciye Nazırı Tevfik Bey'in belirttiği diğer husus da, İngiltere Devleti'nin Cidde'de bulunan Konsoloshanesine yeni bir Konsolosun tayini konusudur. Bu yeni Konsolosun Cidde'de ikamet edeceğine dair yayılan rivayetler Osmanlı Hükümeti görevlilerince araştırılmış olup, kesinlikle bu durumun önüne geçileceği açıklanmıştır. Ayrıca bu konuya ilişkin Sefaret tarafından yeni iddialar ortaya çıkması veya şikâyet olunması halinde gerekli müdahalelerin Osmanlı Devleti tarafından yapılarak tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Hac mevsiminde Hacıların buna benzer konuları Osmanlı Hükümeti tarafına şikâyet etmesiyle, Hükümet de gerekli önlemleri alarak bu gibi durumların zuhuruna meydan vermemeye dikkat etmiştir³⁷⁶. Böylece Osmanlı toprakları üzerinde bulunan ve yabancı devletlerin temsilcileri niteliğinde olan Konsolosluklar, bu topraklarda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin etkisini bir kez daha anlamışlardır.

1912 yılında Cidde Polis memurlarından Emin Bey'in üst makama yazdığı yazıda, Fransa tebaasından bir kişi ile İngiliz tebaasından ve Hindistan'ın Keşmir ahalisinden olan diğer kişi arasındaki sorundan bahsedilmiştir. Keşmirli Hacı Abdulkerim ibni Hoca Sadık bundan yaklaşık yirmi gün önce 24 rupisini çaldırılmış olup, bunu alan kişinin de Fransa tebaasından Ahmed ibni Ali olduğunu belirterek şikâyetle bulunmuştur. Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devlet görevlilerinin müdahale ettiği durumda İngiltere tebaasından olan Hacı Abdulkerim iki kişiyi parasının çaldığına

³⁷⁴ BOA, HR. TH, 147/48. (21 Rebiülahir 1312/ 21 Ekim 1894)

³⁷⁵ BOA, HR. TH, 376/80 (2 Haziran 1325/ 15 Haziran 1909)

³⁷⁶ BOA, Y. MTV, 194/136 (29 Cemaziyelahir 1317/ 4 Kasım 1899)

dair şahit olarak göstermiştir. Biri Keşmirli hemşehrîsi olan Azizeddin, diğeri de Cidde’de ikamet etmekte olan Necib ibni Ali adlı şahitler, parayı kimin aldığını görmediklerini fakat Fransa tebaasından olan Ahmed ibni Ali’nin o civarlarda kendi kendine dolaşmakta olduğu ifadesini vermiştir. Yaşanan bu hırsızlık olayının Adliye Nezaretine intikal etmesinin ardından şahitlerin de ifadesine başvurularak mağdur olan Hintlinin problemi çözülmeye çalışılmıştır³⁷⁷.

Yabancı konsoloslukların kararından ziyade Osmanlı Hükümeti görevlileri, yaşanan diğeri mağduriyetlerde de olduğu gibi burada da haklı olanın haklarını aramak için büyük çaba göstermiştir. Osmanlı Devleti Cidde’de bulunan yabancı konsoloslukların tebaalarına yardımcı olmakla kalmamış bilhassa konsolosluklar ve görevlileri ile hatta onların ailelerinin de haklarını gözetmiştir. Hiçbir konuda haksızlığa mahal vermeyen Osmanlı Devleti, mağduriyetlerin giderilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Fakat usulsüzlük yapanları da cezalarını çekmesi için konsoloslukların ait olduğu ülkelere bildirerek gerekenin yapılmasını talep etmiştir.

Uzun yıllar Osmanlı topraklarında Konsolosluk faaliyetlerine devam eden İngiltere, sömürgesi olarak üzerinde baskı kurduğu Hintli Müslüman hacılar için yeterince önlem aldığı tartışmaya açık bir konudur. Pek çok konsolos ve konsolos vekilleri başlarda daha çok ticaret amaçlı görevde bulunmuşlar ise de zamanla İslamiyet’in hızla yayılmasıyla bu durum siyasi ve dini yönleri kaymıştır. Buna binaen Cidde’de 1886 senesinde Cidde İngiltere Konsolosluğunda çalışan görevliler sayı bakımından incelendiği zaman Hindistan’dan gelen Müslüman hacıların fazlasıyla sıkıntı yaşaması ve sürekli mağdur olması, sadece Osmanlı Devleti sorumluluğuna mâl edilemeyecek kadar kapsamlı bir sorundur³⁷⁸.

2.2. CİDDE FELEMENK KONSOLOSLUĞUNUN FAALİYETLERİ

Hintli Müslüman hacıların deniz yolculuğundaki yaşadığı sıkıntıların malumatı Osmanlı Devleti kadar İngiliz ve Felemenk konsolosluklarını da alakadar etmiştir. Hacı adaylarının ülkelerinden salimen gelip tekrar dönmeleri için gerekli vapur teminleri ve diğeri resmi işlemlerde de üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeye

³⁷⁷ BOA, HR. TH, 381/44 (29 Cemaziyevvel 1330/16 Mayıs 1912)

³⁷⁸ Osmanlı’nın büyük ve en önemli şehirlerinde görev yapan İngiliz Konsoloslar, Hintli Müslüman hacıların Hac ibadetleri için geldiği Mekke’nin Cidde bölgesinde oldukça faaliyet göstererek görevlerde bulunmuşlardır. Osmanlı’da görev yapan Konsoloslar hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları(1580-1900)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004, s.163.

çalışmışlardır. Hacıların her hususunu yakinen takip etmek diğer konsolosluklar gibi Felemenk Konsolosunun da görevi dâhilindedir³⁷⁹. Ayrıca hacıların sadece sağlığı ve sıhhati değil, herhangi bir sebepten dolayı vefat etmesinden sonra da cenazesinin memleketine nakil işlemleri ve eşyalarının akıbetiyle de ilgilenmek konsoloslukların görevlerindendir³⁸⁰.

1893 yılında Cidde ile Mekke arasındaki yolda Hintli Müslüman hacıların olduğu hac kafilesine saldıran urban hacılara ve eşyalarına zarar verdiklerinde Osmanlı Devleti askeriye kuvvetleriyle karşılık vermişse de kendi tebaalarının asayiş için Felemenk ve Fransız Korvetleri de Cidde sahillerine gelerek destekte bulunmuşlardır. En azından Osmanlı tarafından gelecek olan takviye kuvvet ulaşınca dek Urbanı gözlemleyen bu gemiler, emniyetin muhafazasını sağlamaya çalışmışlardır³⁸¹.

Felemenk tebaasına mensup Hintli hacıların memleketlerine geri dönecek olanların bir kısmından fazla para alındığı ve Mekke’de alıkoyulduğu iddiaları Felemenk ve İngiliz Konsolosluklarını hemen harekete geçirmiştir. İngiltere ve Felemenk sefaretleri endişeye kapılmakla birlikte durumu Osmanlı Devleti görevlilerine bildirerek iddiaların doğru olması halinde sorumluların cezalandırılmasını talep etmiştir³⁸².

Felemenk Konsolosluğu da İngiltere Konsolosluğu gibi hacıların asayiş veya diğer hususları konusunda önlem almaya çalışmıştır. Fakat kendi tebaaları için aldıkları önlemlerin kâfi olmadığı açık bir şekilde ortadadır. Osmanlı topraklarında bulunan yabancı konsolosluklar özellikle hacıların asayiş konusundaki sıkıntıları Osmanlı Hükümeti’ne ve görevlilerine mâl etmek istemiş ve bütün olanlardan onları sorumlu tutmuştur. Mesela, 1896 senesinde Cidde yakınlarında gaspa uğrayan ve Felemenk tebaasına ait olan iki tane kadın hacının eşyalarının bedeviler tarafından çalınması üzerine önce Hükümete şikâyetler yapılmış, akabinde de eşyaların bedelîyesinin yine hükümet tarafından ödenmesi talep edilmiştir. Burada Felemenk konsolosluğu her ne kadar kendilerini konuyla alakadar gösterse de vaziyetinin aslında bu şekilde olmadığının kendileri de farkındadır³⁸³.

³⁷⁹ BOA, A. MKT. MHM, 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893); BOA, Y. A. HUS, 361/152 (27 Cemaziyelahir 1314/3 Aralık 1896)

³⁸⁰ BOA, HR. TO. 188/71 (18 Mart 1306/ 30 Mart 1890)

³⁸¹ BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893)

³⁸² BOA, BEO, 888/66528 (16 Kanunuevvel 1313/28 Aralık 1897)

³⁸³ BOA, Y. A. HUS, 361/152 (27 Cemaziyelahir 1314/3 Aralık 1896)

SONUÇ

İslam dininin en önemli vecibelerinden olan hac konusu, Osmanlı Devleti'nin üstlendiği ağır bir sorumluluk olarak karşımıza çıkar. Özellikle XIX. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti sosyal, siyasi ve daha pek çok alanlarda sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntılardan en önemlisi ise Osmanlı Devleti önderliğinde her yıl Hac organizasyonunun temin edilmesi ve hacıların yolculuk esnasında yaşadıkları problemler olarak belirtilebilir.

Osmanlı Devleti'nin Hintli Müslümanlar ile temaslarına bakıldığında bu ilişkinin köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti 1516 yılında Kutsal toprakların muhafazasını ve hacıların sorumluluğunu üstlenmesiyle birlikte bu bağın daha da kuvvetlendiği görülmektedir.

Hac yolculuğunun getirmiş olduğu zorluklardan dolayı hacıların her dönem değişik sıkıntılarla yüz yüze oldukları görülmektedir. Arşiv vesikaları Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasının değişik yerlerinden Mekke'ye kadar hacılara ilgi ve alakasının durumu hakkında açık ifadeler sunmaktadır. Bu genel tavra ilaveten incelediğimiz zaman diliminde Özellikle Orta Asya ve Hindistan'dan gelen hacıların hususi olarak ilgi ve alakaya mazhar olduklarını göstermektedir. Hemen belirtelim ki Osmanlı Devleti ile Hintli Müslümanlar arasındaki bağın güçlenmesinde sadece hac meselesi değil, zaman zaman tezahür eden karşılıklı yardımlaşmalar ve siyasi alanda birbirlerine olan desteklerinin de etkisi olduğunu belirtmek gerekir.

Her yıl hac mevsiminde İstanbul'dan karayoluyla Mekke'ye uzun bir yolculuğa çıkan hac kabilelerine pek çok ülkeden Müslüman katılmıştır. Dolayısıyla çok kalabalık olan bu kabilelerin yönetimi ve asayişi de büyük bir sorun teşkil etmiştir. Surre Alayı ile birlikte yola çıkan Hintli Müslümanlar da bu kabile içinde yer alarak bedevilerin saldırılarına maruz kalmaları bakımından dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti hac kabilelerindeki açlık, susuzluk, hastalık gibi sorunların yanında asayiş probleminin üstünde de durmuştur. Çölde yolcu, ticaret veya hac kervanlarının adeta kâbusu haline gelen Urban aşiretlerinin saldırıları insanları maddi ve manevi hatta canlarına mal olacak şekilde sıkıntılara düşürmüştür. Hintli Müslüman hacıların içinde bulunduğu pek çok kafilenin eşya ve paraları Urban tarafından çalınması ve bazılarının da hayatlarını kaybetmesi dikkat çeken bir durumdur.

Vesikalarda kayıtlı bu mevcut bilgiler doğrultusunda Hükümete düşen sorumlulukların ağırlığı ve asayişin temini hakkında da tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti Hintli Müslüman hacılara yolda saldıran, hacıların mallarını gasp eden veya onları alıkoyarak ölümlerine sebep olan Urban aşiretlerini tespit ederek hukuki süreci takip etmiştir. Elde edilen bilgi ve bulgular sayesinde hacıların çalınan eşyaları ve maddi olarak zararları ortaya konularak bunlara sebep olan kabilelerin isimleri açıklanmıştır. Ayrıca Devletin hac ibadetinin yerine getirilmesiyle birlikte hacıların rahatı, problemleri ve inanç özgürlüklerinin sağlanabilmesi için tespitler ve çıkarımları değerlendirilmiştir. Bilhassa 1850'den sonraki dönem belgeleri ışığında Hintli Müslümanların sıkıntıları ile Osmanlı Devleti'nin tedbir ve çözümleri ortaya konmuştur.

Hintli Müslüman hacıların karşılaştıkları zorluklarla alakalı incelenen belgelerde Osmanlı Hükümetinin özellikle Sirkate karşı tedbirler almasıyla asayişin sağlanması hususunda çözüm üretmeye yönelik tahkikatlarının olduğunu görmekteyiz. Hacıların güvenliği için Urban surreleri veya olay yerine asker sevklerinin sık sık gündeme gelmesi bu konudaki alınan ilk önlem olarak karşımıza çıkar. Hintli hacıların veyahut diğer hacıların çok uzak yerlerden gelerek hac ibadetini ifa edecekleri zamanlarda böyle sorunlarla karşılaşmalarında Hükümetin sorumluluk ve adalet arayışı, Hintli Müslüman hacıların Osmanlıya olan güveninin de pekişmesini sağlamıştır.

Çalışmada Osmanlı Arşivindeki belgeler ışığında bilhassa, XIX. yüzyıla ait gelişmelere yer verilmekle birlikte zaman bütünlüğü açısından bazı olayların yaşanması nedeniyle XX. yüzyıl başlarına ait pek çok belgenin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler neticesinde Hintli Müslüman hacıların İstanbul'a gelip oradan da Surre Alayı ile birlikte kutsal topraklara hangi şartlar altında yolculuk yaptıklarına dair değerlendirme ve tespitler yapılmıştır. Bu minval üzere Urban aşiretinin bu bölgeleri iyi derecede tanınması sonucu, alınan tedbirlere rağmen kabileler üzerine sık sık baskınlar düzenlediği gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu baskınlarda ve kabileye saldırılarda Hintli Müslüman hacıların yaşadığı asayiş sorunu başta olmak üzere, gıda, konaklama, sağlık gibi daha birçok problemle nasıl mücadele ettiği bilgisi ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, A. DVN. MHM. 5. A. 62 (10 Cemaziyelahir 1264/14 Mayıs 1848)
- BOA, AE. SABH. I, 10/ 889 (10 Recep 1203/6 Nisan 1789)
- BOA, A. MKT. MHM, 27/40 (4 Rebiülevvel 1267/7 Ocak 1851), 137/ 73 (24 Cemaziyelevvel 1274/10 Ocak 1858), 453/ 27 (23 Muharrem 1277/11 Ağustos 1860), 532/14 (21 Mart 1310/2 Nisan 1894), 558/1 (29 Zilhicce 1310/14 Temmuz 1893), 572/29 (13 Şaban 1313/29 Ocak 1896), 574/23 (5 Safer 1315/ 6 Temmuz 1897), 578/13 (5 Muharrem 1317/16 Mayıs 1899), 588/25 (21 Recep1323/21 Eylül 1905), 759/ 23 (4 Zilhicce 1275/5 Temmuz 1859)
- BOA, A. MKT. DV, 151/23 (29 Cemaziyelahir 1276/23 Ocak 1860)
- BOA, A. MKT. MVL, 114/19 (23 Recep 1276/ 15 Şubat 1860)
- BOA, A. MKT. UM, 372/84 (25 Rebiülevvel 1276/ 22 Ekim 1859), 397/62 (29 Receb 1276/21 Şubat 1860)
- BOA, BEO, 1/37 (27 Zilkade 1309/23 Haziran 1892), 141/10526 (29 Cemaziyelahir 1310/18 Ocak 1893), 791/ 59307 (27 Zilhicce 1313/9 Haziran 1896), 1315/98604 (17 Mayıs 1315/29 Mayıs 1899), 1338/100277 (29 Haziran 1315/11 Temmuz 1899), 1342/ 100576 (6 Temmuz 1315/18 Temmuz 1899), 1410/ 105691, (16 Teşrinisani 1315/ 28 Kasım 1899), 187/14015 (15 Nisan 1309/ 27 Nisan 1893), 2565/192323 (14 Safer 1323/20 Nisan 1905), 2696/ 202185 (27 Şaban 1323/27 Ekim 1905), 3661/ 274515 (25 Kanunuevvel 1327/ 7 Ocak 1912), 606/45391 (19 Nisan 1311/1 Mayıs 1895), 68/5052 (19 Safer 1310/12 Eylül 1892), 860/ 64473 (26 Cemaziyelevvel 1314/2 Kasım 1896), 3881/291051 (28 Mart 1327/10 Nisan 1911), 888/66528 (16 Kanunuevvel 1313/28 Aralık 1897), 980/73481 (19 Safer 1315/ 20 Temmuz 1897), 3883/291051
- BOA, C. DH, 15/729 (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840)
- BOA, DH. EUM, 4. Şb. 23/7 (13 Teşrinevvel 1330/26 Ekim 1914)
- BOA, DH. EUM, 7. Şb. 2/29 (11 Teşrinisani 1330/ 24 Kasım 1914)
- BOA, DH. H, 28/10 (5 Kanunusani 1329/18 Ocak 1914)
- BOA, DH. İD, 47-1/17 (17 Safer 1329/ 17 Şubat 1911)
- BOA, DH. MKT, 1264/36 (8 Kanunuevvel 1323/ 21 Aralık 1907), 1488/106 (11 Şubat 1303/23 Şubat 1888), 153/55 (6 Teşrinevvel 1309/18 Ekim 1893), 1554/ 67 (15 Teşrinevvel 1304/27 Ekim 1888), 1998/56 (21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892), 2077/116 (2 Kanunuevvel 1312/ 14 Aralık 1896), 2580/132 (10 Kanunusani 1317/23 Ocak 1902), 2580/141 (18 Şevval 1319/28 Ocak 1902), 1821/96 (6 Mart 1308/ 18 Mart 1892)
- BOA, DH. ŞFR. 54. A. 23 (5 Temmuz 1331/ 18 Temmuz 1915), 102/167 (17 Ağustos 1335/17 Ağustos 1919), 236/ 67 (17 Mayıs 1315/29 Mayıs 1899), 408/86 (28 Kanunuevvel 1324/10 Ocak 1909), 54. A. 195 (18 Temmuz 1331/31 Temmuz 1915), 136/69 (3 Temmuz 1304/ 15 Temmuz 1888)
- BOA, DH. TMIK. M, 146/ 42 (22 Kanunuevvel 1317/ 4 Ocak 1902), 266/59 (6 Rebiülevvel 1326/ 8 Nisan 1908)
- BOA, HAT, 453/22424 (10 Şevval 1251/29 Ocak 1836)
- BOA, HR. İD, 326/64 (9 Mart 1297/21 Mart 1881)
- BOA, HR. SFR.(3), 246/13 (5 Juillet 1877/ 5 Temmuz 1877), 248/42 (2 Novembre 1877/2 Kasım 1877), 248/45 (1877)
- BOA, HR. SYS, 34/78 (17 Eylül 1311/23 Eylül 1895)
- BOA, HR. TH, 119/75 (7 Zilkade 1309/3 Haziran 1892), 232/ 87 (4 Cemaziyelahir 1317/10 Ekim 1899), 147/48 (21 Rebiülahir 1312/ 21 Ekim 1894), 376/80 (2 Haziran 1325/ 15 Haziran 1909), 381/44 (29 Cemaziyelevvel 1330/16 Mayıs 1912)

BOA, HR. TO, 261/115 (2 Rebiülevvel 1284/ 4 Temmuz 1867), 265/16 (20 Şubat 1307/ 3 Mart 1892), 400/56 (12 Teşrinevvel 1325/25 Ekim 1909), 188/71 (18 Mart 1306/ 30 Mart 1890), 259/43 (T.Y)

BOA, İ. DH, 1301/ 6 (2 Cemaziyelahir 1310/22 Aralık 1892), 1318/21 (26 Cemaziyelevvel 1310/ 25 Kasım 1894), 158/8233 (10 Zilkade 1263/20 Ekim 1847), 181/9968 (17 Zilkade 1264/15 Ekim 1848)

BOA, İ. HUS, 32/1312 (8 Cemaziyelevvel 1312/ 7 Kasım 1894), 59/54 (27 Şaban 1315/ 21 Ocak 1898), 32/9 (8 Cemaziyelahir 1312/7 Aralık 1894)

BOA, İ. MMS, 130/5576 (11 Eylül 1309/ 23 Eylül 1893), 70/3272 (22 Rebiülevvel 1299/ 11 Şubat 1882)

BOA, İ. MTZ(05) 28/1506 (28 Zilhicce 1309/24 Temmuz 1892)

BOA, İrade Sıhhiye (İ. SH), 1/23 (28 Cemaziyelevvel 1311/7 Aralık 1893)

BOA, MV, 41/65 (25 Receb 1306/ 27 Mart 1889), 70/11 (3 Zilkade 1309/30 Mayıs 1892)

BOA, ŞD. 22/61 (13 Safer 1310/6 Eylül 1892)

BOA, Y. A. HUS, 259/ 61 (11 Eylül 1309/23 Eylül 1893), 329/84 (7 Zilhicce 1312/ 1 Haziran 1895), 329/110 (9 Zilhicce 1312/3 Haziran 1895), 361/152 (27 Cemaziyelahir 1314/3 Aralık 1896), 362/ 31 (6 Cemaziyelahir 1314/12 Kasım 1896), 471/113 (15 Nisan 1320/28 Nisan 1904), 252/28 (7 Rebiülevvel 1309/11 Ekim 1891), 335/40 (5 Rebiülevvel 1313/ 26 Ağustos 1895)

BOA, Y. A. RES, 26/16 (22 Muharrem 1302/ 11 Kasım 1884)

BOA, Y. MTV, 194/136 (29 Cemaziyelahir 1317/ 4 Kasım 1899)

BOA, Y. PRK. ASK, 99/94 (29 Safer 1312/ 1 Eylül 1894), 76/ 28 (2 Safer 1309/7 Eylül 1891)

BOA, Y. PRK. AZJ, 6/81 (12 Temmuz 1299/24 Temmuz 1883), 6/88 (19 Ramazan 1300/ 24 Temmuz 1883), 3/ 22 (25 Zilkade 1296/10 Kasım 1879)

BOA, Y. PRK. BŞK, 2/14 (9 Cemaziyelevvel 1296/1 Mayıs 1879), 26/31 (14 Mayıs 1308/26 Mayıs 1892)

BOA, Y. PRK. KOM, 15/75 (4 Ramazan 1325/11 Ekim 1907)

BOA, Y. PRK. MK, 1/22 (26 Rebiülevvel 1297/8 Mart 1880)

BOA, Y. PRK. SRN, 2/101 (21 Temmuz 1307/2 Ağustos 1891), 3/82 (25 Nisan 1309/7 Mayıs 1893)

BOA, Y. PRK. UM, 4/42 (22 Rebiülevvel 1298/22 Şubat 1881), 29/60 (21 Mart 1310/2 Nisan 1894), 12/90 (29 Temmuz 1304/ 10 Ağustos 1888), 24/ 107 (24 Mayıs 1308/5 Haziran 1892), 4/72 (5 Safer 1298/7 Ocak 1881), 43/119 (1 Cemaziyelahir 1316/ 17 Ekim 1898)

Diğer Kaynaklar

- Abdürreşid İbrahim, *20. Asrın Başlarında İslam Dünyası*, Yayına Haz: Mehmed Paksu, Yeni Asya Yayınları, C. II, İstanbul 1987.
- Ahmet Salahaddin Bey, *Kâbe yollarında Surre Alayı Hatıraları*, Dergâh Yayınları, Yayına Haz. İsmail Kara-Yusuf Çağlar, 2. Baskı, İstanbul, Ağustos 2017.
- AK, Mehmet; “19. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, S. 17, Bahar 2011, s. 254-268.
- AKBULUT, Uğur; *Hindistan Yolu ve İngilizler*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Kasım 2016, Konya.
- AKDEMİR, M. Sadık; “ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu’da İran Şehbenderlikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, Yıl:2017/2, s. 40-67.
- ARIŞAHİN, Talip; *Yavuz Sultan Selim*, Mihrabad Yayınları, İstanbul 2016.
- ARMAĞAN, A. Latif; “XVIII. Yüzyılda Hac yolu Güzergâhı ve Menziller(Menâzilü’l- Hac)”, *Osmanlı Araştırmaları XX*, İstanbul 2000, s.73-118.
- ATALAR, Münir- Şahin, Mustafa; “Denizden Hacc Yolculuğu ve Surre”, *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, C. II, 2013, s.12-27.
- ATALAR, Münir; “ Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu 1253/1837)”, *OTAM*, S.4, Ankara 1993, s.43-90.
- ATALAR, Münir; “Emîr-i Hac”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XI, İstanbul 1995, s. 131-133.
- ATALAR, Münir; “Harameyn’e Denizden Surre Gönderilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.32/1, 1991, s. 121-127.
- ATALAR, Münir; *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, DİB Yayınları, Ankara 1991.
- ATEŞ, İbrahim; “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara 1981, s.113-170.
- AVCI, Casim, Recep Şentürk, “Kabile”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 30-32.
- AYAR, Mesut- Kılıç, Yunus; “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türkiye Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2 Kış, 2017, s.163-181.
- AYDÜZ, Zehra; *Kayıp Medeniyet İlk İslâm Türk Devletleri*, Zafer Yayınları, İstanbul 2014.

- Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, (Özgün adı: Studies in İslamic Culture in the Indian Environment), Çev: Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, Aralık 1995.
- BAHADIROĞLU, Yavuz; *Yavuz Sultan Selim ve Kutsal Emanetler*, Panama Yayınları, Ankara 2013.
- BAKAR, Coşkun; “Sağmalcılar Kolera Salgını(1970)”, *Türk Public Health*, Yıl:2017, S.15(3), Çanakkale, s.245- 269.
- BARDAKOĞLU, Ali; “Eşkîya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 463-466.
- Berikan Tarih Ansiklopedisi*, Haz: Yusuf Karaca, Berikan Yayınları, C. VIII, Ankara 2002.
- BİLGE, Mustafa L.; “Cidde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII, İstanbul 1993, s. 523-525.
- BUZPINAR, Ş. Tufan; “Surre”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXXVII, İstanbul 2009, s.567-569.
- BÜYÜKCOŞKUN, Kudret; “Arabistan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul 1991, s.248-252.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; *İhvandan Cüheyman'a Suûdi Arabistan ve Vehhabilik*, Rağbet Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2016.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İnterpress Basın ve Yayınları, Milliyet, C. XXIII.
- CAN, Yılmaz; *İslam Şehirlerinin H. I-III. (M. VII-IX) Y.Y. Fizikî Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.
- CEBECİOĞLU, Ethem; “Güney Asyada İslamın Yayılmasında Sufilerin Rolü” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, s.157-178.
- Celal-zâde Mustafa, *Selim-name*, Haz: Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- ÇAKILCI, Diren; “Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXV, Güz 2015, s. 81-106.
- ÇAKIR, Merve; “Hac Menzilleri ve El-Hac İbrahim Efendi'nin Menzıl-nâmesi” *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları*, 1. Baskı, Nisan 2008, İstanbul, s. 78-88.
- ÇELEBİ, Evliya; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı*, Yayına Haz: A.Y. Yıldırım-Z.S. Berktaş, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, Ekim 2010, İstanbul.
- ÇETİN, Cemal; *Ulak Yol Durak*, Hikmetevi Yayınları, 2. Baskı, Mart 2013, İstanbul.

- ÇİFT, Pelin- Harman, Ö. Faruk; *Kudüs'ün Gizemli Tarihi*, Destek Yayınları, İstanbul 2017.
- ÇOLAK, Melek; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Hac Yollarının Güvenliği İçin Aldığı Önlemler (XX. Yüzyıl Başları)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.9, Isparta 2003, s.87-94.
- DALYAN, Murat Gökhan; *Kervan’dan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk: Kervan*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014
- DEMİR, Tanju; *Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.
- DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.
- DOĞAN, Faruk; “18. Ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:6, S.15, Eylül 2013, s. 127-157.
- DOĞAN, Orhan- Erdoğan, Aysel; “ XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan’ın Yeri ve Önemi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2017, S.16(3), s.839-847.
- EKER, Hüseyin; *Yağma Suçları*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Temmuz 2014, Ankara.
- Emir Şekîb Arslan; *Hicaz Yolculuğu Hac Hatıraları*, (Özgün Adı: Rihletü’l- Hicâziyye, Lübnan 1932), Çev: Adem Yesinde, İnkılâp Yayınları, Haziran 2012, İstanbul.
- ENGİN, Vahdettin; *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, Yeditepe Yayınları, Ed: Sahire Ergüzel, İstanbul 2017.
- ERKEN, Adil; *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü’l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ağustos 2017, Afyonkarahisar.
- Eyüp Sabri Paşa; *Mekke- Medine Rehberi Mir’ât-ı Hameyn*, Ensar İslami İlimler Araştırma Vakfı yayınları, 3. Basım, İstanbul 2014.
- Eyüp Sabri Paşa; *Tarih-i Vehhâbiyan*, Çev: Süleyman Çelik, Bedir Yayınevi, İstanbul 1992.
- FAROQHİ, Suraiya; “Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.2109-2119.
- FAROQHİ, Suraiya; *Hacılar ve Sultanlar*, (Özgün adı: Pilgrims and Sultans), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Yay. Haz: Aysen Anadol, İstanbul, Eylül 1995.
- FAYDA, Mustafa; “ Bedevî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. V, İstanbul 1992, s.311-317.

- GEÇİLİ, Derya; “ Osmanlı Devleti’nde Hacıların Gemilerle Nakledilmesi sırasında Alınan Önlemler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:10, S.30, Haziran 2017, s. 61-83.
- GEMİCİ, Nurettin; “Osmanlılar, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Arap Coğrafyası”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:22, S.83. Ocak Haziran 2016, s.327-336.
- GENÇ, Yusuf İhsan, vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu:108, İstanbul 2010.
- GÜLER, Mustafa; “ XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan’da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti’nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C. XVIII, S.1, Yıl: 2016, s.1-16.
- GÜLER, Mustafa; “Tarik-i Sultanî (İstanbul-Mekke Hac Yolu) Güzergâhında Kocaeli Menzilleri”, *Kocaeli Tarihi Sempozyumu I-IV*, Kocaeli, s.405-419.
- GÜLER, Mustafa; “XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Kapsamında Ürdün’deki Menziller ve Kaleler”, *Yeni Türkiye*, S.85, 2016, s.704-711.
- GÜLER, Mustafa; “XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine’deki Su Vakıfları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV, S.2, Afyon 2012, s.1-21.
- GÜLSOY, Ufuk - W. Ochsenwald, “Hicaz Demiryolu”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVII, İstanbul 1998, s.441-445.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Menzil”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXIX, Ankara 2004, s. 498-500.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, Babıali Kültür Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul 2017.
- HAQ, Manzoorul; *Hintli Müslümanlar*, Tercüman Gazetesi Yayınları, Mart 1965.
- HARMAN, Ömer Faruk; “Hac” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, 413-416.
- HARMAN, Ömer Faruk; “İbrahim”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXI, İstanbul 2000, s.266-272.
- HOURANİ, Albert; *Arap Halkları Tarihi*, (Özgün adı: A History of the Arab Peoples), Çev: Yavuz Alogan, Yay. Haz: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2016.
- IŞIK, Zekeriya; “19. Yüzyılda Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, Yıl:4, Aralık 2011, s.45-61.
- İLGÜREL, Mücteba; “Eşkıya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, s. 466-469.

İNCEOĞLU, Yasemin; *Hindistan Günlükleri Ötekiler, Kadın, Medya ve Toplum*, Köprü Kitapları Yayınları, İstanbul 2014.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Cerde”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII, İstanbul 1993, s.392-393.

KAHRAMAN, Seyit Ali; “Surre-i Hûmâyûn”, *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları*, No:52, İstanbul 2017, s.41-133.

KARADERE, L. Mervenur; “Hindistan Müslümanları”, *İNSAMER*, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Araştırma 30, s.1-5.

KARGILI, Murat; Kutsal Yolculuk Hac- Kartpostallarla Hac Yolu(İngilizce Çevirisi: Hajj- The Holy Journey- The Hajj Route Through Postcards), Denizler Kitabevi, Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2014.

KARMIŞ, Orhan; “A’râb” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1991, s.242.

KEÇİCİ, Ayşe Değerli; “Osmanlı Devleti’nde bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilatı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7/1, Konya 2008, s.44-53.

KILIÇ, Orhan; *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.

KILIÇ, Orhan; “18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi*, 11-13 Ekim 2012, Elazığ, s.275-301.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz Konsoloslukları(1580-1900)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004.

KOCATÜRK, Önder; *Türk-İngiliz İlişkilerinin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010.

KÖSE, İsmail; *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, Selis Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2014, İstanbul.

KUNERALP, Sinan; “ Osmanlı Yönetimindeki (1837-1911) Hicaz’da Hac ve Kolera”(Özgün adı: Pilgrimage And Cholera in Ottaman Hedjaz), Çev: Münir Atalar, *OTAM*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, A.Ü. Basımevi, Ankara 1997, s.497-511.

Kur’an-ı Kerîm, Âl-i İmran Sûresi, Ayet 97.

Kur’an-ı Kerîm, Hacc Sûresi, Ayet 27.

Kur’an-ı Kerîm, Tevbe Suresi, Ayet 97.

Kur'an-ı Kerîm, Tevbe Suresi, Ayet 99.

Kur'an-ı Kerîm, Tevbe Suresi, Ayet 120.

KURŞUN, Zekeriya; “ Osmanlı Dönemi Hicaz” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.XVII, İstanbul 1998, s.437-439.

KURŞUN, Zekeriya; “Hac ve İktidar: Harameyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.9, Bahar 2017, s.281-311.

Mustafa Bin Mustafa, *Bir Osmanlı Bürokratının Uzakdoğu Seyahati*, Yay. Haz: Ahmet Uçar, Çamlıca Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2015.

NİZAMİ, Khaliq Ahmad; “Hindistan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.XVIII, İstanbul 1998, s.85-92.

ORHONLU, Cengiz; *Derbent Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1967.

ÖZAY, Mehmet; “Kadim Medeniyet ve Yeni Dünya Düzeni Arasında Hindistan”, *Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi (UHİM)*, Ocak 2018, İstanbul, s.38-39.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Hac”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, 399-400.

ÖZCAN, Abdülkadir; “Hac”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, s.400-408.

ÖZCAN, Azmi; *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İsam Yayınları, Ankara 1997.

ÖZDEMİR, Hikmet; *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi: XVI, S.104, Ankara 2005.

ÖZTUNA, Yılmaz; *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi C. III, İstanbul 1983.

ÖZYÜKSEL, Murat; *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

PAKALIN, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

PAKALIN, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

PANZAC, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

SARIYILDIZ, Gülден; “II. Abdülhamid’in Fakir Hacılar için Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhane”, *Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.14, Sene:1988-1994, İstanbul 1994. s.121-146.

- SARIYILDIZ, Güliden; “Karantina”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XXIV, İstanbul 2001. s.463-465.
- ŞAHİN, H. Hilal; “Osmanlı- Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış (XV-XVIII. Yüzyıl)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. II, S.6, 2015.
- ŞAHİN, Seyfettin; *H. 1192/M. 1778-1779 Tarihli Urban Surre Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2014.
- Şair Nabi, *Hicaz Seyahatnamesi*, (Özgün adı: Tuhfetü'l Haremeyn), Çev: Seyfettin Ünlü, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi, N.; *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1954.
- Şemseddin Sâmî; *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
- ŞİMŞEK, Fatma, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Liman Kentlerinde Karantina Uygulaması”, *Berna Türkdogan Uysal Armağan Kitabı Sonçağ Yayınları*, Ankara 2014, s. 399-412.
- THEVÊNOT, Jean; *Thevenot Seyahatnamesi*, Çev: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- VAMBERY, Arminius; *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, (Özgün adı: Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vustâ da Seyahati), Haz: N. Ahmet Özalp, Ses Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 1993, İstanbul.
- YARAN, Rahmi; “Hac”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XIV, İstanbul 1996, s. 410-413.
- YAŞAYANLAR, İsmail; “Bir hastalık olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 296, Ağustos 2018, s.50-55.
- YATKIN, Nihat; “Bedevîler ve Hadislerin Vürûdündeki Yeri”, *Ekev Akademisi Dergisi*, Yıl:10, S.27, Bahar 2006, s. 105-122.
- YILDIZ, Fatma; *19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2014.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; “ Arabistan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul 1991, s. 252-258.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; “Arap”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. III, İstanbul 1991, s.272-276.
- YILMAZ, Özgür; “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017: VI/I, s. 35-55.

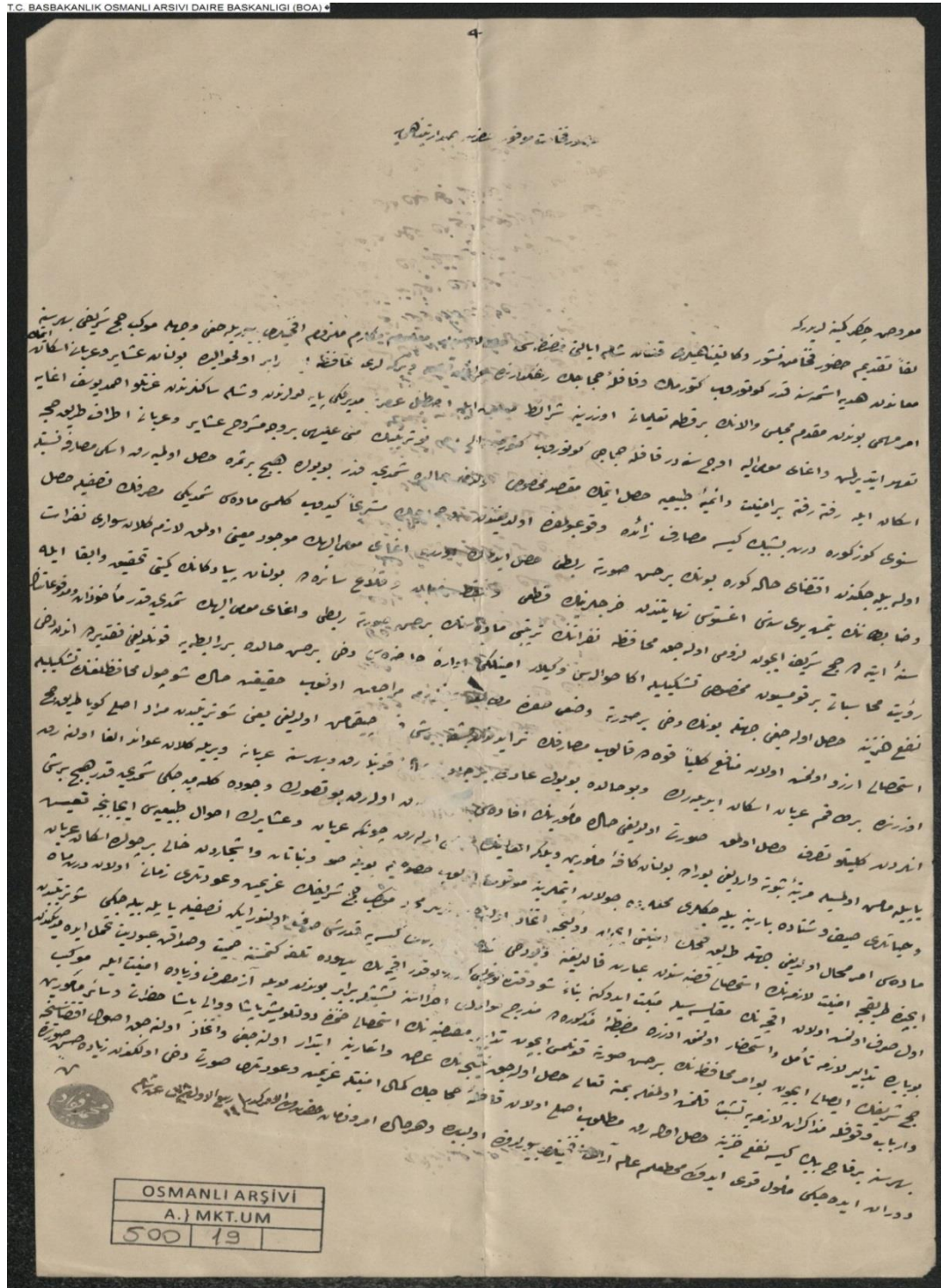
ZARCONE, Thierry; *Kudiüs 'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, (Özgün Adı: Sufi Pilgrims From Central Asia and India in Jerusalem), Çev: Berna Akkıyal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, Nisan 2012.

EKLER DİZİNİ

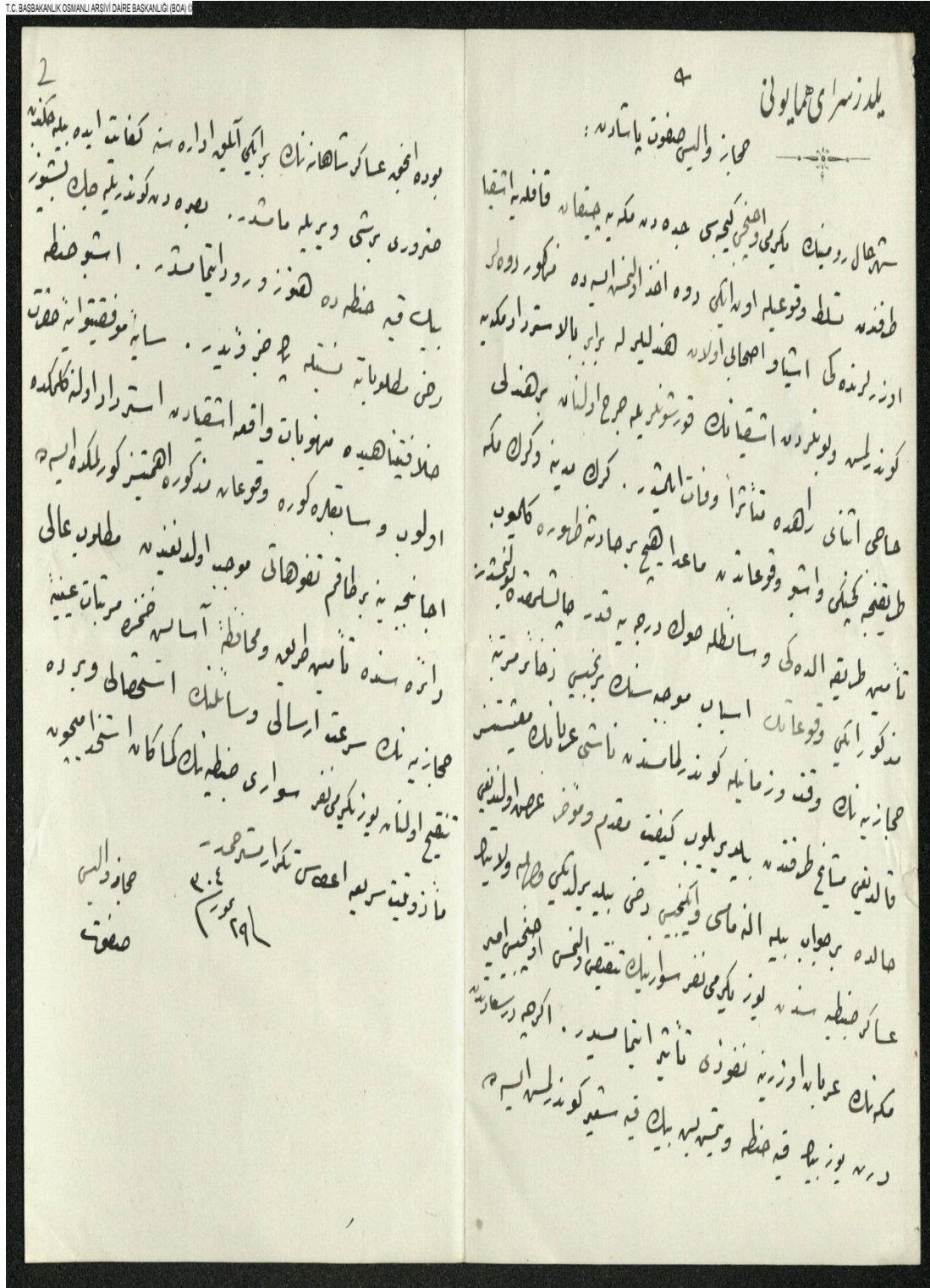
Ek 1: H.1276/M. 1859-1860 Hintli iki hacının eşyalarının çalınması.	91
Ek 2: 1278/1862 yılında hacıların emniyetli bir şekilde gelip gitmeleri için Çöl Muhafızlığının teşkil edilmesi.	92
Ek 3: R. 1304/M. 1888 yılında Hintli Müslümanların bulunduğu Hac kafilesine saldıran eşkıyaya karşı alınan tedbirler hakkında.	93
Ek 4: H. 1309/M. 1891-1892 yılında Mekke ile Cidde arasında Urbanın Hintli hacılara saldırısı.	94
Ek 5: H. 1309/ M. 1891-1892 yılında Asfan civarındaki Arap eşkıyasının Mekke ve Medine'ye giden Hintli hacılara saldırması.	95
Ek 6: 1892 yılında Medine'ye gelen Hintli Hacıların geldikleri yolun güvenli olmaması sebebiyle başka yoldan sevklerinin düşünüldüğüne dair.	96
Ek 7: R.1309/M. 1893 yılında Medine ile Mekke arasındaki yolda Hintli hacıların da olduğu 500 kişilik hac kervanının urban tarafından soyulması.	97
Ek 8: R.1309/M.1893 Hintli ve Cevalı hacıları Hac için Mekke'de ikametlerine dair.	98
Ek 9: R. 1311/M. 1895-1896 yılında Cidde'de bulunan yabancı Konsolosluklara Bedevilerin saldırılarına dair.	99
Ek 10: R.1312/M.1896 yılında Bedevi Arap çetelerinin Hintli ve Cevalı hacılar üzerine saldırılarının aslının olmadığına dair.	100
Ek 11: H. 1315/M. 1896-1897 yılında Bedevi Araplardan oluşan çetenin Mekke Medine yolunda Hintli hacılara saldırıları.	101
Ek 12: H.1315/M. 1897-1898 yılında hacıların eşyalarının sirkate uğrayarak bir Hintli ve bir Malelinin öldürüldüğüne dair.	102
Ek 13: H.1315/M. 1897-1898 yılında Hintli ve Cevalı hacıların eşyalarının bedevilerce çalınması.	103
Ek 14: 1899 Yılında Medine yolundaki iki Hintli hacının öldürülmesi.	104
Ek 15: R.1315/M. 1899-1900 yılında bedevilerce öldürülen iki Hintli hacının diyetine dair.	105
Ek 16: R. 1315/M.1899-1900 yılında Mekke yolunda Hintli hacıların eşyalarının çalınması.	106
Ek 17: R.1317/M. 1901-1902 yılında Hintlilerin sirkate uğraması ve mallarının geri alınması.	107
Ek 18: R.1321/M. 1905-1906 yılında Hintli hacıların çalınan mallarının zararlarının ödenmesi.	108
Ek 19: R. 1327/M. 1911 yılında Hint ve Buhara hacılarının Urban tarafından soyulması ve yiyeceklerden mahrum bırakılmaları.	109
Ek 20: R.1330/M.1914-1915 yılında Mekke'den Medine'ye giden Hintli hacıların Ahamda kabilesinin saldırması.	110
Ek 21: 1309/1891-1892 yılında Hintli Müslüman hacıların Hac farızası sırasında zorluklarının giderilmesine dair istirham.	111
Ek 22: R.1326/M.1911 yılında Osmanlı tasarrufunda bulunmak üzere Cidde'de Hintli hacılar için misafirhane yapılmasına dair.	112

Ek 2: 1278/1862 yılında hacıların emniyetli bir şekilde gelip gitmeleri için Çöl Muhafızlığının teşkil edilmesi.

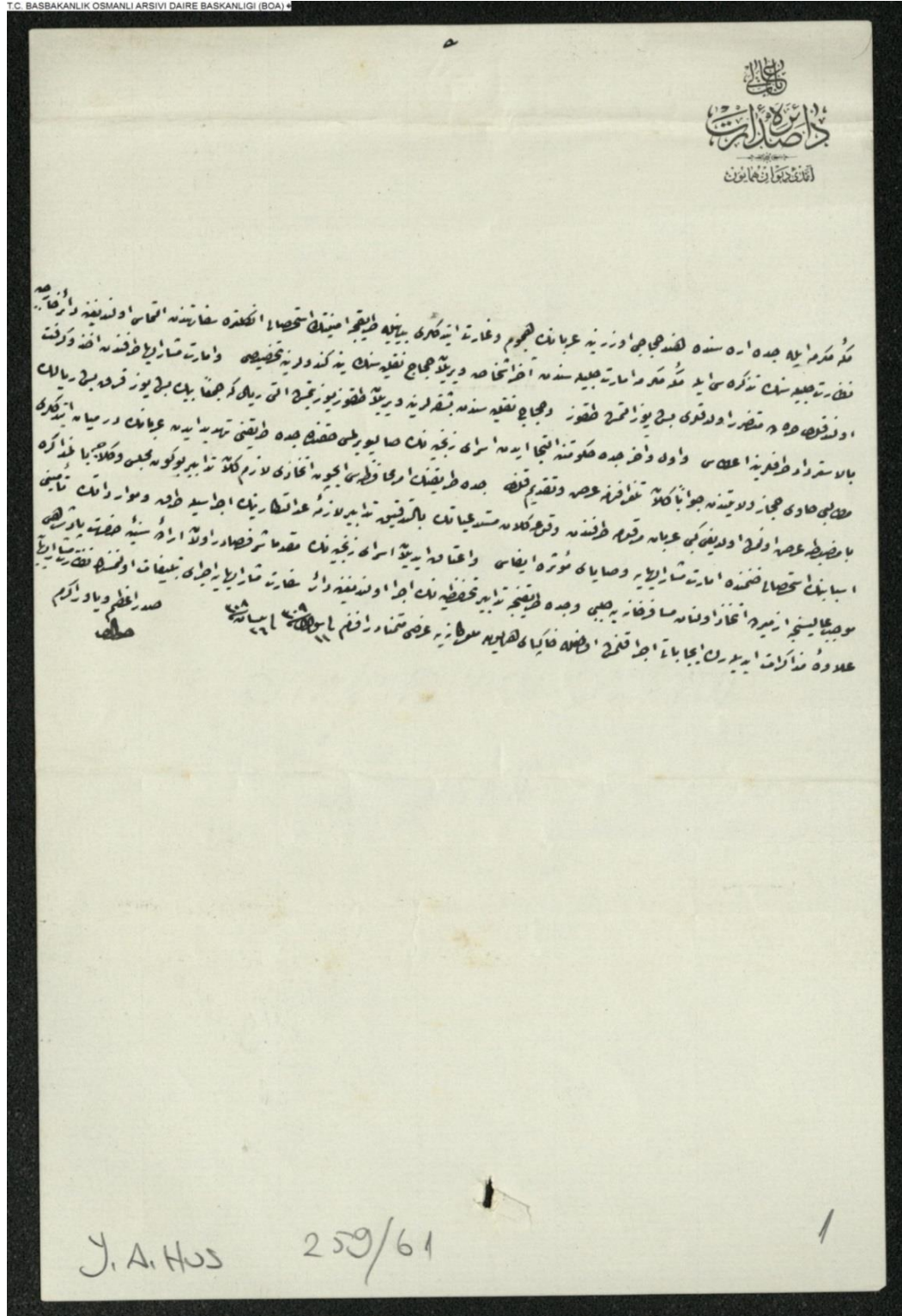
A.}MKT.UM.00500.00019.001

Ek 3: R. 1304/M. 1888 yılında Hintli Müslümanların bulunduğu Hac kafilisine saldıran eşkıyaya karşı alınan tedbirler hakkında.

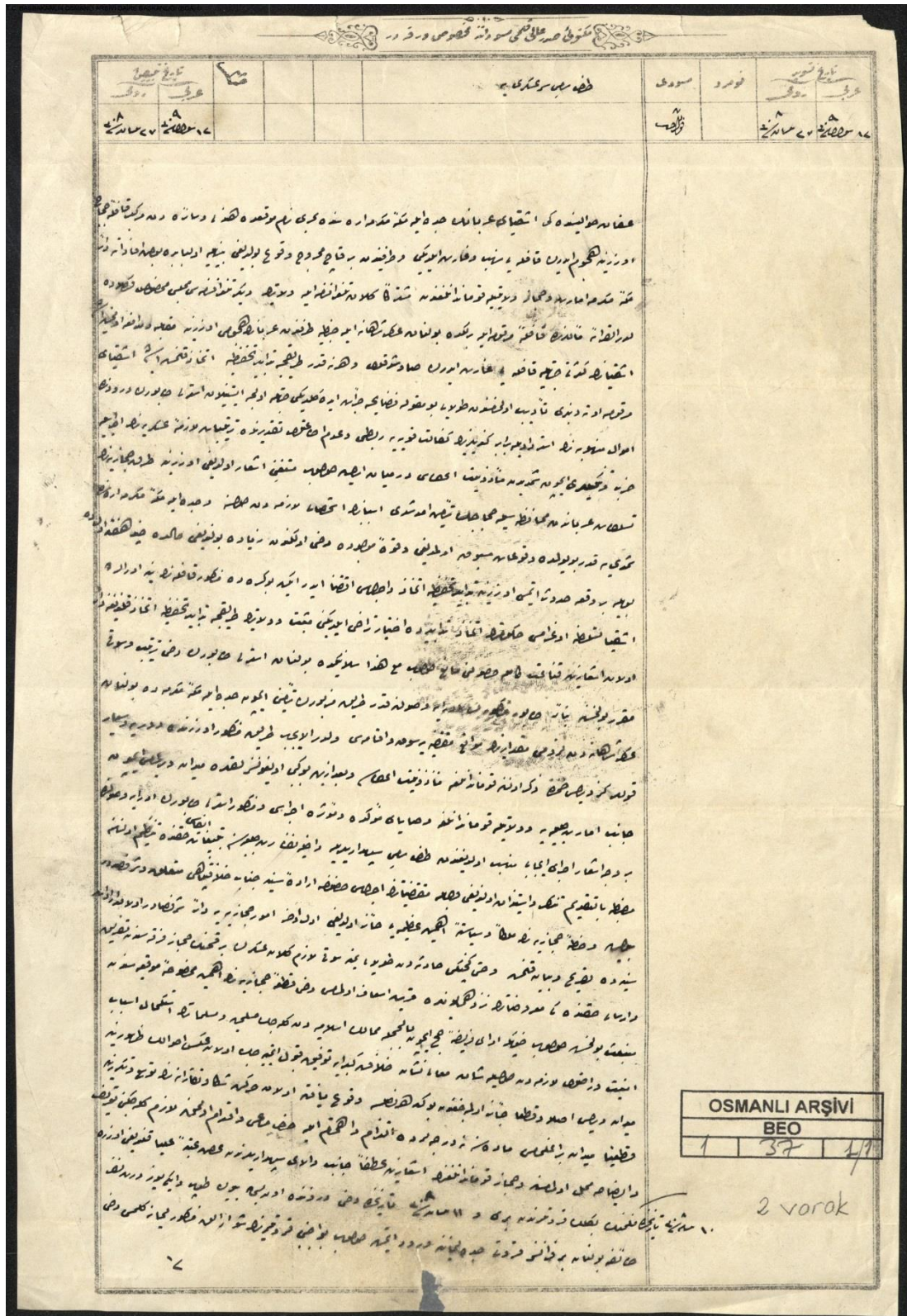
Y.PRK.UM.00012.00090.001

Ek 4: H. 1309/M. 1891-1892 yılında Mekke ile Cidde arasında Urbanın Hintli hacılara saldırısı.

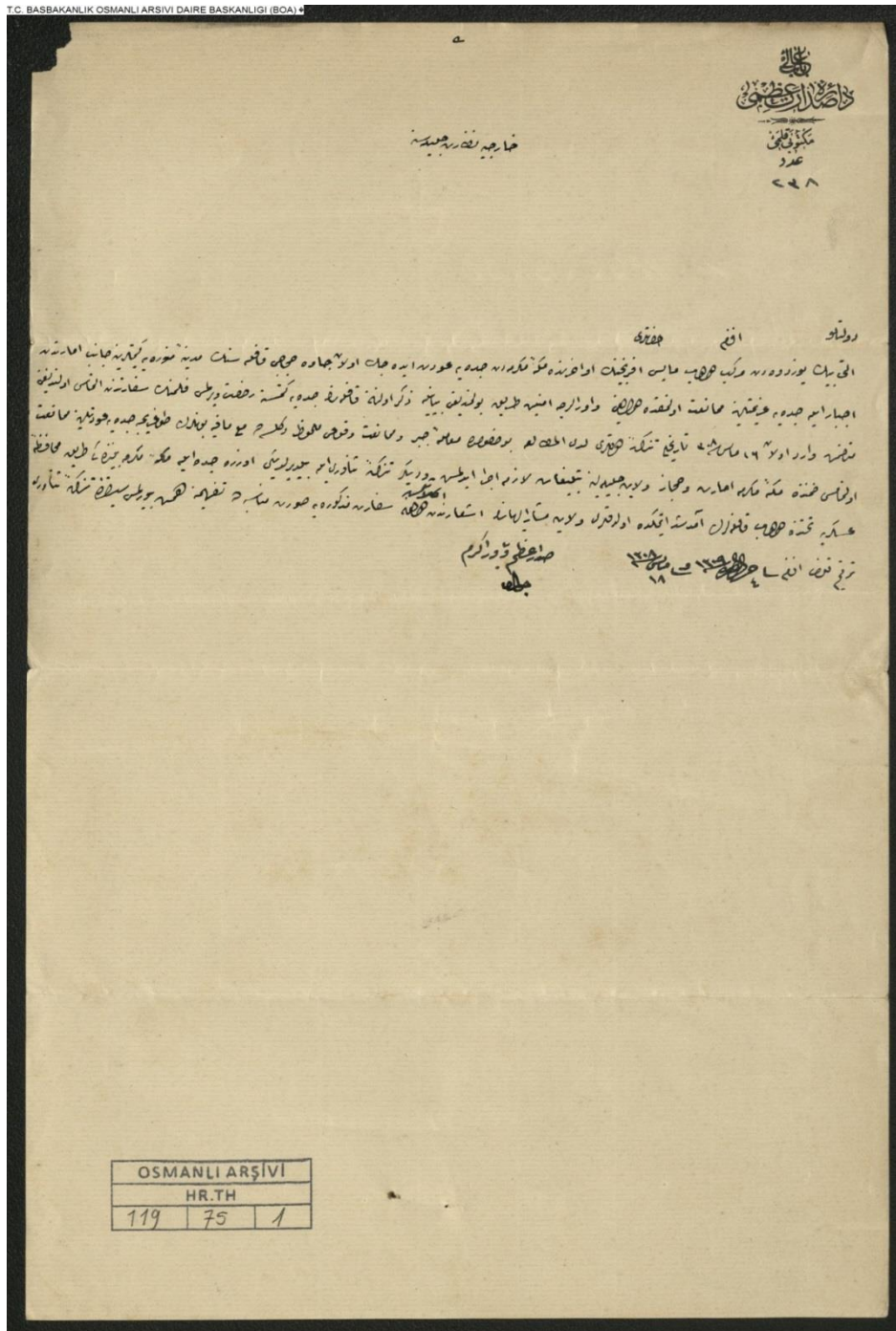
Y.A.HUS.00259.00061.001

Ek 5: H. 1309/ M. 1891-1892 yılında Asfan civarındaki Arap eşkıyasının Mekke ve Medine'ye giden Hintli hacılara saldırması.

BEO.000001.000037.001

Ek 6: 1892 yılında Medine'ye gelen Hintli Hacıların geldikleri yolun güvenli olmaması sebebiyle başka yoldan sevklerinin düşünüldüğüne dair.

۱
 ۲
 ۳
 ۴
 ۵
 ۶
 ۷
 ۸
 ۹
 ۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲

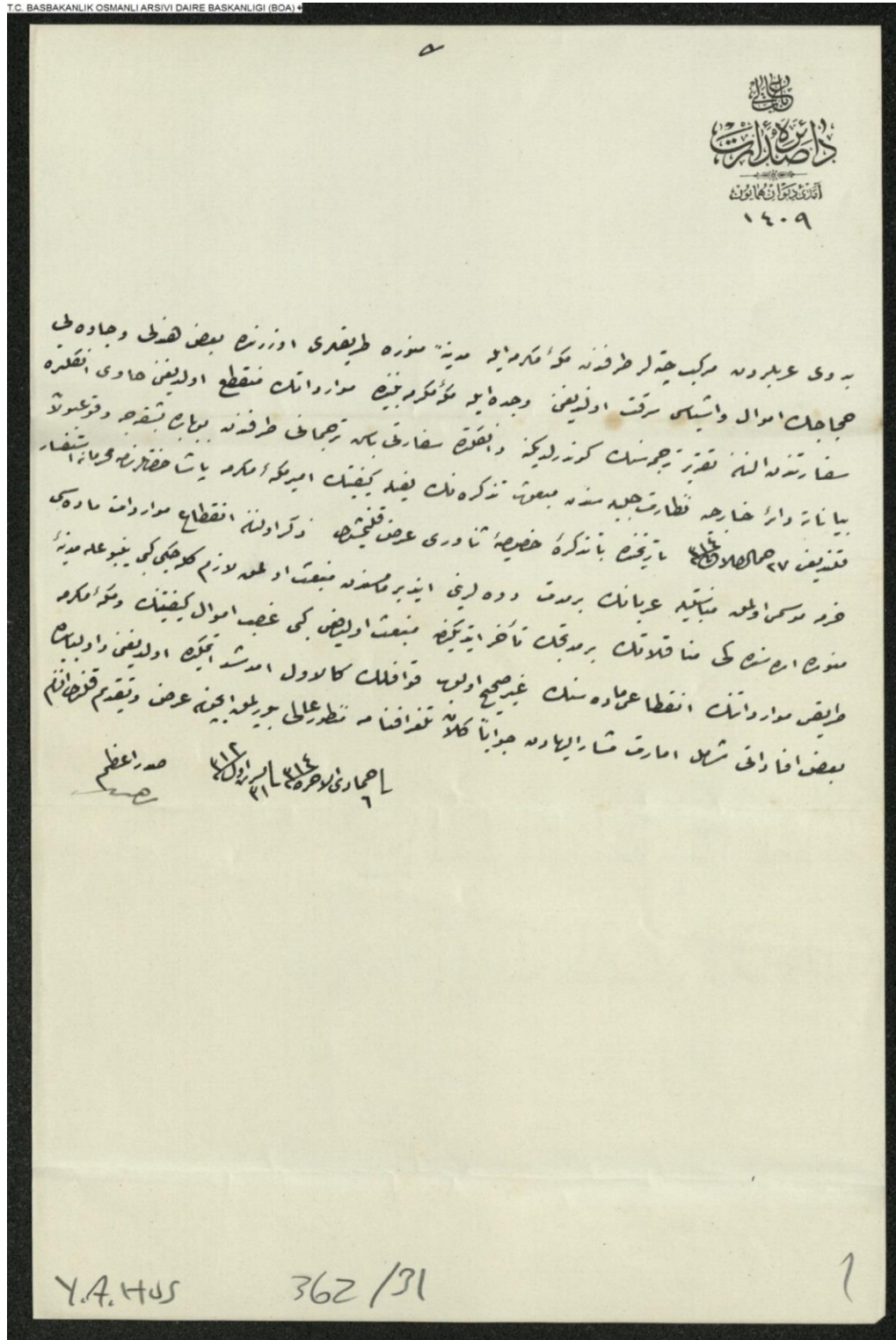
Ek 9: R. 1311/M. 1895-1896 yılında Cidde'de bulunan yabancı Konsolosluklara Bedevilerin saldırılarına dair.

جده قونسلوسلری علیینده ارتکاب اولنانه ساقچه نذر ، دوسی غزنه نذر نذر لایحه	نوع رجب	مع ۱۰ ۱۰	مزم ۱۰ ۱۰	با علی نذر اردی ۲۲۲
ب ۱۰۰	، دوسه ، غزنه نذر ۱۰۰ ، هولده ۵۰ ، نذر ۴۴۰ ، نومرولو نوسنده مندرج بزرگ ترجمه - جده قونسلوسلری علیینده ارتکاب اولنانه سورقصه و فوغندنه آیر کجیته حله مایه نذر ۱۰۰ ، نذر فاعلری ظاهره افراجه ایده رتد - قاهره ده جبقانه ، المقدم ، غزنه هدا نذر ۱۰۰ ، هولده ۵۰ ، نذر ۴۴۰ ، نومرولو مایه نذر ۱۰۰ ، هولده ۵۰ ، نذر ۴۴۰ ، نومرولو اولنانه بوجالی ایتمه العیده تورمه اولد بر شاده افاده نه استادا بیاه ایوب - نذر ۱۰۰ ، هولده ۵۰ ، نذر ۴۴۰ ، نومرولو نذر ۱۰۰ ، هولده ۵۰ ، نذر ۴۴۰ ، نومرولو			

HR. SYS 34/78 (30th 60th) 3

HR.SYS.00034

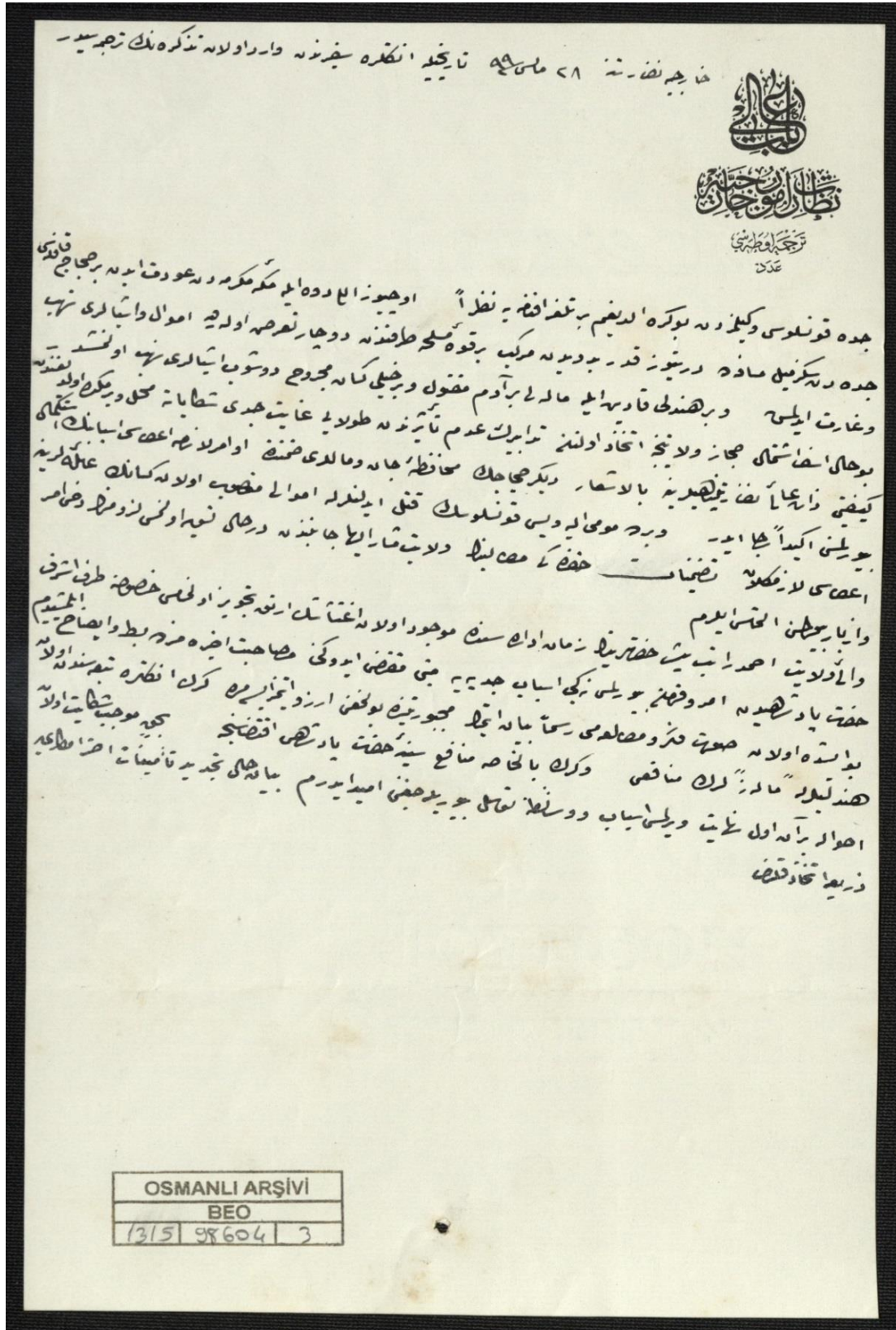
Ek 10: R.1312/M.1896 yılında Bedevi Arap çetelerinin Hintli ve Cavalı hacılar üzerine saldırılarının aslının olmadığına dair.

Y_A_HUS_00362.00031.001

Y.A.HUS.00361.00152.002

Ek 12: H.1315/M. 1897-1898 yılında hacıların eşyalarının sirkate uğrayarak bir Hintli ve bir Malelinin öldürüldüğüne dair.

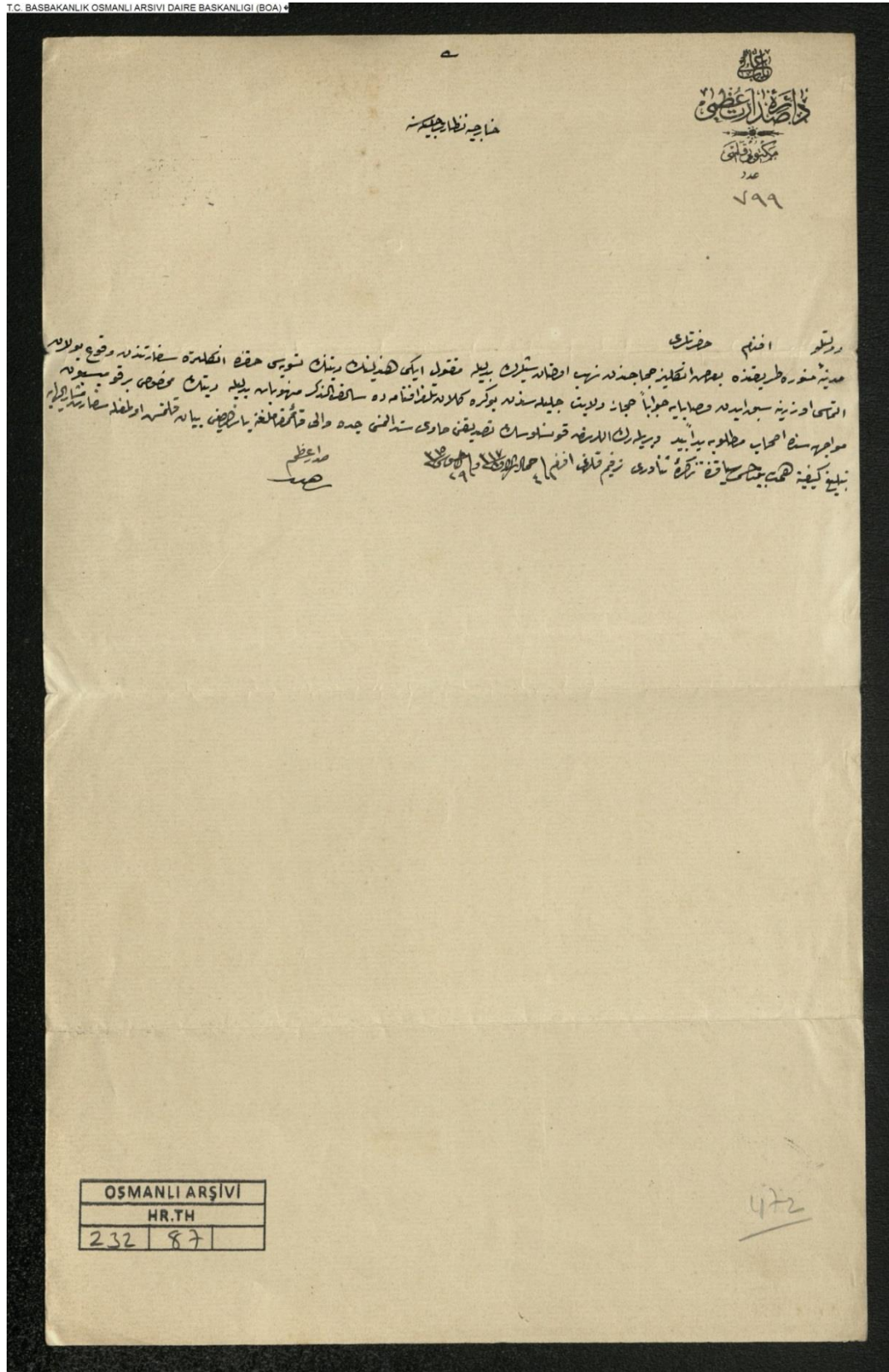
BEO.001315.098604.003

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIGI (BOA) ♦

[illegible][illegible]

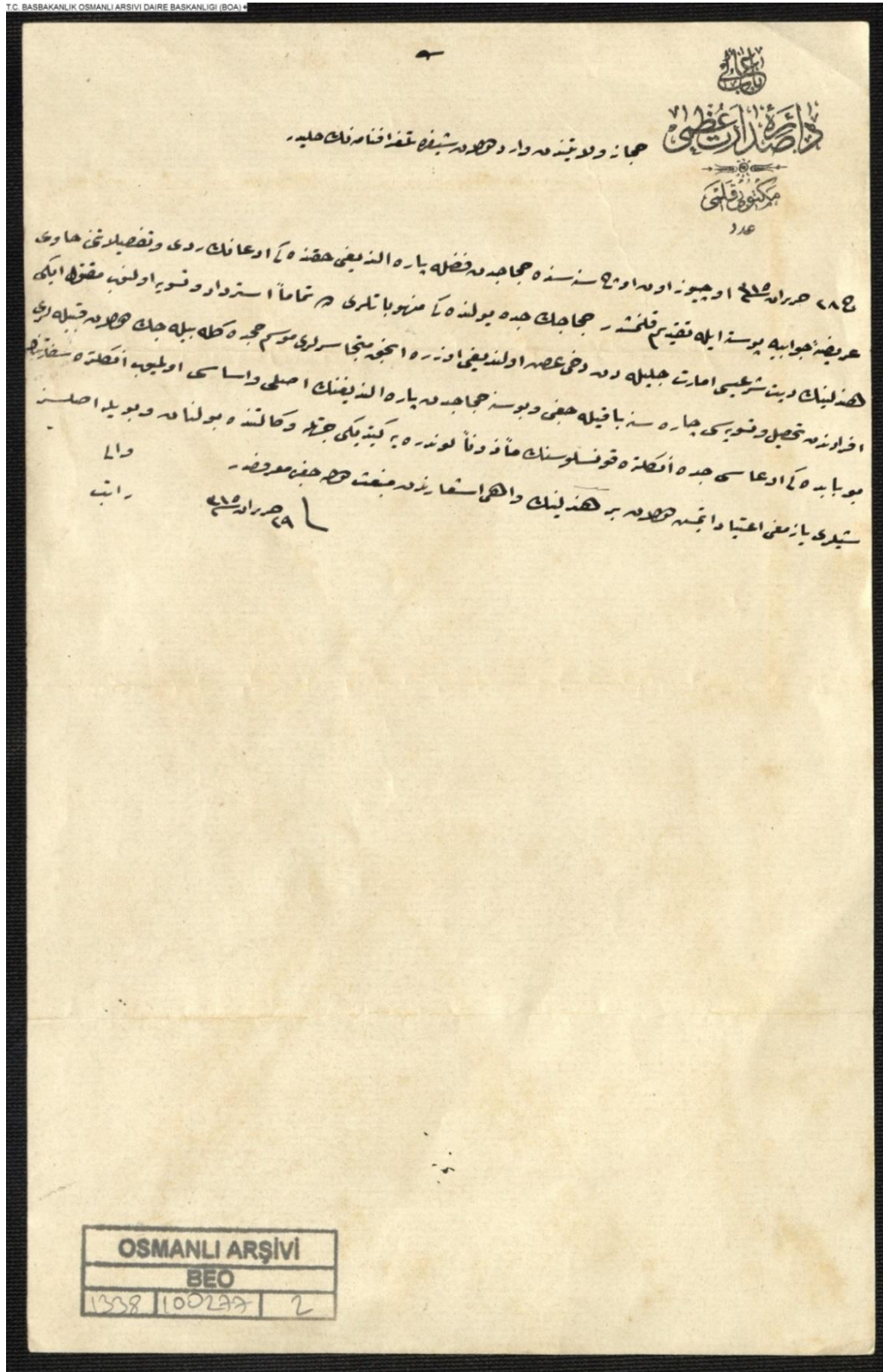
DH.ŞFR.00236.00067.001

Ek 14: 1899 Yılında Medine yolundaki iki Hintli hacının öldürülmesi.

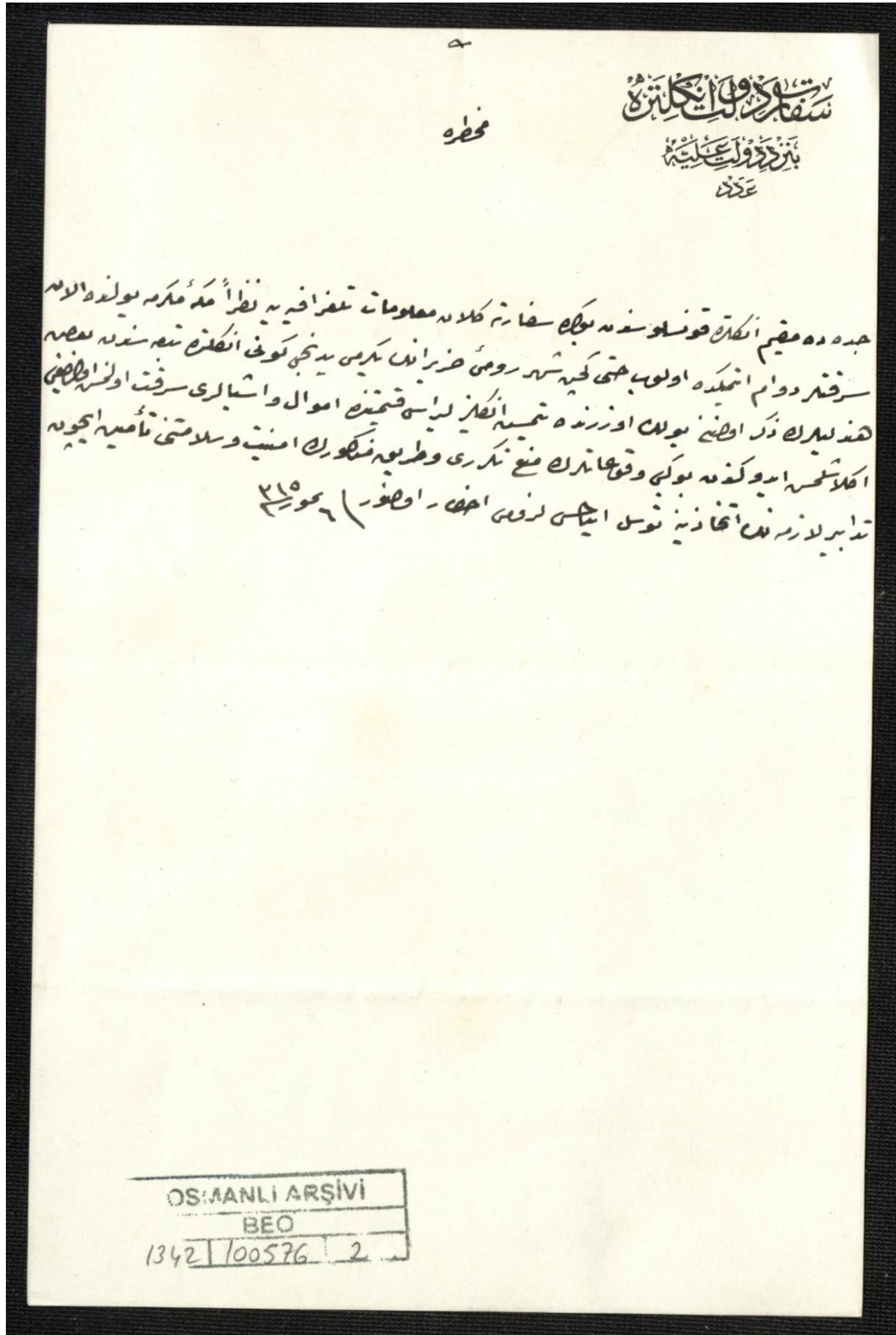
HR.TH.00232.00087.001

Ek 15: R.1315/M. 1899-1900 yılında bedevilerce öldürülen iki Hintli hacının diyetine dair.

BEO.001338.100277.002

Ek 16: R. 1315/M.1899-1900 yılında Mekke yolunda Hintli hacıların eşyalarının çalınması.

BEO.001342.100576.002

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

DH.MKT.02580.00141.001

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

BEO.002696.202185.001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

BEO.003881.291051.001

[illegible]

عمره غنیه علیا قلندره قلند ساهه الهانی اسدی میری لفر قنده وریعیه سترها خانه عوینیت زجره سیدیه

[illegible]

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIGI (BOA)

داخلی نظام برپا ہے۔

حجاز و البیس
~
مکتبہ اسلامیہ

۱۴۵۹
۱۴۶۰

DH.ID.00047.1.00017.003

ÖZGEÇMİŞ

Yeliz GÖK, 1993 yılında Muğla İlinin Dalaman İlçesine bağlı Elcik köyünde doğdu. İlköğretimini Elcik İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Eğitim hayatına Dalaman Öztaş Anadolu Lisesi'nde devam ederek 2015 yılında Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun olmuştur. “Temettu’at Defteri Işığında Banaz Kazası Banaz Karyesi’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu” adlı Lisans Tezi’ni hazırlayarak aynı zamanda Formasyon eğitimini de tamamlamıştır. 2015 yılında İstanbul Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda iki haftalık gönüllü stajyerliğini yapmış ve yine aynı yıl içinde ara vermeden Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri Tarihi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitime başlamıştır. 2020 yılında “Hintli Hacıların Yaşadığı Sıkıntılar: Sirkat ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler (1820-1914)” adlı Yüksek Lisans Tezini tamamlamış ve 2015-2020 yılları arasında farklı alanlarda iş tecrübeleri edinmiştir. Gerek Lisans gerekse Yüksek Lisans çalışmalarında Arşiv Kaynakları ışığında çalışmalarını tamamlamış ve yine bu alanlardaki konulara yoğunlaşmaya devam etmektedir.

